

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії Східної Європи

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

магістра

на тему: «Українська шляхта у формуванні політичних еліт Східної Європи в
XIV – XVIII ст.»

Виконала: студентка VI курсу

денної форми навчання

напрямок підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Золтан Олександра Миколаївна

Керівник: к.і.н., доцент

Кушнар'ов Сергій Сергійович

Рецензент: д.і.н., професор

Потрашков Сергій Васильович

Харків – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I	6
ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ.....	6
1.1. Історіографічна база дослідження.....	6
1.1.1. Імперська історіографія.	6
1.1.2. Радянська історіографія.	10
1.1.3. Сучасна історіографія.....	11
1.1.4. Сучасна зарубіжна історіографія	14
1.2. Джерельна база дослідження.....	16
1.3. Методологія та методи дослідження.....	20
РОЗДІЛ II.....	26
ПОХОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ РОДУ ВИШНЕВЕЦЬКИХ.....	26
2.1. Теорії походження та родоначальник	26
2.2. Родинні зв'язки Вишневецьких з іншими родами.....	30
РОЗДІЛ III	45
КНЯЗІ ГЛИНСЬКІ ТА ЇХ ДОЛЯ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ	45
3.1. Походження та становлення роду	45
3.2. Княгиня Олена Глинська та її відносини з московською елітою.....	55
3.3. Повстання Михайла Глинського в Литві та еміграція до Москви.	62
РОЗДІЛ IV	66
КНЯЗІ ОСТРОЗЬКІ ТА ЇХ ВОЛОДАРЮВАННЯ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ	66
4.1. Теорії походження роду князів Острозьких	66
4.2. Генеалогія роду та родинні зв'язки з іншими родами	74
4.3. Князь Костянтин Іванович Острозький – політичний та духовний лідер ВКЛ.	79
ВИСНОВКИ	87
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	95
ДОДАТКИ.....	112
РЕЗЮМЕ.....	115

ВСТУП

Актуальність. Зміна дослідницьких уподобань в сучасних наукових студіях призвела до актуалізації сюжетів, пов'язаних з історією окремих шляхетських родин як в плані сімейної історії, так і в плані їх впливу на загальнодержавні процеси. Проблемні питання, яким за радянських часів майже не приділялася увага, тепер стають все більш досліджуваними. Актуальним стає вивчення еліт, які виступали в ролі основної державотворчої сили, забезпечували законність і стабільність влади в регіонах.

Визначне місце у вітчизняній історії займають князівські родини, що виводили початок свого родоводу від Гедиміновичів та Рюриковичів, та поступово інкорпоровалися у політичну еліту Великого князівства Литовського та Московської держави. Так, серед аристократичного прошарку Великого князівства Литовського, а згодом – Речі Посполитої, поважне місце займає князівська родина Вишневецьких, родина полководців, адміністраторів та захисників української землі, що стала справжньою політичною елітою на теренах України. В ряди правлячої верхівки Московської держави увійшли князі Глинські – нащадки Мамає, вихідці з ВКЛ, що перейшли на службу до Московського царя та отримали високі посади в московському уряді. Князі Острозькі – шляхетський рід з Волині, за більшістю версій походили від кореню Рюриковичів. Один із представників даного роду зробив вагомий внесок у культурне та духовне життя України XVII століття та здобув місце для свого роду в колах правлячої верхівки ВКЛ.

Різні представники цих родів, за своїх часів, стояли біля керма багатьох історичних процесів, оскільки військово-управлінська структура завжди мала величезний вплив та відігравала вирішальну роль у становленні державного устрою. Саме тому вивчення та дослідження історії князівських родів або окремих представників всередині них є актуальним, адже це надає змогу краще розуміти сучасні історичні процеси та державотворчі чинники.

Об'єктом дослідження є князівські корпорації на українських землях в XV – XVIII ст.

Предметом дослідження є біографії, генеалогія та просопографія представників роду Вишневецьких, Острозьких та Глинських у зазначений період, а також місце даних князівських корпорацій серед еліт Східної Європи.

Хронологічні рамки роботи охоплюють XV – XVIII ст. Нижня хронологічна межа обумовлена зародженням та становленням досліджуваних князівських родів, наприкінці XIV – на початку XV ст. Кінець XV – середина XVII ст. ознаменувалась підйомом та розквітом князівських корпорацій, а саме їх активною діяльністю у політичному, економічному та господарському житті.

Верхня хронологічна межа обумовлена діяльністю останніх представників та поступовим згасанням родів. Першим ще до початку XVII ст., згас рід князів Глинських. Після них, у 1620 році, зі смертю Януша Острозького, згасає рід князів Острозьких. Найдовше проіснував рід Вишневецьких, який тільки через століття, обірвався на Михайлі Сервації Вишневецькому в 1744 році.

Географічні рамки роботи охоплюють території, що на сучасному етапі є складовою України, РБ та РФ, а в різні часи входили до складу Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та Московської держави.

Мета роботи полягає у з'ясуванні особливостей становлення родинних зв'язків та політичної біографії представників князівських корпорацій, розглянутих крізь призму просопографічного дослідження, та у виявленні головних чинників їх інкорпорації у литовську та московську політичну еліту.

Поставлена мета вимагає вирішення таких **завдань**:

1. Дослідити походження та становлення князівських родів; з'ясувати їх родинні зв'язки з іншими родами.
2. Визначити зміст та напрямки трансформації політичної орієнтації князівських родів у Литовсько-Польський період.
3. З'ясувати та дослідити фактори, що впливали на особливості інкорпорації князівських родин у Литовську та Московську політичну еліту.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що

уперше:

- проведено комплексне генеалогічне дослідження зазначених шляхетських родів;
- виявлено роль князівських корпорацій у формуванні політичної еліти на теренах Східної Європи у період з XIV – до початку XVIII ст.;
- доведено, що українська шляхта відігравала значну роль у внутрішній та зовнішній політиці Великого князівства Литовського;
- розглянуто політичну біографію окремих представників досліджуваних родів.
- з'ясовано особливості інкорпорації князівських родин у литовську та московську політичну еліту.

доповнено:

- генеалогію князівських родин; створено колективні портрети.

уточнено:

- дані щодо походження роду Вишневецьких, Глинських та Острозьких;
- родинні зв'язки князівських родів з іншими впливовими родами.

Апробація роботи: Основні положення роботи доповідалися на XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Пам'яткоохоронні традиції Слобожанщини» (Листопад 2024, м. Харків).

Структурно робота складається зі вступу, чотирьох розділів, списку джерел та літератури, висновків та резюме.

РОЗДІЛ І

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ

1.1. Історіографічна база дослідження.

Історіографічна база дослідження є доволі широкою. Багато дослідників різних часів присвячували свої праці проблемі формування правлячої еліти на теренах Східної Європи у XIV-XVIII ст. до якої інкорпоровались нащадки могутніх династій Рюриковичів та Гедиміновичів. Велике князівство Литовське та Велике князівство Московське – у минулому були двома найбільш крупними східноєвропейськими державами, що охоплювали території декількох сьогодні незалежних держав, тому на сьогоднішній день маємо напрацювання з даної теми не лише українських, а й багатьох польських, білоруських, литовських та російських авторів.

Історіографію за даною темою можна класифікувати наступним чином: історіографія імперської доби, історіографія радянського часу та сучасна історіографія (українська та зарубіжна).

1.1.1. Імперська історіографія.

Одними із перших, хто у XIX ст., почав систематично висвітлювати проблему формування та становлення політичної еліти на теренах України стали професори харківського університету – М. Максимович та І. Срезневський. М. Максимович зробив значний вклад у дослідження процесу формування військової та політичної еліти доби Запорізької Січі. У 1831 році І. Срезневський видає свій «Український альманах» на сторінках якого висвітлено різні історичні пісні та документи, що містять відомості про історію та побут запорізьких козаків та їх старшини¹. М. Маркевич у своїй праці «Історія Малоросії»² (1842 р.) широко описав роль українських магнатів та шляхти у державотворенні часів Б. Хмельницького.

¹ Срезневський І. «Український альманах». Харків: Унів. Тип., 1831. 153 с.

² Маркевич М. «Історія Малоросії». Москва: Тип. Августа Семена., 1842-1842. Т.3. 406 с.

У середині XIX століття генеалогічними дослідженнями дворянських та шляхетських родів займався О. Лазаревський¹; в його працях міститься ґрунтовна інформація про історію Малоросії. Декілька видань «Київської старовини» вийшли під його редакцією. В одному із випусків міститься стаття дослідника «Лубенщина та князі Вишневецькі²», де автор на основі різноманітних джерел пише про заснування Вишневецькими цілої Задніпровської держави, описуючи процес та специфіку її створення, процес того, як князі Вишневецькі стали найбільшими землевласниками у всьому Великому князівстві Литовському.

З другої половини XIX століття важливе місце в історіографії, присвяченій національній середньовічній еліті, стали займати праці, де висвітлювався життєпис українських шляхтичів-рицарів. Історичний нарис В.Б. Антоновича «Про походження шляхетських родів Південно-Західної Росії³» демонструє генезу української шляхти та висвітлює історію українських земель у складі ВКЛ. Змістовним також є нарис «Об окольничей шляхте⁴», де описується походження, функції, матеріальне та соціальне становище українських православних родів Овруччини. Загалом, у своїй працях дослідник надає досить негативну оцінку правлячій еліті того часу та феодалізації в цілому.

Наприкінці XIX – початку XX століття у світ виходить низка досліджень, що присвячені окремим українським регіонам та процесу формування у цих регіонах місцевої правлячої еліти: А. Андріяшев провів дослідження присвячені історії Волині, Переяславської та Київської земель⁵. Д. Багалій зробив внесок у дослідження регіонів Сіверської землі⁶. В. Ляскоронський також у своїх працях

¹ Лазаревський О. «Нариси, замітки та документи з історії Малоросії». Київ, 1899. 148 с.

² Лазаревський О. Лубенщина та князі Вишневецькі // Київська старина, 1886. №2. С. 354 – 414.

³ Антонович В.Б. Про походження шляхетських родів Південно-Західної Росії. Київ, 1885. 450 с.

⁴ Антонович В.Б. Об окольничей шляхте. Київ, 1887. 320 с.

⁵ Андріяшев А. Очерк истории Волынской земли до конца XIV ст. К., 1887. 369 с.

⁶ Багалей Д. И. История Северской земли до половины XIV столетия. К., 1882. 364 с.

досліджував Київську та Переяславську землі¹. Є. Сіцинський дослідив процес формування еліти на теренах Поділля².

З дослідження політичної еліти цінним джерелом стала також праця дореволюційного історика В.Л. Модзалевського присвячена генеалогії українських родів³.

Польська історична наука зробила величезний вклад у дослідження історії Великого князівства Литовського, розвитку польсько-литовських та польсько-руських відносин, а також у дослідження генеалогії Гедиміновичів. Перші праці присвячені дослідженню вищої ланки суспільства з'являються вже в XVI ст. Так, у 1582 році у світ вийшла хроніка⁴ Мацея Стрийковського, де автор надає відомості про культуру, історію, зовнішні та внутрішні стосунки литовської та польської еліти протягом XIV-XVI ст. Хроніка Яна Длугоша⁵, яка базується на матеріалах церковних та державних архівів, на угорських та чеських хроніках та на литовських літописах, також є змістовною, адже автор висвітлює широку та різнобічну картину суспільного й політичного життя Корони Польської доби пізнього середньовіччя. У хроніці міститься доволі багато важливих свідчень щодо історії формування еліти. У 1584 році, у Польщі, вийшла друком праця Бартоша Папроцького «*Herby rycerstwa Polskiego*⁶» присвячена дослідженню найвизначніших шляхетських родів Польського Королівства. Широке висвітлення генеалогічних досліджень роду Гедиміновичів було започатковане у працях К. Стадницького⁷. Ідею проведення генеалогічних розписів середньовічної еліти підхопив відомий польський історик Ю. Вольф. У своїй ґрунтовній праці «*Kniaziowie litewsko-ruscy od konca XIV wieku*⁸», автор на основі зібраних ним як усних, так і письмових свідчень, висвітлює історію та генеалогію шляхетських та князівських родів, що правили

¹ Ляскоронский В. История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII ст. К., 1903. 425 с.

² Сицинский Ю. Й. Город Каменец-Подольский – историческое описание. К., 1895. 247 с.

³ Модзалевский В. Л., Малороссийский родословник, Том V. Вып. 3. СПб.: Изд: ВИРД, 2004.

⁴ Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, ĩmódzka i wszyskiej Rusi. Warszawa, 1846. T. II. S. 116.

⁵ Ioannis Dlugossii Annales; seu, Cronicae incliti regni Poloniae. Varsaviae, Państwowe Wydawn. Naukowe, 1964.

⁶ Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego, zebrane, wydane r.p. 1584 / wyd. J. Turowski. - Krakow, 1858. S. 344.

⁷ Stadnicki K. Bracia Władysława-Jagiełły Olgierdowicza króla Polski, wielkiego xięcia Litwy. Lwów, 1867. S. 210

⁸ Wolff J. Kniazowie iitewsko-ruscy od konca XIV wieku. - Warszawa, 1895. S. 156.

у Великому князівстві Литовському, та належали до політичної еліти цієї держави. Вагомий вклад у дослідження походження Корибутовичів, нащадками яких є досліджуваний у нашій роботі рід князів Вишневецьких, зробив Ю. Пузина. Їх походження досі остаточно не вирішене, тому праця Ю. Пузини «*O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego*¹», що вийшла друком у 1911 році, надає великий фактичний матеріал, для вирішення цього питання. Адже історик вважає, що розселення представників династії Гедиміновичів по території держави та мішані шлюби, при нестачі писемних джерел, призводили до поступової втрати родових зв'язків². Хоча Ю. Пузина також вказує на те, що у період з другої половини XVI століття, коли відбувся інтерес до вивчення походження родів, вирішальну роль при їх конструюванні відіграла приналежність того чи іншого роду до православної церкви. Це автоматично ототожнювало їх з руським походженням від Рюриковичів. Але Ю. Пузина робить наголос на тому, що більшість Гедиміновичів на той час була ще православною³. Отже, за висновком версії Ю. Пузини: волинські князівські роди вважаються нащадками Гедиміна.

Маємо згадати дореволюційного російського історика А. В. Екземплярського, який розглядав історію титулованої знаті у складі Московської держави до початку XVI в., створюючи картину підлеглого статусу питомих і служивих князів (переважно Рюриковичів) при дворі великого князя. У його роботі аналізувалися долі найбільших князівських ліній. Сам історичний процес, згідно з концепцією даного автора, складається з результатів діяльності князів після їхнього переходу на московську службу. Однак при цьому історик не залишав поза увагою зв'язок князів зі своїми фамільними вотчинами. В основу його праць стали дані, почерпнуті з особистих дворянських архівів, які збереглися до середини XIX ст⁴.

¹ Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego // J. Puzyna // МН. 1911 № 5–6, S. 76-78

² Там само С. 77.

³ Там само С. 77.

⁴ Экземплярский А.В. Великие и удельные князья Северной Руси в татарский период с 1228 по 1505 гг. М., 1889. 486 с.

Таким чином, можемо говорити про те, що напрацювання істориків дореволюційного часу стали невід'ємною частиною для сучасних досліджень генеалогії та історії формування політичної еліти, надаючи цінний фактичний матеріал, та розширюючи розуміння складних історичних процесів.

1.1.2. Радянська історіографія.

У радянський період українські дослідники знаходилися під тиском ленінсько-сталінського режиму, і змістовних праць присвячених українській шляхті, формуванню еліти і т.д., за цей період майже нема. Тому історіографія даного періоду представлена працями, здебільшого, російських істориків, які досліджували, зокрема, московську еліту, особливості її формування та генеалогію. Так, під час дослідження московської еліти, корисною стала праця В.Б. Кобріна «Власть и собственность в Средневековой России¹», де автор крізь призму економічної історії описує руське середньовіччя. Він розглядав статус аристократії через аналіз положення боярської вотчини. В різні періоди історії Росії вона відігравала особливу роль у формуванні її прав та обов'язків. Автор вважає походження феномену «боярин-князь», результатом розвитку регіональних корпорацій. Історик розглядає економічні фактори аристократичного статусу. Це дозволяє йому залучати конкретні свідчення змін в положенні політичної еліти у державі в XV-XVI ст.

У післявоєнний період в російській історичній науці утворилася нова генерація вчених-дослідників. Одним з її представників став О.О. Зимін. В його працях розглянуто еволюцію політичної еліти Московської держави. Схильність до застосування історико-генеалогічного підходу дозволила йому глибше підійти до позиції тих чи інших представників князівсько-боярської корпорації. Так у своїй праці «Формування боярської аристократії в Росії у другій половині XV – першій третині XVI ст.²» автор детально описує процеси становлення правлячих структур в Росії. Об'єктом дослідження О.О. Зиміна також була економічна, соціальна та політична історія Росії X -початку XVII

¹ Кобрин В.Б. Власть и собственность в средневековой России. М., 1985. 278 с.

² Зимин А. А. Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV - первой трети XVI ст. М., 1988. 350 с.

ст., історія суспільної думки та історична біографія. Його праця «Новое восстание Михаила Глинского в 1508 году¹», внесла важливий внесок у дослідження чинників входження князів Глинських до московської політичної еліти. Адже, як відомо, саме після повстання у Литві, Глинські емігрували до Москви та перейшли на службу до московського царя.

Напрацювання істориків радянського часу внесли великий влад у дослідження становлення та формування політичної еліти у Московській державі, виокремлюючи її специфіку та особливості. Цей історіографічний корпус став важливим для сучасних досліджень з історії князівсько-боярських корпорацій.

1.1.3. Сучасна історіографія

Сучасна історіографія відзначилася працями українських істориків. Особливо цінними для нашої роботи стали праці сучасного українського історика Леонтія Войтовича, який провів велику дослідницьку роботу у галузі генеалогії Рюриковичів, Гедиміновичів та інших князівських династій Східної Європи². Аналізуючи напрацювання Л. Войтовича, можемо отримати важливу інформацію для вирішення питання витоків та формування політичної еліти, не лише української, а й іноземної, адже дана праця містить у собі цінний довідковий та фактичний матеріал, що стосується ґрунтовних генеалогічних відомостей про визначні князівські роди, які обіймали найвищі посади у суспільстві за своїх часів. Маємо виділити працю «Княжа доба на Русі. Портрети еліти³», в ній автор надзвичайно ретельно підібрав факти та надав цілу низку психологічних та історико-політичних замальовок, які присвячені визначним представникам української еліти.

Як з фактологічного, так і з методологічного боку, фундаментальним стало дослідження Н.М. Яковенко князівсько-шляхетської еліти доби

¹ Зимин А. А. Новое о восстании Михаила Глинского в 1508 году // Советские архивы. 1970. № 5. 72 с.

² Войтович Л. В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження // НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2000. 649 с.

³ Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: Портрети еліти // НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Львівський національний університет ім. І.Франка. Біла Церква, 2006. 784 с.

Середньовіччя. У своїй праці авторка аналізує процеси еволюції органів управління у Великому князівстві Литовському, зокрема його владу, та робить висновок про те, що процес формування політичної еліти у кожному регіоні мав свою специфіку. Праця Н. М. Яковенко «Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і центральна Україна¹» стала важливою для нашого дослідження, адже в цій праці висвітлено головні аспекти формування політичної еліти на теренах України, що входили до складу ВКЛ та Корони Польської. За допомогою генеалогічного дослідження на прикладі роду князів Острозьких, авторка конструє ріст значення родів, робить висновок про їх входження до політичної еліти та демонструє їх шлях при владі.

Український історик Я. Ісаєвич зробив вагомий вклад у дослідження історії правлячої еліти Східної Європи IX – XVI ст. У його монографії «Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.)²» досліджено персональний склад та генеалогію могутніх династій Гедиміновичів та Рюриковичів, визначено роль цих князівських корпорацій у розвитку політичних подій та суспільства в цілому. Автор детально характеризує взаємини всередині князівської верстви та аналізує питання спадкового права, демографії, стосунки з іншими верствами суспільства, містами, церквою, аналізує питання шлюбної політики, а також питання впливу князівських корпорацій на розвиток культури, військової справи тощо. У своїх інших працях, автор приділяє велику увагу взаєминам України та Литви.

Маємо відмітити працю українського історика О. Однороженка «Українська (руська) еліта³», на основі широкого історіографічного корпусу, автор висвітлює історію становлення політичної еліти на теренах України починаючи від часів Київської Русі та до Гетьманщини, описуючи її особливості, специфіку та функції у різні часи. Князівським корпораціям присвячено окремий розділ «Велике князівство Литовське і Руське».

¹Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV - до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ: Критика, 2008. 472 с.

² Ісаєвич Я. Д. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль: Іст.-генеал. дослідж. Ін-т українознав. ім. І.Крип'якевича НАН України. Л., 2000. 649 с.

³ Однороженко О. Українська (руська) еліта доби середньовіччя і раннього модерну. Київ, Темпора, 2011. 418 с.

Варто звернути увагу на працю Ірини Ворончук «Родоводи волинської шляхти XV – першої половини XVII ст.¹», на сьогоднішній день дана праця є найвичерпнішим джерелом з досліджень формування політичної еліти на Волині у період пізнього Середньовіччя та Нового часу.

Дослідження формування політичної еліти зустрічається також у сумісних з історією науках. Варто згадати монографію сучасного українського політолога Б. Кухти «Політичні еліти та лідери²», де автор розглядає процес формування правлячої еліти в Україні у період з XI до XIX ст.

Серед сучасних досліджень формування правлячої еліти маємо відмітити також праці російських істориків. Так, Праця А.В. Кузьміна «На пути в Москву. Очерки генеалогии военно-служилой знати Северо-Восточной Руси в XIII – середине XV в.³» містить у собі розділ «Служилые фамилии, утратившие княжеский титул» саме цей розділ є для нас найцікавішим, адже тут автор висвітлює генеалогію князів Коріатовичів та Острозьких, а також розглядає деякі питання щодо біографії князів. Звернення автора цієї книги до сюжетів пов'язаних з історією ВКЛ обумовлено його зацікавленістю до постаті славного московського воєводи, героя Куликівської битви – Дмитра Михайловича Боброк-Волинського, який походив із давнього роду Боброк-Волинських, нащадками яких були князі Волинські, що дали початок відомим та досліджуваним нами князям Острозьким⁴. А.В. Кузьмін виводить початок родоводу Острозьких від Галицьких князів, прямо вказуючи на корінь їхнього походження від Рюриковичів⁵. Матеріал даної праці став важливим для нашого дослідження під час складання родоводу князів Острозьких та виявлення чинників їх входження до еліти Великого князівства Литовського.

¹ Ворончук І. «Родоводи волинської шляхти XV – першої половини XVII ст.» Київ: Критика, 2009. 512 с.

² Кухта Б. «Політичні еліти та лідери». Львів: Кальварія, 1996. 224 с.

³ Кузьмін А.В. На пути в Москву очерки генеалогии военно-служилой знати Северо-Восточной Руси. Т.1. М., 2014. 316 с.

⁴ Кузьмін А.В. На пути в Москву очерки генеалогии военно-служилой знати Северо-Восточной Руси. Т.1. С. 80-82.

⁵ Там само С. 81.

Маємо також згадати ґрунтовну працю М.Є. Бичкової. У книзі «Русько-Литовська знать XV-XVIII ст. джерелознавство, генеалогія та геральдика¹», що вийшла друком у 2012 році, було зібрані разом всі її роботи 1970-2000-х років, що присвячені проблемам формування правлячих класів Руської держави та Великого князівства Литовського, генеалогії та геральдики дворянства XVI-XVII ст. Архівні пошуки дозволили авторці ввести у науковий обіг важливі історичні джерела, публікація яких супроводжується детальним джерелознавчим дослідженням. Так, аналізуючи Рум'янцевський список, авторка надає повний родословний розпис князів Глинських², що стало важливим для нашого дослідження походження та становлення роду князів Глинських. Також декілька розділів у книзі присвячено аналізу історіографії з досліджень генеалогії давніх родів та аналізу попередніх досліджень загалом.

Сучасні українські та російські дослідники значно збагатили наше розуміння процесів формування політичної еліти, та зробили вагомий вклад, надаючи ґрунтовний фактичний матеріал, для подальших досліджень з визначення ролі української шляхти у формуванні політичної еліти Східної Європи у XIV – XVIII ст.

1.1.4. Сучасна зарубіжна історіографія

Сучасні зарубіжні дослідники також звертаються до питання вивчення формування політичної еліти. Так, вивченню політичної еліти ВКЛ, її участі в діяльності політичних структур присвячено дослідження литовського історика Р. Петраускаса³. Об'єктом дослідження виступає соціальний прошарок, в руках якого було зосереджено виконання владних функцій – його представники займали важливі посади, складали раду великого князя, володіли маєтками та поступово ставали найбільшими землевласниками. Автор розводить поняття «знать» та «еліта» ширше ніж «правляча еліта», та включає не тільки осіб, що

¹Бичкова М.Е. Русско-литовская знать XV-XVII вв. Источниковедение. Генеалогия. Геральдика. М.: Квадрига, 2012. 372 с.

² Бичкова М. Е. Родословие Глинских из Румянцевского собрания // Бичкова М. Е. Русско-литовская знать XV – XVII вв. Источниковедение. Генеалогия. Геральдика. Москва, 2012. С. 284–289.

³ Пятраўскас, Р. Літоўская значь у канцы XIV–XV ст.: Склад – структура – улада / Смаленск: Інбелкульт, 2014. 386 с.

займали ті чи інші посади, членів великокнязівської ради, але й тих, хто оточував великого князя, та мав вплив на прийняті ним рішення, а також їх родичів. Разом з тим склад знаті можна встановити, тільки розглядаючи склад правлячої еліти. Р. Петраскаус використовує термін «боярин», «боярство», намагаючись «вписати» дану категорію осіб в схему «знать – еліта». До складу знаті включені ті особи, які були близькими радниками великого князя, виступали свідками в його документах, брали участь в посольствах, займали посади в центральному апараті й на місцевому рівні. Просопографічна база даних за 1387-1492 роки, складена Р. Петраускасом, включає 188 представників знаті¹.

Дослідженням політичної еліти ВЛК, її формуванням та становленням білоруський історик П. Лойко займався. У своїй монографії, що присвячена шляхті в суспільно-політичному житті Речі Посполитою в другій половині XVI – першій третині XVII ст., автор фактично ставить знак дорівнює між шляхтою та політичною елітою: «Політична еліта ВКЛ – шляхетський стан, у період XIV – першої половини XVI ст., пройшла стадію оформлення та стала політичною визначальною силою у країні...²». За підрахунками П. Лойко приблизна чисельність політичної еліти ВКЛ у розглянутому періоді складала 1380 осіб (в кожному із 23 повітів в середньому було по 60 політично активних шляхтичів), що складало 3,5% від загальної чисельності «народу шляхетського»³. Статистичні дані з праці П. Лойко, стали цінними для вирішення питання про формування політичної еліти та її персональний склад.

Маємо також відзначити монографію Гжегоша Блащука⁴, яка вийшла друком у 2007 році, та стала ґрунтовним напрацюванням з історії польсько-

¹ Пятраўскас, Р. Літоўская значь у канцы XIV–XV ст.: Склад – структура – улада / Смаленск: Інбелкульт, 2014. С. 125-126.

² Лойка П. А. Шляхта беларускіх зямель у грамадска-палітычным жыцці Рэчы Паспалітай другой паловы XVI – першай трэці XVII ст. / Мінск: БДУ, 2002. 99 с.

³ Лойка П. А. Шляхта беларускіх зямель у грамадска-палітычным жыцці Рэчы Паспалітай другой паловы XVI – першай трэці XVII ст. / Мінск: БДУ, 2002. С. 77-78.

⁴ Błaszczuk Grzegorz. Dzieje stosunków polsko-litewskich. Litwa na przełomie sredniowiecza i nowozytnosci 1492-1569. Poznań, 2002. 199 с.

литовських стосунків. Саме другий том праці присвячений історико-політичному аналізу еволюції політичної еліти.

Також на увагу заслуговують розвідка німецького дослідника Ф. Грауфа¹, польського науковця П. Урбанчика² та Є. Бака³, що присвячені історії становлення та розвитку політичної еліти Європи доби Середньовіччя.

Таким чином, історіографічна база дослідження є достатньо повною та дозволяє говорити про певну історіографічну традицію у дослідження родів Вишневецьких, Острозьких та Глинських. Проте, до цього часу не існує узагальнюючих та спеціальних праць, які б розкривали проблемні питання, пов'язані зі студіями з генеалогії, просопографії окремих представників шляхетських родин, особливостями їх інкорпорації до політичної еліти та ін.

1.2. Джерельна база дослідження.

Корпус документів, які містять різноманітні відомості з історії та генеалогії князівських корпорацій Вишневецьких, Острозьких та Глинських, можна розділити на наступні групи: 1) актові матеріали; 2) документи особового походження; 3) родословні розписи XV-XVIII століття; 4) літописи.

Актові матеріали за темою дослідження були опубліковані переважно у XIX – на початку XX ст., та розміщені у наступних збірниках: Акти про заселення Південно-Західної Росії⁴, Акти, що видаються Віленською археографічною комісією⁵. За їх допомогою можна дізнатися про політичні, особові та міжнародні відносини постатей, про яких йде мова у дипломній роботі. Окрім того, актовий матеріал дає змогу встановити коло рідних та споріднених осіб, що оточували того чи іншого представника роду, охарактеризувати їх взаємостосунки на ниві господарської діяльності, політичну активність та окремі біографічні дані.

¹ Graus F. Die Entstehung der mittelalterlichen Staaten in Mitteleuropa F. Graus // Historica. Bd. 10. 1965. S. 5–65.

² Urbańczyk P. Władza i polityka we wczesnym średniowieczu. Wrocław, 2008.

³ Bak J. M. Studying medieval rulers and their subjects. Central Europe and beyond. Aldershot, 2010.

⁴ Архив Юго-Западной России. К., 1890. Ч. VII. Т. II: Акты о заселении Юго-Западной России (1471-1668) / Под ред. М. Ф. Владимирского-Буданова. 345 с.

⁵ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные Археографической комиссией. СПб., 1865. Т. 11. № 73.

Акти Литовської Метрики¹ містять в собі договори, грамоти, судові записи та інші документи, які дозволяють прослідкувати роль та вплив князівських корпорацій у Великому князівстві Литовському. Князі Вишневецькі та Острозькі були найбільшими магнатами феодалами, у власності яких знаходилися величезні земельні території, їх володіння часто відбивалися на сторінках документів Литовської Метрики, що дозволяє аналізувати їх діяльність та взаємовідносини з іншими князями.

Окремою групою джерел для вирішення задач роботи є матеріали родовідних розписів та розрядних книг². Це документальні джерела службово-генеалогічного та статистичного характеру. Без залучення даних, що містяться в них, практично неможливо відтворити історію формування князівсько-боярської корпорації та визначити способи рекрутування політичної еліти.

Виключним за своєю важливістю з історії формування політичної еліти стала «Розрядна книга³» опублікована під редакцією В.І. Буганова. В ній міститься детальна інформація про кар'єрний зріст та місцеві відносини значної частини представників політичної еліти Московської держави.

Родоводи дозволяють з'ясувати біографічні дані, родинні зв'язки представників князівсько-боярської корпорації, що знаходилася на службі в Московському князівстві. Їх походження було пов'язане в тому числі з необхідністю захистити свої вотчинні та кар'єрні інтереси від зазіхань інших членів еліти. Самі ранні генеалогічні записи встановлювали коло осіб родичів, які претендували на успадкування родових вотчин або на право викупу частини вотчини, які по різних причинах відходили від роду. Найбільш ранній матеріал на цю тему, датований 90-ми роками XV ст., міститься в Родословці Типографського літопису⁴. Більше ретельне і численне складання родоводів відбувалося вже в 40-х - 50-х роках. XVI ст. і зберіглося до нашого часу в таких

¹Литовская Метрика. Вильнюс, 2012. Книга №5 (1427 – 1506).

²Разрядные книги последней четверти XV- начала XVII вв. М., 1969.

³Буганов В.И. Разрядные книги последней четверти XV- начала XVII вв. М., 1969.

⁴Полное собрание русских летописей. Т. 24. М., 1964. С. 122.

джерелах як Літописна¹, Рум'янцевська редакції родоводів² і Государев Родословець³. Інформація з цих джерел неймовірно цінна, однак і вони представляють її не повністю, особливо в питаннях служби великих родів з багатьма бічними гілками. Суттєві прогалини спостерігаються у відношенні осіб, які знаходилися при дворах удільних князів. В існуючих родоводах представників боярських родів вказувалася на службі в уділах тільки з 60-х – 70-х рр. XV ст. Розрядні книги пов'язані з несенням воєнної служби та виконанням воєнно-адміністративних доручень боярами та князями, що служили в Москві.

Залучення до роботи вже існуючих родословних розписів та генеалогічних таблиць, що були складені, переважно, у XV-XVIII століттях, дозволяє здійснити не тільки всебічну реконструкцію генеалогії окремого роду, а й дослідити особливості створення даної групи джерел, простежити вплив політичних чинників, що змінювалися з кожною конкретною епохою, на фактографічний зміст генеалогічного матеріалу. Крім того, порівняння окремих розписів та схем між собою, а також залучення інших різноманітних біографічних матеріалів, дозволило побудувати достатньо цілісну картину родинних зв'язків князівських родів, що вже згасли. В роботі було використано «Матеріали для родоводу князів Гедиміновичів, витягнуті з архіву князя Федора Олексійовича Куракіна⁴», «Генеалогічні записки князів Вишневецьких та справа Острозької ординації Мальтійського ордену⁵» та ін.

Важливим джерелом для дослідження окресленої проблематики є документація особового походження – листи, які зберігаються в архіві князів у Славуті⁶. Вони надають нам змогу упевнитися в тих чи інших біографічних фактах князів, що знайшли неоднакове відображення у вітчизняній та

¹ Повна збірка руських літописів. Т. 24. М., 1964. С. 155.

² ПЗРЛ Т. 24. М., 1964. С. 181.

³ ПЗРЛ Т. 24. М., 1964. С. 149.

⁴ Матеріали для родоводу князів Гедиміновичів, витягнуті з архіву князя Федора Олексійовича Куракіна // Літопис Історико-родовідного товариства в Москві 1905 р. Вип. 4. С. 1-23.

⁵ Генеалогічні записки князів Вишневецьких та справа Острозької ординації Мальтійського ордену (невідомий мінський рукопис кінця XVII століття) // Білоруський археографічний щорічник. Мінськ, 2009. Вип. 10. 247 с.

⁶ Грамоти князів // Архів князів у Славуті, виданий під керівництвом З.Л. Радзими́нського. Львів, 1887. Т.1. 190 с.

зарубіжній історіографії. Через аналіз листування представників роду можна встановити близьке оточення Вишневецьких, їх місце знаходження у різні проміжки часу, стилістичні вподобання при складанні листів, динаміку листування тощо.

Особливо важливими стали різноманітні договірні, духовні та жалувані грамоти¹, що дійшли до нас. Це – документальні джерела, що відносяться до адміністративно-управлінського розряду. На основі свідчень про землеволодіння того чи іншого роду з'являється можливість зробити висновки про його службову активність у складі еліти. Духовні грамоти дозволяють простежити адміністративно-територіальну структуру князівства у той чи інший період, визначити способи отримання нових земель титуловою та нетитуловою знаттю, позначити джерела появи найбільших у країні вотчинників.

Літописи надали значну частину фактичного матеріалу, з історії політичного розвитку князівських корпорацій. Никонівський літопис² містить дані до середини XVI ст. У ньому досить повно відбито історію військових походів. Наводиться інформація про окремі випадки нагородження та опал бояр. Це джерело включає різні юридичні акти: заповіти, накази, закони, які мають найбільш доступну інформацію для дослідження. Постніковська та Пискарівська збірки літописань³ містять інформацію по XVI ст. Є дані щодо долі окремих представників політичної еліти. Це надає можливість простежити політику держави у відношенні аристократії щодо долі окремих родів. У Баркулабівському літописі⁴ (кінця XVI) міститься значна кількість інформації та свідчень про політичний та господарський шлях князів Острозьких.

Таким чином, джерельна база є ґрунтовною та репрезентативною, що дає змогу повноцінно вирішити поставленні завдання та скласти колективну біографію представників досліджуваних князівських родів.

¹ Договорные и духовные грамоты великих и удельных князей XIV-XVI вв. М.-Л., 1950.

² Никоновская летопись / ПСРЛ. Т. IX. 288 с.

³ Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). СПб., 1908. Т. I.

⁴ ПСРЛ. Т. XXXII. Хроники: Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного. М.: Наука, 1975. 241 с.

1.3. Методологія та методи дослідження.

Методологічною основою дослідження стала сучасна теорія еліт, в якій головним є принцип розподілу суспільства на вищу та нижчу частини.

Слово «еліта» у перекладі з французької означає «краще», «відібране», «обране»¹. В одному із своїх трактатів цей термін відноситься до дійсно кращої, найбільш цінної для суспільства групи, яка стоїть над масами та призначена керувати ними. Таке розуміння віддзеркалює реальність західноєвропейського середньовіччя, елітою якого виступала феодальна аристократія. Відповідно, і аристократія – це «влада кращих». Політична еліта являє собою меншість суспільства, яка приймає безпосередню участь у прийнятті та здійсненні рішень, пов'язаних з використанням державної влади².

Інтерпретація терміну «еліта» серед вчених різнобічна, одні вважають, що справжність еліти забезпечується знатним походженням, інші зараховують до цієї категорії найбагатших, треті – найбільш освічених. Вважається, що входження до еліти – це функція особистих заслуг та переваг. Основоположники класичної концепції еліти вважають, що для включення в неї, насамперед, важливе соціальне середовище, з якого вийшла людина, а тільки потім особиста симпатія або антипатія лідера³.

У давні часи одним із перших стосовно розуміння еліти висловився Платон. Він порівнював політичну нерівність з якістю душі, властивим тим чи іншим групам населення⁴.

Конфуцій ділив суспільство на «благородних мужів» (правлячу еліту) та «низьких людей» (простолюдинів)⁵ на основі їх відношення до моральних заповідей. Відповідно з його теорією, дотримання моральних норм надавало право керувати.

¹ Кляшторний М. Лекції з дисципліни «Основи елітології». Київ, 2022. 177 с.

² Там само С. 70.

³ Кочубей Л.О. Політична еліта та політичний клас: класичні зарубіжні концепції // Сучасна українська політика. К., 2009. Вип.17, С. 96 – 107.

⁴ Платон. Діалоги. М., 2005. С. 105.

⁵ Конфуцій. Лунь Юй: Изречения. М., 2006. С. 22.

Всі обґрунтування цього ділення насамперед будувалися на різного роду релігійних та моральних поглядах, а першими, хто побудував концепцію еліт на досвіді спостереження за реальними політичними подіями були представники італійської школи політичної соціології: Н. Макіавеллі, Г. Моска, В. Парето, Ж. Сорель, Р. Міхельс, Е. Дженнінг¹. Цю школу інакше називають макіавеллістською, оскільки саме Н. Макіавеллі виділив політику в якості самостійної сфери суспільства, він одним із перших розвинув поняття громадянського суспільства, вперше застосував слово «держава» для позначення політичної організації суспільства, в його працях можна знайти ідеї розподілення влади, передумови до парламентаризму. Він розглядав державу, як результат взаємодії різних 70 соціальних сил. За його думкою, всі основні конфлікти розвертаються між елітами: меншістю, що утримує владу, та меншістю, що йде до влади. В обґрунтуванні теорії еліт, Н. Макіавеллі висунув пропозицію про циклічний розвиток державних форм: демократія; олігархія; аристократія; монархія².

Більш пізнім наступником теорії еліт був Гаентано Моска (1854-1941 рр.). Він аналізував політичне панування на основі організаційного підходу. «Узгоджено та одноманітно діючі люди переможуть тисячу чоловік, між якими нема згоди³». Доступ до політичного класу передбачає наявність особливих якостей та здібностей. Найважливішим критерієм для відбору в еліту є здатність керувати, наявність знань про ментальність народу та його національний характер.

Вільфредо Парето (1848 – 1923рр.) дотримувався декілька інакших поглядів у питанні формування та обґрунтування теорії еліт. Він стверджує про кругообіг еліт, про їх постійну зміну⁴. В. Парето називає історію цвинтарем еліт, тобто привілейованих меншин, які борються, приходять до влади, користуються цією владою, занепадають та замінюються іншими меншинами.

¹ Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки. М.: Вид. група «Прогрес-політика», 1992. С. 110.

² Макиавелли Н. Государь. пер. с итальян. М.: Экс-мо; СПб.: Мидгард, 2006. С. 293–360

³ Моска Г. Правлящий клас // Соціологічне дослідження. 1994. №10. С. 186.

⁴ Парето В. Компендиум по общей социологии. В. Парето. М. Изд. дом ГУ ВШЭ. 2008. 511 с.

Еліти мають тенденцію до занепаду, а «нееліти», у свою чергу, здібні створити гідних наступників елітарним елементам¹.

Абсолютно інакше обґрунтування розподілу суспільства на пасивну більшість та правлячу меншість запропонував Роберт Міхельс (1876 – 1936рр.) Маса не можуть самі керувати справами суспільства, тому необхідна організація, яка неминуче поділить будь-яку групу на владних та підвладних².

Класичні теорії еліт стали основою для формування сучасних концепцій елітаризму. В другій половині ХХ ст., склалися різні підходи до вивчення та дослідження елітарності суспільства, Провідними серед яких є ціннісний, структурно-функціональний, макіавелістський та ліберальний³.

В ціннісному підході, який розглядають у своїх працях Ортега-і-Гассет та Н. Бердяєв, еліта розглядається не тільки як організована керуюча меншість, але й як найбільш ціннісний елемент соціальної системи, що володіє високими здібностями та показниками й найважливіших сферах державної діяльності, та турбується насамперед про загальне благо. Еліта – це найбільш творча та продуктивна частина суспільства, яка володіє високими інтелектуальними здібностями та моральними якостями. Взаємовідносини між елітою та масою набувають характер управління, що базується на заслуженому авторитеті можновладців. Формування еліти відбувається внаслідок природнього відбору суспільством найбільш цінних представників⁴.

Для структурно-функціонального підходу (Г. Лассувел, С. Липсет) типовим є виділення в якості головної ознаки еліти її соціального статусу в системі владних структур⁵. До складу еліти входять індивіди, що володіють високим соціальним положенням в суспільстві займаючи ключові командні позиції у важливих інститутах та організаціях суспільства (економічних, політичних, військових, що здійснювали найбільш важливі управлінські функції у суспільстві, маючи вплив на вироблення та прийняття рішень

¹ Парето В. Компендиум по общей социологии. В. Парето. М. Изд. дом ГУ ВШЭ. 2008. 511 с.

² Михельс Р. Социология политических партий в условиях демократии». Диалог. 1990. № 5-9.

³ Поляков О. До питання про методологію дослідження політичної еліти, 2011. С. 112.

⁴ Бердяев Н. Философия неравенства. М., 1990. С. 124.

⁵ Поляков О. До питання про методологію дослідження політичної еліти, 2011. С. 112.

важливих для суспільства. Г. Лассуел, зокрема, вважав, що головну роль у розробці та прийнятті політичних рішень відіграє інтелектуальне знання. Тому до політичної еліти він відносив тих, хто володіє цим знанням та має найбільший престиж та статус у суспільстві¹.

Ліберальний підхід до елітарності суспільства (Й. Шульпетер, Ч. Мілс) відрізняє демократичність та заперечення низки жорстких установок класичних теорій еліт. Демократія трактується в даному підході як конкуренція між потенційними керівниками за довіру виборців. Таким чином, демократія не означає відсутність еліти, вона характеризується новим способом рекрутування та новою самосвідомістю еліти. Еліта розглядається як владна меншість, що займає в державних та економічних інститутах суспільства стратегічні позиції, надаючи значний вплив на життя більшості людей².

Основи макіавелістського підходу закладені у працях Г. Моски та В. Парето. Для представників даного підходу, серед яких Дж. Бернхем, характерна уява про еліту, як про владну привілейовану меншість, що володіє визначними якостями та здібностями до управління у всіх сферах життя суспільства та насамперед, у політиці та економіці. Головною функцією еліти є її управлінська та адміністративна функції, що визначають її керуюче та пануюче положення у суспільстві по відношенню до пасивної, нетворчої більшості населення. Формування еліт відбувається в ході боротьби за владу. При цьому увага на моральних якостях представників еліти не акцентується³.

У представленому магістерському дослідженні теорія еліт застосована у комплексному варіанті. Всі концепції базуються на цілком певному уявленні про суспільство, що складається з двох несхожих частин – еліти, яка займається управлінням, та решти суспільства.

У дослідженні використовується загальноприйнята методика комплексного та критичного аналізу джерел. В основу змісту дипломної роботи

¹ Короткова Н. В. Концепция политической власти Г. Д. Лассуэлла: дисс. канд. полит. наук: 23.00.01. М., 1999. 170 с.

² Поляков О. До питання про методологію дослідження політичної еліти, 2011. С. 112.

³ Мандзій Л. Методологія дослідження політичної еліти // Вісник Львів. універ. ім. І. Франка., Вип.2, 2012. С. 115-121.

покладені принципи історизму, який надав можливість комплексно розглядати процес формування еліти, з урахуванням впливу різноманітних політичних, соціокультурних, економічних та зовнішніх чинників, та принцип системності. Зміст дослідження побудовано у відповідності з проблемно-хронологічним підходом.

Провідними методами використаними під час дослідження стали методи історичного пізнання: історико-хронологічний, історико-порівняльний, біографічний, просопографічний, системно-структурний та системно-функціональний.

За допомогою двох останніх методів є можливим визначення витоків та основних етапів формування політичної еліти. Дані методи надають можливість визначити роль, структуру та функції еліти у політичній системі, розглядаючи її, за допомогою системного методу, як цілісне суспільне явище. Історико-порівняльний метод надає можливість зіставити та порівняти аристократії московського та литовського князівства, визначити їх специфіку та особливості, а саме соціальне, політичне та економічне становлення в різні історичні періоди. Історико-хронологічний метод дозволяє виявити етапи становлення політичної еліти та допоміг у формуванні більш обґрунтованої реконструкції історичних подій. Значні результати надало застосування історико-порівняльного методу. Зіставлення положення аристократії московського та литовського князівства, та інших руських територій, порівняння еліти з литовською та татарською знаттю дозволяє визначити її специфіку та особливості. Біографічний метод задіяний задля вивчення особливостей життєвого шляху окремих представників, що виступали в ролі правлячої сили. Просопографічний метод вивчення біографій надає можливість, кожну особу, котра задіяна в історичному контексті, розглядати як особистість та індивідуальність. У якійсь степені подолати недостатність інформації допомагає історико-генетичний метод, коли на основі даних більш пізнього часу вдається реконструювати відношення раннього.

Вищевказані методи є лише необхідними доповненнями. Вирішення завдань, поставлених у роботі, можливо на основі системного аналізу комплексу джерел з історії формування політичної еліти Східної Європи.

РОЗДІЛ II

ПОХОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ РОДУ ВИШНЕВЕЦЬКИХ

2.1. Теорії походження та родоначальник

Рід князів Вишневецьких вважається один із найвпливовіших та наймогутніших родів періоду XV – XVIII ст.¹. Але питання про походження цього князівського роду залишається невирішеною проблемою. Серед істориків досі не існує єдиної думки, нащадками кого ж є Вишневецькі – Рюриковичів чи Гедиміновичів? Недостатня кількість писемних джерел періоду становлення та діяльності українських князів, а також різні суперечливі свідчення геральдистів, відкрили широкий шлях для різнотлумачення та певних висновків з даної проблеми. Деякі історики намагаються пов'язати могутні князівські роди з домом Рюриковичів, задля відтворення безперервної династичної традиції на Україні-Русі².

А деякі історики наполягають на литовському походженні, і литовська версія походження князів дещо переважає. За цією версією рід володарів Збаражчини та їхніх нащадків бере свій початок у XV ст., від сина великого князя литовського Ольгерда Гедиміновича – Дмитра Ольгердовича Корибута, який ще наприкінці XIV ст. отримав від великого князя Вітовта у володіння землі на Волині та Поділлі. У південній частині Волині Дмитро заснував два замки – Збараж та Вишневець, які згодом перейшли у спадок його середньому синові Федору Корибуту – князеві Несвіцькому³. Ця версія підтримується старими польськими геральдиками, як і пізнішими дослідниками історії Волині і окремих її князівств. У польській історичній літературі також була поширена думка про литовське походження старих власників Збаражчини, з тією лише різницею, що їх родоначальниками називається не Федір Корибутович, а його брат, Іван Корибутович⁴.

¹ Баумгартен Н. А. фон. Происхождение князей Вишневецких, Збаражских и Воронецких // Летопись Историко-родословного общества в Москве. 1910. Вып 4. С. 27.

² Войтович Л. В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. історико-генеалогічне дослідження. Львів, 1996. С. 222.

³ Однороженко О. А. Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст. Харків, 2008. С. 90.

⁴ Czamańska Ilona. Wiśniowieccy: Monografia rodu. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007. S. 120

Перший досвід наукової, критичної розробки питання про литовське походження князів Несвіцьких з'являються на початку XIX ст. Польські історики Стадницький і Бартошевич розкрили безпідставність версії про литовське походження першого, історично-достовірного власника Збаражчини – князя Федька Несвіцького¹; вони вперше вказали на його суто руське, а не литовське походження. Вони також не визнають родового зв'язку між першим власником Збаражчини, князем Федором Несвіцьким, і його наступниками – князями Збаразькими і Вишневецькими, прямо відкидаючи їх князівське походження й приписуючи їх до боярського роду Мокосіїв².

Польський історик Юзеф Вольф також підтримав руське походження князів. У своїй праці «Князі Литовсько-руські...» він зміг документально довести спільність роду Вишневецьких і Збаразьких, але через брак документально підтверджених свідчень, історик не зміг оперувати свідченнями, що Федір Несвіцький був з роду Рюриковичів. Вказуючи лише той факт, що Дмитро Корибут разом зі своїми синами ніколи не був ні волинським, ні подільським князем³.

В 1911 році, Юзеф Пузина випускає свою статтю про походження литовських князів, яка викликала серйозну полеміку серед істориків, через заперечення, що містилися в ній, та рівень аргументації, які не поступалися жодним попереднім висновкам⁴. Таким чином, Пузина наголошує на тому, що при браку супутніх писемних джерел – мішані шлюби Гедиміновичів, їх переміщення та розсіювання по всій території Великого князівства Литовського, призвели до втрати усвідомлення їх родинних зв'язків⁵. Але коли відродився інтерес до родоводів, при їх конструюванні ключову роль відігравала приналежність того чи іншого роду до православної церкви. Такий факт автоматично ототожнювався із руським походженням, але історик

¹ Stadnicki K. Bracia Władysława-Jagiełły Olgierdowicza króla Polski, wielkiego xięcia Litwy. Lwów, 1867. S. 210

² Грінко Н. Генеалогія // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки. 2004. Вип. 1. С. 294.

³ Wolff J. Książowie litewsko-ruscy od końca XIV wieku. Warszawa, 1895. S. 156.

⁴ Puzina J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieświzkiego. 1911. С. 20 – 23.

⁵ Там само С. 24.

наголошує на тому, що на той час, більшість династії Гедиміновичів була ще православною. Отже, Пузина не виключає, що Вишневецькі все-таки мали литовське коріння та вважає їх нащадками Гедиміна. Підтверджуючи свою версію тим, що Дмитро Корибут мав свій уділ на Сіверські землі, але згодом Вітовт відкликав його звідти та взамін надав йому у володіння Збараж, Вінницю, Несвіж та Кременець. В 1434 році Збараж був остаточно підтверджений як вотчина його синові Федору Корибуту, родоначальнику князів Збараських, Вишневецьких, Воронецьких та Порицьких¹.

Отже, єдиним фактом, з яким погоджується більшість істориків, що займалися проблемою походження князів Вишневецьких, є спільне походження Вишневецьких і Збараських від князя Федька Корибута Несвіцького. Саме він і вважається родоначальником князівського роду Збараських та їхніх пізніших відгалужень Вишневецьких, Порицьких і Воронецьких. Але питання про те, хто такий князь Федір Корибут та Федір Несвіцький залишається невирішеним. Є версія, яку підтримує український історик Леонтій Войтович, що це одна людина². Федір Корибут – онук Ольгерда Гедиміновича, який мав уділи на Волині та Поділлі, отримав також у спадок від свого батька Дмитра Корибута містечко Несвіж, осів там та став іменуватись Несвіцьким³. Така версія має право на існування та підтверджується тим, що Федір Корибут та Федір Несвіцький ніде у документах не згадуються разом, також за деякими даними, збігаються їх дати народження, діяльності та смерті (1380-1442 pp.).

Ще одним, можливим фактом, який вказує на походження Вишневецьких від литовського кореня, є те, що деякі представники роду дописували до свого імені частку «Корибут»⁴. Але цей факт не є стовідсотковим, адже існує версія, що Вишневецькі дописували до свого імені цю частку, через те, що родове ім'я

¹ Puzina J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieświzkiego. 1911. С. 24.

² Войтович Л.В. Генеалогія династій Рюриковичів та Гедиміновичів. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. С. 530.

³ Там само С. 531.

⁴ Грінко Н. Генеалогія // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки. 2004. Вип. 1. С. 298.

«Корибутів» було однією з побічних Ягеллонських ліній¹, і присвоєння цієї частки, ставило князів прямо в ряди кандидатів на королівський трон. Але маємо зауважити, що ще до присвоєння цього прізвища, Вишневецькі вже виділялися серед інших литовсько-руських князів своїми багатствами та розмірами володінь².

Перший досвід присвоєння Ягеллонського імені «Корибутів» належить князеві Стефану Андрійовичу Збаразькому. У акті за 1579 р. цей князь титулується так: «кнежата Стефанъ Корибутовичъ Збаражский, воевода Троцкий»³. Потім у XVII ст. династичне ім'я Корибутів стає загальновизнаним родовим прізвищем князів Вишневецьких. Так в інструкції волинських послів 1639 р. відомий князь Єремія Вишневецький згадується під наступним титулом: «...Jeremi Korybut Wisniowiecki»⁴. У Волинській інструкції 1662 р. йдеться про п'ятьох князів Вишневецьких: Дмитра, Єремію, Михайла, Томаша, Костянтина, усі – Корибути⁵.

Отже, можемо зробити висновок, що за литовською версією Ольгерд Гедимінович мав сина Дмитра Корибута, який одружився з Анастасією Рязанською та від шлюбу з нею мав трьох синів – Федір, Сигізмунд та Іван. Продовжуючи генеалогічне дослідження, було виявлено, що у Федіра Корибута Несвіцького був син – Василь Федорович Збаразький, який у 1440-х роках отримав, від Владислава III, довічний привілей на володіння Збаразькою волостю. Осівши у Збаражі, князь почав підписуватись як «князь на Збаражі», а Збаразьким його прозвали вже нащадки. Сини Василя – Семен, Солтан та Василь, після смерті батька у 1463 році, провели розподіл Збаражчини, старшому сину Василю Васильовичу Збаразькому дістався Збараж та 30

¹ Там само С. 299.

² Грінко Н. Генеалогія // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки. 2004. Вип. 1. С. 297.

³ Акт 1579 г. представляет запись, составленную по имениу женой князя Збаражского, княжной Мстиславской (Ягеллоновской крови) // Акты Юго-Западной России, Т. III., №114.

⁴ Інструкція волинських послів 1639 р. // Архів південно-Західної Росії. К., 1848. Ч. II. Т. I. С. 253.

⁵ Волинська інструкція 1662 р. // Архів Південно-Західної Росії. К., 1888. Ч. II. Т. II: Акти для історії провінційних сеймів Південно-Західного краю в другій половині XVII ст. (1654-1697). С. 124.

прилеглих до нього сіл¹. Після смерті Василя Васильовича Збараського, його середній син Михайло Вишневецький – родоначальник усіх подальших князів Вишневецьких, успадкував частку батькових земель, зробивши головним місцем свого перебування містечко Вишнівець, звідси й походить прізвище всієї династії Вишневецьких, а замок у Вишнівці став князівським родинним гніздом². Вище наведені факти, свідчать про те, що рід Вишневецьких є відгалуженням на генеалогічному дереві князів Збараських.

2.2. Родинні зв'язки Вишневецьких з іншими родами

Рід Вишневецьких, за даними генеалогічної розвідки, був дуже могутнім та великим; генеалогічне дерево налічує близько 80+ представників, тому за час свого існування, Вишневецькі стали спорідненими з багатьма молдавськими, білоруськими, литовськими та українськими родами³. Вишневецькі намагалися одружуватися та виходити заміж за таких же заможних та відомих представників знатних родів, як і вони самі. І тому рік за роком, десятиліття за десятиліттям, за рахунок династичних шлюбів, Вишневецькі споріднювалися з такими відомими родами як Могили, Радзивілли, Заславські, Замойські, Зеновичі, Лещинські, Скандербеги, Острозькі Ходкевичі, Собеські, Дольські, Якшичі, Капустяни, Тишковичі, Чарторийські, Тарновські. Також будучи відгалуженням на родинному дереві Збараських, Вишневецькі мали з ними тісні родинні зв'язки, адже рідний дядько Михайла Вишневецького – Семен, вважається родоначальником династії Збараських⁴.

У 1516 році, сталося становлення родинних зв'язків Вишневецьких з князями Острозькими⁵. Це було пов'язано з тим, що середній син Михайла Васильовича, тобто Вишневецький Іван Михайлович, одружився з Анастасією Семенівною Олізар. Першим чоловіком Анастасії був Януш Сангушкович

¹ Акт о разделе Збаражчины (9 июля 1463 г.) // Архив князей Сангушков. С.55.

² Див.: Шиян Л. Вишневець і князі Корибут-Вишневецькі. Тернопіль, 2006. 152 с.

³ Келембет С. М. Князі Несвізькі, Збараські та Вишневецькі – Гедиміновичі чи ні? // Культура народів Причорномор'я. 2009. № 162. С. 111.

⁴ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів, 2002. С. 88 – 90.

⁵ Полякова А.О. Батьківська лінія родоводу князя Дмитра Вишневецького // збірник матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф., 2013. С.110.

Ковельський¹, але після смерті Януша, вдруге вийшла заміж вже за Івана Вишневецького. Батьками Анастасії були Олізар Семен Шилович та Острозька Н. І. – яка була рідною сестрою князя Костянтина Острозького.

Таким чином, завдяки одруженню Вишневецького Івана з Анастасією Олізар, Вишневецькі почали мати родинні зв'язки не тільки з Острозькими, а також, по лінії Анастасії, з такими знатними сербськими та албанськими родами як рід Якшичів та Скандербегів². Також поріднилися з молдавським господарем – Стефаном Великим. Про ці зв'язки М.П. Попов у своїй праці «Албанія в російській та українській культурі XV – XX ст.»³, писав так «Дружина Скандербега Доніка була однією із восьми дочок албанського князя Аріаніті-Комнена і Ангеліни, вдови сербського деспота Стефана, осліпленого за наказом турецького султана Амурата II і визнаного сербами за святого. Діти цієї сербської «деспотиці» Ангеліни наслідували звання сербських деспотів. Зокрема син Ангеліни і рідний брат Доніки, дружини Скандербега, сербський деспот Іован одружився з сербкою Оленою Якшич. Одна з дочок цього подружжя вийшла заміж за українського магната князя Івана Вишневецького, а друга – за Петра, волинського воєводу. Сестра Олени Якшич Анна була одружена з українським магнатом, князем Василем Глинським. У них була дочка – Олена Глинська згодом – друга дружина великого князя Московського Василя Івановича та мати Івана IV Грозного»⁴.

Тому, можемо зробити висновок, що мати Івана Грозного – Олена Глинська, була двоюрідною сестрою Івана Вишневецького, а значить Іван Грозний був двоюрідним племінником, сину Івана Вишневецького – відомому Дмитру-Байді Вишневецькому, який згодом потрапить на службу до Івана Грозного⁵.

¹ Там само С. 111.

² Полякова А.О. Батьківська лінія родоводу князя Дмитра Вишневецького // збірник матеріалів II Всеукр. наук.-практ. Конф., 2013. С. 112.

³ Попов М.П. Албанія в російській та українській літературах XV-XX ст. Київ: Академія, 2010. С.331.

⁴ Там само С. 332.

⁵ Винар Л.Р. Князь Дмитро Вишневецький. М., 1994. С. 90.

Джерела надають можливість, простежити родинні зв'язки Вишневецьких з Глинськими більш детально¹. Так, родичом царю Івану IV, Дмитро Вишневецький був по лінії бабусі царя з материнської сторони. Мати великої московської княгині Олени Глинської, вроджена Анна Степанівна Якшич, була донькою сербського воєводи Стефана Якшича та онукою Якши – одного із воєвод деспота Джураджа Бранковича; У цієї бабусі Івана IV було дві сестри, одна з яких, Олена Якшич, була видана заміж за останнього правителя Сербської деспотії, Іоанна Бранковича². І у цієї сестри, Олени, у свою чергу, було три доньки, з яких дві, Магдалена та Анна – а вони приходились кузинами московській великій княгині Олені Глинській, та двоюрідними тітками Івану Грозному, – і пов'язали рід Вишневецьких (найвідоміших Гедиміновичів) з родом Рюриковичів³. Кровні родинні зв'язки князя з Іваном Грозним починається з його бабусі по матері, вродженої княгині Марії Іванівни Острозької (рідної сестри відомих братів Костянтина та Михайла Острозьких). Після недовгого першого шлюбу з рідним дідом Байди, Семеном Олізаровичем, та народженням його матері, Анастасії Олізарович, бабка князя вийшла заміж другий раз, за князя Андрія Олександровича Сангушко. В цьому шлюбі в неї було багато дітей, відомо про семеро, – рідних тіток та дядьків Дмитра Вишневецького, у томі числі і наймолодший із них, Федір Андрійович Сангушко⁴. Рідний дядько Байди по матері, Федір Андрієвич Сангушко одружився на вже вищезгаданій Анні Іоанновні Бранкович, доньці останнього сербського деспота, племінниці бабусі Івана Грозного, Анни Степанівни Глинської (Якшич), кузині московської великої княгині Олени Глинської, сестрі мачухи Дмитра Вишневецького⁵. Цей шлюб дав чотирьох, доживших до дорослого віку дітей, які приходилися кровними родичами і московському

¹ Бычкова М. Е. Родословие Глинских из Румянцевского собрания // Русско-литовская знать XV – XVII вв. Москва, 2012. С. 284.

² Бычкова М. Е. Родословие Глинских из Румянцевского собрания // Русско-литовская знать XV – XVII вв. Москва, 2012. С. 284–285.

³ Там само С. 285.

⁴ Войтович Л. Князі Острозькі: спроба відтворення генеалогії династії // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. Острог, 2008. Вип. 13. С. 45–46.

⁵ Бычкова М. Е. Родословие Глинских из Румянцевского собрания // Русско-литовская знать XV – XVII вв. Москва, 2012. С. 286.

царю, а саме троюрідними братами та сестрами, та українському князю – двоюрідними братами та сестрами. Це – друга лінія родинних зв'язків між ними, кровні зв'язки¹.

Сімейство сербських деспотів Бранковичів вперше поріднилося з московськими Рюриковичами ще задовго до народження Дмитра Вишневецького. Ще двоюрідний дід Магдалени та Анни, Лазар Бранкович одружився в 1446 році на Олені Палеолог, старшій доньці Фоми Палеолога, брата останнього імператора Візантії Костянтина XI, та старшій сестрі Софії Палеолог, другої дружини великого князя московського Івана III, бабусі Івана Грозного по батьку. Олена та Лазар прожили недовго, але їх шлюб дав трьох доньок – двоюрідні тітки Івана IV, тепер вже зі сторони батька.

Маємо зауважити, що вступивши у спорідненість з сестрами Бранкович, сім'ї Вишневецьких та Сангушко поріднилися таким чином і з родом Кантакузіних – одним із найвидатніших аристократичних родів Візантійської імперії в останні століття її існування². Цей рід був одним із найбагатших в Імперії, і до числа його представників належали правителі, генерали, а також два візантійських імператора. Ірина Кантакузіна, донька Дмитра I, деспота Мореї, сина Матфея, імператора Візантії, та онука Іоанна VI, імператора Візантії, приходилася Магдалені Бранкович (у шлюбі Вишневецькій), мачусі князя Дмитра Вишневецького, і Анна Бранкович (у шлюбі Сангушко), тіткою Байди, завдяки шлюбу його рідного дядька по матері з нею, рідною прабабусею³.

Другий шлюб Івана Михайловича Вишневецького, як вже згадувалось вище був з Марією Магдаленою Бранкович. В них з'явилася дочка Олександра, яка вперше вийшла заміж за маршала Яна Шимковича, але шлюб не був довгим, чоловік Олександри помирає і вона одружується вдруге, з Миколою VII Радзивілом, який був представником магнатського роду Великого князівства

¹ Там Само С. 286.

² Катин-Ярцев М. Ю. Императоры, господа и князья Кантакузена и князья Кантакузины, графы Сперанские // Дворянские роды Российской империи. Том 3. Князья. С. 225.

³ Там само С. 226.

Литовського, представники якого у XV–XVIII ст. обіймали найважливіші державні, адміністративні та військові посади¹. Так Вишневецькі стали спорідненими з Радзивіллами; згодом ще кілька представників Вишневецьких, видають заміж своїх дочок за Радзивіллів².

По одруженню князя Михайла Михайловича Вишневецького з Раїною Могилою, близько 1608 року, рід Вишневецьких почав мати зв'язки зі знатним молдавським родом Могил. Відомий Петро Могила був двоюрідним братом Раїни Могили³. Син Михайла та Раїни Вишневецьких – Ярема Вишневецький, одружується на Гризельді-Констанції Замойській⁴. Гризельда належала до одного з наймогутніших магнатських родів Речі Посполитої, була донькою княжі Катерини Острозької та Томаша Замойського, їх головною родинною резиденцією було Замостя⁵. Так рід Вишневецьких став спорідненим із Замойськими.

Таким чином, з кожним новим поколінням рід Вишневецьких споріднювався з іншими родами. Але на сьогоднішній день не існує достатньо точних свідчень про всі родинні зв'язки Вишневецьких, можливо їх родичів було ще більше, але через те, що багато відомостей не дійшли до наших днів, ми не можемо підтвердити ті чи інші зв'язки. Але з упевненістю можемо говорити про, що рід Вишневецьких був наймогутнішим за своїх часів у Великому князівстві Литовському, а отже і родинне коло Вишневецьких було могутнім.

¹ Лазаревський А.М. Лубенщина та князі Вишневецькі // Київська старовина, 1886. №2. С.397.

² Там само С.397.

³ Крашевський Ю. И. Князь Михаил Вишневецкий / Перевод с польского О. Шевчук. Киев: Знание, 1991. С.339.

⁴ Мельник Л. Князь Ярема Вишневецкий // Київська старовина. 1994. №2. С. 103

⁵ Рудницький Ю. Єрмія Вишневецький: спроба реабілітації. Львів: Літературна агенція піраміда, 2008. С.177.

2.3. Генеалогія роду та діяльність його представників

Першим історично відомим князем Вишневецьким був князь Михайло Васильович¹, якому у володіння дістався Вишневець. Від нього йдуть дві лінії князів Вишневецьких – старша, королівська та молодша князівська. Першу лінію дав син князь Олександр Михайлович, а другу – інший його син – Іван Михайлович. Ці три князі Вишневецьких, батько та два сини, билися з татарами під Вишнівцем на полях Лопушанських у 1512 році².

Перша – королівська лінія роду князів Вишневецьких. Починає її князь Олександр Михайлович, син Михайла Васильовича. Був одружений з Катериною Скорутянкою і від неї мав трьох синів – Михайла, старосту черкаського та канівського, Олександра, Дмитра та Максима³.

Князь Михайло Олександрович, старший син князя Олександра Михайловича, з 1500 року староста канівський та черкаський, каштелян брацлавський, київський, неодноразово розбивав татар, помер 1584 року 16 жовтня, похований у Києво-Печерській лаврі. Був одружений із Зенович Гальшкою, від неї в нього з'явилось два сини – Юрій, каштелян київський, та Михайло, староста овруцький⁴.

Князь Олександр Олександрович, другий син князя Олександра Михайловича. Він був одружений з княжною Капустянською, донькою Олександра Капустянського, каштеляна брацлавського, і від неї у нього були син Адам і дочка Єва, яка вийшла заміж за князя Петра Владиславовича Збарзького. Княжна Єва, перша з першої лінії роду Вишневецьких, відступила від давньо-православної віри своїх предків і перейшла у католицизм в 1595 році⁵. Син Адам одружився з Ходкевич Олександрою, від шлюбу з нею у нього була єдина дочка Вишневецька Христина, яка згодом вийшла заміж за Миколу Єлі-Малинського, а потім за Петра Даниловича, від двох шлюбів мала

¹ Князь Михайло Васильович іменувався ще князем Збарзьким та Вишневецьким, як це видно зі привілея короля Сигізмунда I від 7 вересня 1507 року // Акти Західної Русі. Т. II. С. 28.

² Бартошевич Ю. Стаття про князів Вишневецьких // Універсальна енциклопедія. Т. 27. С. 229.

³ Родословная князей Вишневецьких // Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1893 г. Т. III. С. 90.

⁴ Там само С. 99.

⁵ Там само С. 99.

дев'ятьох дітей – 4 сини та 5 доньок. Сам князь Олександр Олександрович помер 3 квітня 1577, в 33 роки¹.

Князь Максим Олександрович, третій син князя Олександра. Чи мав Максим дітей свідчень немає.

Князь Юрій Михайлович, страшний син князя Михайла Олександровича, каштеляна київського з 1609 до 1613 року, потім староста кам'янецький. Перейшов у католицизм, за що викликав для себе незадоволення з боку рідного брата свого князя Михайла Михайловича – ревного сина православної церкви. Помер у 1617 році не маючи дружини та дітей².

Князь Михайло Михайлович, молодший син князя Михайла Олександровича, староста овруцький, каштелян київський. Викупив Вишнівець із рук князів Чарторийських у 1614 році³. Князь був щиро відданий православній церкві, – збудував православні монастирі в Прилуках та Підгірцях, заснував слов'яно-російську друкарню. Був одружений з Раїною Могилянкою, донькою Єремії Могили – господаря молдавського⁴. Помер у 1618 році в Молдавії від отрути, піднесеної йому молдованами. Князь Михайло від Раїни мав дочку Анну та трьох синів – Олександра, Юрія-Костянтина та Єремію-Михайла. Перші двоє синів померли у молодих роках неодруженими. Дочка Ганна Михайлівна вважалася деякий час нареченою польського короля Владислава IV, але цей шлюб не відбувся, і князівна Ганна вийшла заміж за Збігнєя Фірлея, старосту любельського. Вмираючи, княгиня Раїна благала і закликала свого сина Єремію – твердо триматися давньо-православної віри своїх предків. Але, як виявилось, син не виконав це прохання матері⁵.

Князь Єремія-Михайло Михайлович, воєвода руський, народився 1618 року⁶. Після смерті своїх батьків він потрапив під опіку свого двоюрідного дядька, князя Костянтина Вишневецького (з другої лінії). Навчався Єремія у

¹ Родословная князей Вишневецких // Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1893 г. Т. III. С. 100.

² Леонтович Ф. И. Очерки истории литовско-русского права. Санкт-Петербург, 1894. С. 393.

³ Там само С. 101.

⁴ Лазаревський А. М. Лубенщина та князі Вишневецькі // Київська старовина, 1886. №2. С. 360.

⁵ Там само С. 360.

⁶ Мельник Л. Князь Ярема Вишневецький // Київська старовина. 1994. №2. С. 104.

Львові у єзуїтській колегії, єзуїти зробили з нього ревного до фанатизму шанувальника католицизму та страшного гонителя православ'я¹. Успадкував від батька багато маєтків у нинішній Полтавській, Сумській та Чернігівській області, де утворилася ціла Задніпровська держава, що увійшла в історію під назвою «Вишневещина»². Був одружений з Гризельдою Замойською, донькою канцлера Фоми та внучкою гетьмана Замойського. Від неї мав єдиного сина князя Михайла. Помер Єремія 1651 року 22 серпня. Після смерті Вишневещина відійшла до Росії³.

Князь Михайло Єремійович Вишневецький, народився у 1640 році – після смерті батьків перебував під опікою королеви Марії-Людовіки та тілесного єпископа Карла-Фердинанда Вази королевича, які дали йому належне виховання та освіту⁴. У 1670 році одружився з Елеонорою Австрійською. Помер у 1675 році, на 34 році життя. Король помер бездітним і з його смертю припинилася перша королівська лінія роду князів Вишневецьких у 1675 році⁵.

Друга лінія. Князь Іван Михайлович Вишневецький мав дві дружини. Від першого шлюбу з Магдалиною Деспотівною мав 3 синів та одну дочку. З них князь Андрій Іванович, ймовірно старший син, став першим із Вишневецьких, хто почав обіймати високі посади – був старостою брацлавським, потім каштеляном волинським, воєводою брацлавським і після волинським, брав участь у війні з Москвою при королі Стефані Баторії⁶. Інший син, князь Костянтин Іванович, був старостою житомирським у 1569–1573 роках. Третього сина Сигізмунда було вбито в молодості в 1552 році. Донька Івана вийшла заміж за Миколу VII Радзивіла – воєводу великого литовського князівства⁷. Від другого шлюбу з Анастасією Олізарович мав одного сина – Дмитра Івановича Вишневецького, який незабаром прославився як Байда-

¹ Мельник Л. Князь Ярема Вишневецький // Київська старовина. 1994. №2. С. 105.

² Грисків В. Шляхи формування землеволодінь князівської родини Вишневецьких. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2001. С.115.

³ Лазаревський А. М. Лубенщина та князі Вишневецькі // Київська старовина, 1886. №2. С. 228.

⁴ Крашевський Ю. И. Князь Михаил Вишневецкий / Перевод с польского О. Шевчук. Киев: Знание, 1991. С.350

⁵ Там само С. 350.

⁶ Родословная князей Вишневецких // Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1893 г. Т.III. С. 100.

⁷ Там само С. 100.

Вишневецький, і доньку Катерину, яка вийшла заміж за Григорія Ходкевича – воєначальника великого литовського князівства¹.

Князь Андрій Іванович Вишневецький був одружений з Єфимією Вержбицькою, і мав від неї 4 дочок та одного сина, що помер у молодих роках. З доньок – перша Єлизавета (Гальшка), була одружена з князем Миколою-Христофором Радзивілом, перша з Вишневецьких другої лінії, хто відступив від православної віри та перейшла у католицизм². Друга дочка – Ганна, одружена з Миколою Сапегою, воєводою вітебським. Третя Олександра вийшла заміж за Юрія Івановича Чарторийського та четверта Софія – була заміжня за Яном Пацом. Князь Андрій помер у 1585 році, а дружина його пережила на 4 роки та померла у 1589 році. Їхні дочки розділили між собою спадок 5 січня 1593 року³.

Князь Костянтин Іванович Вишневецький одружився зі Свірш Анною-Єлизаветою, від шлюбу з нею мав сина Костянтина та дві доньки Олександру та Ганну⁴.

Князь Костянтин II Костянтинович, воєвода руський, староста кременецький, вперше був одружений з Ганною Загоровською, від неї мав 2 сини Януша. Від другого шлюбу з Урсулою Мнішек мав двох синів Олександра, старосту черкаського та Юрія – старосту кам'янецького, які померли бездітними в молодих роках⁵.

Князь Януш Костянтинович син Костянтина Костянтиновича – староста кременецький, був одружений з Євгенією-Катериною Тишкевич, донькою воєводи віленського. Від неї Януш мав двох синів – князь Дмитро-Юрій, каштелян краківський та князь Костянтин – воєвода бельзький⁶.

Князь Дмитро-Юрій Янушевич спочатку був одружений з Маріаною Замойською, донькою Здислава Замойського, але після її смерті в 1668 році, одружився вдруге на княжні Теофілії Заславській, доньці краківського воєводи

¹ Родословная князей Вишневецких // Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1893 г. Т. III. С. 90.

² Там само С. 91.

³ Там само С. 91

⁴ Там само С. 92.

⁵ Там само С. 94

⁶ Там само С. 95.

Владислава-Домініка та Катерини Собеських. Від першої дружини мав трьох доньок, з яких перша – Євгенія-Катерина була одружена з Конєцпольським і померла бездітною невдовзі після весілля. Інша вийшла заміж за Вацлава Лещинського, воєводу підляського, померла у 1681 році, незадовго до смерті батька, її донька, онука Дмитра, Юзефа Потоцька була жінкою останнього з князів Вишневецьких. Третя дочка Дмитра – Соломія. Друга дружина Дмитра була бездітною. Князь Дмитро помер у серпні 1682 року, йому було 54 роки¹.

Князь Костянтин III Янушевич, молодший син Януша Костянтиновича, князь Вишневецький, воєвода брацлавський і бельзький, завжди супроводжував у військових справах свого брата Дмитра. Був одружений із Замойською, від неї дітей не мав. Потім був одружений з Ходоровською, рідною племінницею гетьмана Станіслава Яблоновського і від неї мав двох синів – Януша-Антонія та Михайла Сервація. Князь Костянтин помер у 1586 році у Львові, дружина його жила ще довго і вдруге вийшла заміж за князя Яна-Карла Дольського – великого маршала литовського, особливого приятеля короля Яна Собеського².

Князь Януш-Антоній Костянтинович, старший син Костянтина II, князь Вишневецький та воєвода краківський та віленський, маршал надвірний Литовський, полковник королівський, староста кременецький. Перший ввів у м. Кременець єзуїтів у 1701 році і заснував їх суспільство при церкві Св. Духа, яка була першою уніатською церквою в Кременці³, збудованою близько 1630 року, його дідом, князем Янушем Костянтиновичем Вишневецьким. Був затятим фанатом католицизму, будував у різних місцях багато костелів. Був одружений з Теофілією Лещинською, родичкою короля Станіслава Лещинського, і від неї мав доньку Франциску-Терезу, яка вийшла заміж за князя Радзівіла-Рибоньку. Помер 16 січня 1741 року у Львові⁴.

¹ Родословная князей Вишневецких // Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1893 г. Т. III. С. 95.

² Там само С.96.

³ Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Т. 3. Почаев: Почаево-Успенская Лавра, 1893. С. 45.

⁴ Родословная князей Вишневецких // Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1893 г. Т. III. С. 96.

Князь Михайло-Сервацій Костянтинович, воєвода віленський, а потім великий литовський гетьман, народився у Львові у 1680 році, був одружений тричі. Перша його дружина – князівна Катерина Дольська, єдина дочка його вітчима – князя Яна Карла Дольського – великого маршала Литовського та остання представниця роду князів Дольських. Від цього шлюбу народилися син Костянтин, який помер ще в дитинстві, і дві доньки, з яких старша Ганна була одружена з Йосипом Огінським. Молодша – Єлизавета, була одружена з Михайлом Замойським – воєводою смоленським. Але Катерина Дольська померла 26 січня 1725 року¹. А 16 липня 1725 року Михайло одружився вдруге з княгинею Магдаленою Чарторийською, але вона померла через 3 роки після шлюбу, від шлюбу з нею Михайло мав двох синів – Єремію та Ігнатія, які померли в дитинстві². Третьою його дружиною стала княжна Текла Радзивіль, донька коронного канцлера, з якою він одружився 21 лютого 1731 року. Від неї був тільки син Йосип, який помер незабаром після народження. Князь Михайло Сервацій помер 16 вересня 1744 року у литовському місті Мереч. З його смертю зовсім згасає рід, з давніх-давен православних і тільки в пізніший час окатоличених князів Вишневецьких. Тут закінчується друга – князівська, – лінія роду Вишневецьких. Перша, королівська – лінія згасла на 70 років раніше, саме у 1673 році³.

Говорячи про діяльність князів Вишневецьких, маємо зауважити, що майже кожен представник увійшов в історію зі своїми звершеннями. Так, героїчно прославився у битві поблизу Вишнівця, під Лопушною – Михайло Збараський-Вишневецький. Ім'я Михайла Збараського багато разів зустрічається у поменниках київських церков⁴. З цього маємо відомості, що Михайло сповідував православ'я та вносив пожертви на його користь.

¹ Брега В. Міхал Сервацій Вишневецький – засновник родової книгозбірні Вишневецького палацу на Волині // Актуальні питання культурології. Вип. 9. 2019. С. 19.

² Там само С. 22.

³ Родословная князей Вишневецких // Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1893 г. Т. III. С. 100.

⁴ Івакін В.Г. Поменники як джерело з історії роду князів Вишневецьких // медієвістика: Історія Церкви, науки і культури. К., 2000. Вип. 4. С. 70.

Одним із синів князя Михайла Збарзького-Вишневецького, був князь Іван Михайлович Вишневецький, який також приймав участь у битві під Лопушною¹. Іван здобув слави як відважний воїн та як меценат православ'я. Ще Іван Вишневецький видатний тим, що займався фундаціями. А саме фундував невелику, зате відому за своєю акустикою та старовинними іконами Пресвятої Богородиці Вознесенську замкову церкву (1530 р.). Ікони в церкві були коштовними, через їх виконання у візантійському та староруському стилях. Ікони були подаровані церкві князями Костянтином та Михайлом Сервацієм Вишневецькими². Також варто звернути увагу, що Іван Вишневецький – це батько найвідомішого в українській історії представника з роду Вишневецьких – Дмитра-Байди Вишневецького. Який прославився як відважний воїн, засновник Запорізької Січі та полководець українського козацтва. Діяльність степового князя згадується в «Еріседіоні». В літературі його описують так: «Дмитро, великий князь, лицар всемогутній, муж достойний, доблесний, праведний та мужній»³.

Найвідомішим з шести дітей Івана Вишневецького та Магдалени Бранкович також став рідний брат Дмитра-Байди князь Андрій⁴. Донедавна біографія останнього не привертала багато уваги істориків. На відміну від свого більш іменитого брата, Андрій Іванович не уславився особливими організаційними здібностями чи гучними перемогами. Його таланти проявилися в інших сферах. Завдяки власній енергії, добрій освіті, належному вихованню і зв'язкам князь зміг зробити чудову кар'єру, і першим серед Вишневецьких обіймав високі посади каштеляна, а потім і воєводи. Упродовж 1560-х років князь брав участь у сеймах ще як один із панів радних при великому литовському князі, а на зламі 1568 і 1569-го отримав номінацію на

¹ Родословная князей Вишневецких // Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1893 г. Т. III. С. 101.

² Довбищенко М. Князь Михайло Сервацій Вишневецький та його підтримка Уніатської церкви в Луцько-Острозькій єпархії в 30–40-х рр. XVIII ст. // Науковий вісник. Серія: Історичні науки. 2015. № 7. С. 7-8.

³ Кузнецов О.Ю. Рыцарь дикого поля. Князь Д.И. Вишневецкий. Москва: Флинта, 2013. С. 193.

⁴ Яковенко Н., В.Ульяновський, І.Тесленко, Б.Черкас. Князі Вишневецькі // Балтія Друк, 2015. С. 66.

уряд луцького каштеляна¹. І саме як луцький каштелян він на початку 1569 року мав прибути до Любліна, де вирішувалося складне питання про об'єднання між його батьківщиною та Польським королівством².

Двоюрідний брат Дмитра-Байди Вишневецького, князь Михайло Олександрович, також відзначився та став відомим серед свого роду. Займався меценатською діяльністю, допомагав православ'ю, а найвідважніший його внесок полягає в тому, що він захищав українські землі від набігів татар, згодом це дало змогу для укріплення та розвитку релігії, української культури та всього суспільства в цілому³. Михайло прославився тим, що намагався колонізувати та розбудовувати землі у своїх староствах – Черкаському та Канівському. Також робив спроби зведення на місці старого покинутого городища міста Корсунь⁴. Брав участь у Люблінському сеймі, котрий відбувся в 1578 р. Після того був призначений гетьманом війська козацького⁵. Згодом звернувся до короля Стефана Баторія з проханням, щоб він надав пустелі над Сулою та Удаєм Михайлові Байбузі. Пізніше їх викупив Олександр Михайлович – син князя Михайла. Згодом ці землі у Задніпровській Україні, завдяки господарській жилці Вишневецьких – стали основою розвитку⁶.

Отримавши Канівсько-Черкаське староство, Олександр Вишневецький, як видно, одразу поставив перед собою ціль – підчинити Посулля особистому своєму володінню. Юридично його володарем Вишневецький став, як ми бачимо в 1590 році, але фактичним володарем Посулля він був вже раніше. Для того, аби затвердитися в нових своїх володіннях, Вишневецькому потрібно було призвати сюди населення, причому для захисту останнього від татарських

¹ Яковенко Н., В.Ульяновський, І.Тесленко, Б.Черкас. Князі Вишневецькі // Балтія Друк, 2015. С. 66.

² Там само С. 66.

³ Стороженко А. Дмитрій Іванович Вишневецький по народному прозвищу Байда // Киевская Старина. Т.56 (январь-март 1897 г.) С. 522.

⁴ Зимницька С.П. Родові володіння Вишневецьких на території Волині, Брацлавщини і Київщини в рецепції українських і польських істориків // Гуманітарний журнал. 2005. №. 2. С. 127 – 133.

⁵ Дневник Люблинского сейма 1569 года: Соединение Великого княжества Литовского с Королевством Польским. СПб.: Печатня В. Головина, 1869. С. 661.

⁶ Бочкарёв. К. Очерки лубенской старины. Москва: Т-во скоропечатни А. А. Левенсон, 1900. С. 163.

набігів, потрібно було будувати «городки»¹. Перший городок Олександр Вишневецький побудував на місці давньоруського городка Лубни, і назвав його в честь свого ім'я – Олександровом, але така назва городка не прижилася, і містечко й далі називали Лубнами. Олександр продовжує закладати нові міста, одним з таких міст стало місто закладене у безлюдному урочищі Пирятин та назване на честь батька – Михайлів. Але згодом місто стало називатись Пирятин, для якого Олександр виклопотав надання магдебурзького права².

Олександр Вишневецький не міг, однак, встигнути устаткувати достатню кількість городків, тому що не пізніше 1600 року він вже помер, залишивши одного сина Юрія, який, як здається, батьківську справу не продовжував, можливо через те, що був занадто молодим. Тому всі землі Олександра перейшли до його брата – Михайла Вишневецького, який продовжив активні зусилля попередника з колонізації Посулля³. Михайло Вишневецький продовжував турбуватися про подальше устаткування своїх Посульських володінь до самої смерті. Тоді ж на арену господарювання виходить його син Єремія Вишневецький. Єремія став останнім володарем Вишневецької землі. Князь прославився як активний та завзятий розбудовник, і найчастіше саме з його ім'ям пов'язують всі ці величезні території Лівобережної України⁴.

Адже Єремія Вишневецький, турбувався про збільшення у своїх маєтностях людяності. Для цього поселенцям він надавав звичні «слободи» та слідкував за тим, щоб ці слободи не обкладалися різними додатковими повинностями поверх встановлених універсалами князя⁵. Для заохочення людей він активно впроваджував різні пільги, відкривав ремесла. Завдяки цьому, населення на цих територіях значно збільшувалось, за 16 років кількість населення Вишневецької землі збільшилася з 4,5 тисяч до 288 тисяч чоловік⁶. Також

¹ Грисків В. Шляхи формування землеволодінь князівської родини Вишневецьких. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2001. С.180.

² Лазаревський А.М. Лубенщина та князі Вишневецькі // Київська старовина, 1886. №2. С. 354.

³ Там само С. 357.

⁴ Там само С. 357.

⁵ Там само С. 358.

⁶ Николайчик Ф. Материалы по истории землевладений князей Вишневецких на Левобережной Украине. К., 1901. С. 98.

на своїх володіння Вишневецький утримував понад 12-20 тисяч першокласного війська надвірного, на утримання якого щорічно витрачав 180 тисяч злотих¹.

Загалом, за проведенням інвентарем у 1641 році², на Вишневеччині налічувалося понад 39 837 господарств, із них 34 822 знаходились на Полтавщині. Окрім цих господарств також налічувалося ще безліч фільварків, на річках знаходилось 423 млинових кола. Варто згадати, що окрім Вишневеччини князі мали володіння на Волині – 72 поселення та 30 фільварків; Український історик Михайло Грушевський писав, що ця латифундія Вишневецьких, так звана Вишневеччина, була найбільшою «Не тільки в Україні й Польщі, але можливо й в усій Європі»³. А польський вчений Олександр Яблоновський вважає, що це була навіть не латифундія, а окрема Задніпровська держава⁴.

Так, у різний час по кількості землеволодінь Вишневецькі знаходилися на першому місці серед знаті Великого князівства Литовського, і відповідно грали ключову роль як у внутрішній, так і у зовнішній політиці держав

¹ Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною. Ч.1: Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст., 1930. С. 102.

² Збори державних та приватних актів, що стосуються історії Литви та поєднаних із нею володінь (від 1387 до 1710 року). Вільно, 1858. С. 140 – 141.

³ Грушевський Михайло. Ілюстрована історія України. Львів: друкарня „С.В.Кульженко”, 1913. С. 86.

⁴ Aleksander Walerian Jabłonowski. Historia Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej. 1912. С.

РОЗДІЛ III

КНЯЗІ ГЛИНСЬКІ ТА ЇХ ДОЛЯ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ

3.1. Походження та становлення роду

Історія руського Середньовіччя вважається однією з "легендарних" епох – мало джерел, літописні свідчення суперечать один одному, генеалогія князівських і боярських родів містить безліч білих плям. Особливе місце в цьому ряду займає історія родини Глинських, що відігравала значну роль у початковий період царювання Івана Грозного. За шкільними та вузівськими підручниками нам добре відома Олена Глинська – донька князя Василя Львовича Сліпого. Княжна Олена Василівна була другою дружиною великого князя Василя Івановича та матір'ю Івана Грозного¹. Однак походження роду Глинських, його початкова історія залишається предметом гострих суперечок: жодна з версій не може вважатися повністю доведеною. Назва роду веде свій початок з XV століття і походить від міста Глинськ (Сумська область, Україна). Перший Глинський, надійно зафіксований джерелами, князь Борис, який у 1437 присягав на вірність польському королю Владиславу III².

Частина істориків вважає, що витoki роду йдуть від темника Мамая – знаменитого супротивника Дмитра Донського, нащадки якого втекли до литовських та українських земель³.

Достовірним фактом вважається загибель Мансура в 1391, у битві з Тимуром. Після цих подій Алекса, син Мансура, остаточно переходить на службу до литовського князя Вітовта. Хрестившись у Києві, він приймає ім'я Олександр та отримує у володіння волость Станко, а також міста Хозорів, Серєков та Гладковичі⁴. Очевидно, що ці території були надані за умов несення прикордонної служби.

¹Келембет С. Князі Глинські: походження роду, Глинське князівство, володіння в Сіверській землі. С.43

² Там само С. 44

³ Яковенко Н.Н. Українська шляхта (Волинь і Центральна Україна). Київ: Критика, 2008. С.104.

⁴ Кучкин В. А. Из истории генеалогических и политических связей московского княжеского дома в XIV в. // Исторические записки. 1974. Вып. 94. С. 29.

Зачіпка в тому, що у середні віки версія татарського походження князів Глинських багатьма оцінювалася як фантастична. Вважають, що саме тому про князів Глинських нічого не написано у Бархатній книзі. Інші джерела з родоводів російських і литовських князів теж про них не згадують. Історик Андрій Кузьмін вважав Глинських нащадками Ольговичів (гілка династії Рюриковичів) – правителів Чернігівського князівства у XI-XIV століттях¹.

Але все-таки, за більшістю версій, початок родоводу Глинських поклав потомок Мамає, що став західно-руським земельним магнатом князем Глинським, рівним Рюриковичам та Гедиміновичам.

Детальний та унікальний родословний розпис родини Глинських ми можемо знайти в Рум'янцевському списку. Там міститься «пам'ять» про рід Глинських, який не відомий своїм повним складом іншим родословним розписам. «Пам'ять» Румянцевського списку містить у собі не лише унікальні свідчення про службу Глинських у Литві, їх родинні зв'язки з литовським боярством, біографічні дані про Михайла Львовича Глинського, невідомі за руськими джерелами, але і підбір фактів із життя Глинських, характеристики осіб, сама манера викладення носить достатньо яскравий полемічний відтінок, що дозволяє пов'язувати цей документ з політичною боротьбою правлячих боярських угруповань в Росії в другій чверті XVI ст.².

Стаття М.Є. Бичкової «Родословна князів Глинських за Рум'янцевським списком», присвячена ґрунтовному аналізу рум'янцевського списку родоводу Глинських, на основі якого авторка висвітлює повний родовід князівської родини. Авторка зосереджує свою увагу на редакціях родоводів, складених в XVI столітті, які ми знаходимо в руських родословних книгах³. Одна із них, яку ми у подальшому будемо називати «поколінним розписом», починається з виїзду в Литку до великого князя Вітовта татарина Алекси, його хрещення, пожалування йому Вітовтом

¹ Кузьмин А. На пути в Москву. Очерки генеалогии военно-служилой знати. Т.2. С.81

² Бычкова М.Е. Русско-литовская знать XV – XVII вв. // Родословие князей Глинских из Румянцевского собрания. С. 271.

³ Там само С. 272.

земель. Далі в розписі приводяться п'ять-сім поколінь потомків Алекси, останнім тут записані потомки Лева Борисовича, які виїхали в 1508 році на Русь.

Друга редакція, з заголовком в окремих списках «Справжній родовід князів Глинських», детально викладає «кочівний» період життя нащадків Глинських, їх спорідненість з Чингісханом, потім говорить про виїзд Алекси до Вітовта, перераховує всі пожалування, які він отримав у Литві, одруження на княжні Острозькій та закінчується виїздом на Русь дітей Льва Борисовича в 1508 році. «Справжній родовід» відрізняється широкою легендою про походження князів Глинських та коротким розписом¹.

«Справжній родовід» та «поколінний розпис» складені незалежно один від одного. В них записана різна кількість осіб та наданий різний комплекс біографічних свідчень, але основа родословної легенди – виїзд татарина Алекси в Литву – та схема спорідненості загальним для обох родословних осіб єдина².

«Поколінний розпис» схожий з більшістю розписів, які входять в родословні книги XVI століття, та мають належну їм схему – легенда про виїзд – розпис, де перші три покоління записані за схемою від батька до сина, а з четвертого надані послідовно потомки Бориса Івановича та його братів Федора і Семена. Поколінний розпис має два типи родословного розпису та три типи легенди, історія яких пов'язана з побутуванням в XVI столітті певних редакцій родословних книг³.

В першому типі – повному розписі – записані сім потомків Алекси. Останнім тут названі син Михайла Львовича Василь, діти брата Михайла Василя Львовича – Юрій, Іван, Михайло та Олена та внук Василя Івановича. Другий тип розпису більш короткий; у порівнянні з першим тут відсутні шосте та сьоме покоління (син Михайла Львовича та діти та онук Василя

¹ Бычкова М.Е. Родословие князей Глинских из Румянцевского собрания. Родословие князей Глинских из Румянцевского собрания. С. 272.

² Там само С. 273.

³ Там само С. 273.

Львовича). Решта відмінностей текстів розпису в різних списках родословців пов'язані з особливостями та дефектами самих списків, в яких вони поміщені¹.

Як видно із вкладної книги², в 1584 році померла дружина князя Івана Михайловича Катерина, донька Малюти Скуратова. В квітні 1586 року він склав заповіт, з якого видно, що в цій гілці роду, крім заповітника та його доньки Анни, в живих залишилися стариця Олександра, рідна сестра великої княгині Олени Іванівни, вдова князя Федора Васильовича Сисєєва, та стариця Єфросинія, вдова убитого в 1547 році князя Юрія Васильовича Глинського.

Значна частина майна Івана Глинського була записана у заповіті Борису Годунову, деякі речі – його дружині Марії Григорівні; Борис став душоприказником Івана Михайловича. Глинський та Годунов, одружені на доньках Малюти Скуратова, були свояками³.

В цьому ж документі Іван Михайлович, називає дядьком князя Василя Федоровича Скопина Шуйського. Цей запис припускає два варіанти: В.Ф. Скопин був одружений на сестрі Михайла Васильовича Глинського та М.В. Глинський був одружений на сестрі В.Ф. Скопина⁴.

В літературі давно встановлено, що В. Скопин був одружений на Анні Петрівні Татевой; Н.П. Лихачьов назвав і його другу дружину – Олену Петрівну, яка зробила вклад по своєму сину Михайлу Васильовичу в углицький Олексіївський монастир (1612 р.). В 1613 році вона разом з невісткою княгинею Олександрою зробила по чоловіку та сину вклад в Троїце-Сергіїв монастир⁵.

Згодом Михайло Васильович Глинський був одружений на сестрі Василя Скопина⁶. У Михайла Васильовича Глинського було дві дружини: по першій дружині – Анні сім'я зробила вклад в 1549 році. Друга його дружина

¹ Там само С. 274.

² Лобанов-Ростовский А. Б. Русская родословная книга. Том I. СПб., Типогр. А. С. Суворина. 1895 г. Князья и дворяне Глинские. С.136.

³ Там само С.137.

⁴ Там само С.137.

⁵ Лихачёв Н.П. Разрядные дьяки XVI века. СПб, 1888. С. 416.

⁶ Там само С. 416.

Овдот'я померла після свого чоловіка в 1570 році (вклад по ній зробив Іван Грозний).

Іван Михайлович, що почав службу риндою в 1571 році, міг бути сином від першого шлюбу, і від другого, але опосередковано дані говорять, що скоріш від першого.

В 1559 році після смерті Михайла Васильовича вклад по ньому робили не діти, а душоприказчики; сам Іван Михайлович перший вклад в монастир зробив в 1547 році, а потім в 1584 році по дружині Катерині. Скоріш за все він народився в 50-ті роки; по тій же духовній в 1586 році він мав неодружену доньку Анну – яка так і не стала нареченою Федора Івановича Мстиславського¹.

Після смерті матері Василь Скопин залишився найближчим родичем Івана Михайловича. Можливо, після смерті Михайла він допомагав своїй сестрі виховувати племінника, оскільки до цього часу в живих не залишилось чоловіків Глинських із цієї сім'ї. Син Василя Скопина – Михайло Васильович Скопин Шуйський, відомий воєвода в царстві Василя народився в 1587 році та по зраді був отруєний дружиною Дмитра Івановича Шуйського, також своячкою Івана Михайловича Глинського².

Окрім того, дружиною пращура Глинських – Бориса Івановича, батька Лева Борисовича, ряд джерел називає вдову литовського князя Івана Корибутовича, за грамотами відомо ім'я вдови його брата Федора Івановича – інокія Олександра. А княгиня Анна Глинська, мати великої княгині Олени Василівни та бабка Івана Грозного, в чернецтві була Анис'я³.

Найзагадковіший запис вкладної книги Троїце-Сергієва монастиря – про вклад, зроблений в 1530 році князем Іваном Михайловичем Глинським⁴. Якщо рік та ім'я князя вказані правильно, це може бути тільки син відомого

¹ Милевич С.В. Князья Великие, удельные, служилые: генеалогический состав и политический статус // Записки історичного факультету. №4, 1997. С. 177.

² Там само С. 177.

³ Леонтович Ф. Бояре и служилые люди в Литовско-Русском государстве // Журнал Министерства юстиции. 1907. №6. С.244

⁴ Кузьмин А. На пути в Москву. Генеалогия военно-служилой знати. Т.2. С. 66.

Михайла Львовича, хоча в нас немає свідчень про те, що він по приїзду до Москви одразу одружився. Вклад по його доньці Фетін'ї був зроблений в 1533 році, але це донька його та Олени Іванівни, княгині Немої Оболенської, зробивший вклад в 1538 році.

Що стосується другої гілки роду – потомків Федора Семеновича Глинського, то руські джерела знають трьох його синів: Богдана, Василя, Григорія – і завжди чітко розрізняють їх. Правнук Василя Федоровича Михайло Олександрович Глинський разом із сином Семеном подали розпис роду в Розрядний приказ в 1686 році, що і робить ці свідчення достатньо переконливими¹.

Загалом родовід Глинських виглядає так: князі Глинські були потомками Мамаю. Мамай, був розбитий на Куликовському полі, біг до усть Дону, там був розбитий ханом синьої орди Тохтамишем, біг до Криму до Кафи, до Генуезців, які врешті його вбили. У Мамаю був син, Мансурикан, який кочував між устями Дону та Дніпра, та недовго пережив батька. Він залишив по собі двох синів: Лeksu та Скидиря. Останній, за своїми верблюдами відкочував до Азову, та пропав безвісти, а Лекса присягнув великому князю литовському Вітовту, прийняв в Києві Святе Хрещення православної віри, та охрестився ім'ям Олександр. Отримав від Вітовта уділ міста Глинськ та Полтаву, став іменуватись князем Глинським, та одружився на княгині Анастасії Володимирівні Острозькій². Син їх князь Іван Олександрович, мав трьох синів Бориса, Федіра та Семена. Князь Борис Іванович також мав трьох синів Лева, Василя та Івана. Князь Лев Борисович мав чотирьох синів: князя Івана, за прозвищем Мамай, князя Василя по прозвищу сліпий, князя Федора та князя Михайла. Князь Федір Львович помер в Литві, а три його брати виїхали в Росію в 1508 році, і князь Михайло Львович був боярином, рівно як і син його князь Василь Михайлович. Донька князя Василя Львовича Сліпого, княгиня Олена Василівна, була другою

¹ Трепавлов В. В. Предки «Мамаю-царя». Киятские беки в «Подлинном родослове Глинских князей» // Мамай. Сборник научных трудов. Казань: Изд-во «Фэн» АН РТ, 2010. С. 160.

² Долгоруков П. В. Российская родословная книга. СПб., 1857. Т. 4. С. 358.

дружиною великого князя Василя Івановича та матір'ю Івана Грозного. Вона мала трьох братів: князя Юрія Васильовича, що був боярином. Син останнього, князь Іван Михайлович, також був боярином, з його смертю, в 1602 році, згасла старша гілка князів Глинських, що поселилися в Росії¹. Молодша гілка цієї фамілії існувала в литві до XVIII ст. Князь Василя Борисович, правнук мамаєва внука, мав п'ять синів, князів: Івана Старшого, Василя, Семена, Дмитра та Івана меншого. Князь Федір Іванович, внук Мамаєва внука, мав сина князя Михайла та внука князя Володимира. Брат його князь Семен Іванович мав синів, князів: Івана, Федіра, Андрія та Дмитра; внуків, князів: Михайла, Федіра, Юрія, Вацлава та Ярослава Івановичів; Василя та Богдана Федоровичів та правнуків, князів: Юрія та Михайла Васильовичів². На обранні Короля Яна-Казимира, в 1648 році, згадуються четверо князів Глинських: Костянтин, Володимир, Андрій та Михайло, а в 1655, у боротьбі під Верховищем, був вбитий князь Юрій Глинський. Знамените ім'я їх в останній раз згадується в царювання Імператриці Єлизавети Петрівни; в смоленській губернії згадується поміщик князь Богдан Глинський³. Рід князів Глинських згас в XVIII ст.

Загалом князі Глинські відносяться до групи служилих князів. Категорія служилих князів є найбільш складною, як в соціальному, так і в політичному плані, яка з'явилася у процесі централізації та існувала до кінця XVI ст. В дорадянській історіографії проблема служилих князів не розглядалася. Радянські історики під служилими князями мали на увазі князів південно-західного регіону, що перейшли на московську службу на рубежі XV – XVI ст.⁴ Більш широке значення даного поняття висвітлює у своїй праці О.О. Зимін, включаючи до нього всіх князів, які перейшли під покровительство московського князя в процесі централізації. О.О. Зимін зауважує, що в першій третині XVI ст. в Російській державі існував

¹ Долгоруков П. В. Российская родословная книга. СПб., 1857. Т. 4. С. 359.

² Там само С.359.

³ Там само С.359.

⁴ Милевич С.В. Князья Великие, удельные, служилые: генеалогический состав и политический статус // Записки исторического факультета, №4, 1997. С. 179.

впливовий шар так званих «слуг», або «служилих князів», що утворилася в головних її рисах в наслідок приєднання до Росії західно-руських земель. Це Мстиславські, Одоєвські, Воротинські, Бельські, Трубецькі та інші, серед яких зустрічаємо і Глинських. Вони за своїм положенням займали проміжне положення між удільними князями та князями Північно-Східної Русі, що втратили до кінця XV – початку XVI ст., суверенні права на старі княжіння¹. Головна відмінність «уділу» від княжіння служилих князів зводилася до того, що княжіння розглядалося як спадкова вотчина (що переходить від предків «слуги» або пожалувана йому великим князем) та обумовлювалося несенням військової служби московському государю. Уділ же – частина загальноруських земель, заповідана великим князем своїм прямим нащадками (як правило, дітям). На відміну від удільного служилий князь не мав навіть формальних прав на займання великокнязівського столу².

Служили князі в першій третині XVI ст., не складали єдиної, згуртованої корпорації. Так, серед них виділялись князі Василь Шемячич, Семен та Василь Стародубські, що займали перехідне місце між служилими та удільними князями³. Формально числячись «слугами», вони по суті вважалися хіба що патронами сіверських князів, які часто перебували під час воєн на Півдні та Заході під їх командуванням. На війну вони ходили іноді окремо, зі своїми військами. По суті ж їх володіння за розмірами та військово-політичному значенні мало чим поступалися уділам, та і формально вони належали до князів московського дому. Обидва вони мали і землі в центрі країни, але ці їх «уділи» були вкрай незначні⁴.

Наступне місце в ієрархії служилих князів займали Бельські, Глинські та Мстиславські. Насамперед, на відміну від Трубецьких та Одоєвських вони

¹ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV - первой трети XVI ст. М., 1988. С 266.

² Яковенко Н.Н. Українська шляхта (Волинь і Центральна Україна). Київ: Критика, 2008. С.107

³ Леонтович Ф. Бояре и служилые люди в Литовско-Русском государстве // Журнал Министерства юстиции. 1907. №6. С. 188.

⁴ Там само С.189.

були пов'язані родинними зв'язками з Василем III, щоправда по жіночій лінії.

Вони отримали землі в «жалування», причому в центральних районах країни (вони перейшли на Русь без вотчин), а Трубецькі та Одоєвські зберігали корпоративні зв'язки на місці¹.

Звичайно, що перші були більш прив'язані до великокнязівської влади, яка їм і платила своєю переважною увагою. Проміжне положення між цими групами займали Воротинські: їм землі були пожалувані великим князем, але в районах їх старих вотчин².

У розпорядження московського уряду була багато засобів, що забезпечували у кінцевому рахунку повне включення служилих князів до складу представників старомосковської аристократії, але цей процес розтягнувся на всю першу половину XVI ст. До числа використовуваних засобів відносилися заміна старих володінь «слуг» новими, де зв'язки з землевласниками у служилих князів не були настільки міцними. Пізніше стала практикуватись роздача слугам земель не у «вотчину», а тільки у «кормління»³. Часте залучення слуг на військову службу сприяло ліквідації у них елементів політичної відокремленості. Участь у полках служилих князів московських воєвод ставило перших під пильний контроль центру. Опали, яким піддавалися всі найкрупніші князі-слуги (В. Шемячич, Ф. Мстиславський, М. Глинський, І. Бельський), все більш і більш обмежували їх владу, після того як немилість великого князя проходила. Поручені записи також закріплювали пута, що підкоряли «слуг» волі монарха. І нарешті, шлюби сіверських князів з представницями старомосковської знаті також сприяли злиттю різних аристократичних прошарків російського суспільства кінця XV – першої третини XVI ст. у єдину масу⁴.

¹ Милевич С.В. Князья Великие, удельные, служилые: генеалогический состав и политический статус // Записки исторического факультета, №4, 1997. С. 180.

² Там само С. 181.

³ Зимин А. А. Княжеская знать и формирование Боярской думы во второй половине XV - первой трети XVI в. // Исторические записки. Т. 109. 1979. С. 300

⁴ Там само С. 301

Включення служилих княжат до Думи розтягнулося на довгі десятиліття та почалося тільки з переходу в Думу князя Д. Бельського в 1528 році. Значна частина їх так і не потрапила ні до складу бояр, ні навіть до складу окольничих. Багато хто увійшов в Думу тільки тому, що до їх знатного роду прибавилися особисті заслуги при дворі або н полі бою. Раніше за всіх боярами стали Бельські. А брати Михайло та Юрій Глинські тільки в 1547 році¹, коли реальна влада в країні перейшла до їх рук.

Слід відокремленого положення «служилих князів» серед московської знаті знаходимо і пізніше у Дворовій тетрадї 50-х років XVI ст. Тут після переліку осіб, що входили в думні чини, розміщений розділ «Князі та діти боярські», який відкривається рубрикою «Князі служилі»². Серед служилих князів знаходяться у цей час І.Д. Бельський, Трубецькі, М.І. та А.І. Воротинські, Д.С. Одоєвський та В.М. Глинський³. Інші князі-слуги у вказаній рубриці відсутні.

Звання «служилий князь» виходить із вживання до кінця XVI ст.⁴, а на заміну йому приходить опричина.

¹ Зимин А. А. Состав Боярской Думы в XV-XVI вв. / А. А. Зимин // Археографический Ежегодник за 1957 г. М., 1958. С. 211.

² Зимин А. А. Служилые князья в Русском государстве конца XV — первой трети XVI в. // Дворянство и крепостной строй России XVI—XVIII веков. М.: Наука, 1975. С. 28

³ Там само С. 28

⁴ Там само С. 59.

3.2. Княгиня Олена Глинська та її відносини з московською елітою.

Велика княгиня Олена Василівна Глинська фактично правила Руською державою з осені 1534 року до самої смерті в 1538 році. При владі вона змогла протриматись три з половиною роки. Виникає цілком закономірне питання: як Олена змогла протриматись ці роки, тим паче, що на час її правління припали достатньо серйозні випробування. Це і війна з Литвою, і конфлікт з Казанським ханством, і «заколот» Андрія Старицького. Вона була жінкою, іноземкою, не мала, ймовірно, міцних зв'язків в московській еліті. Князі Глинські не володіли серед московської знаті достатнім авторитетом, про що свідчить цілий ряд джерел. Можна згадати, наприклад слова хворого Василя III, який прагнув ввести князя М.Л. Глинського до складу учасників наради, що обговорювала справи біля постілі смертельно хворого государя. Великий князь ввів його в раду лише «поговоривши з боярами», тому, що він родич його дружини. До наближених великий князь звернувся ще раз, говорячи про князя Михайла: він приїжджий, але бояри не мають про це згадувати, а мають вважати його «здешним уроженцем», так як він «прямий слуга»¹. Цікавий ще один епізод, коли виникла місцева суперечка між М.І. Воротинським та І.В. Глинським. Вони виявились намісниками в Костромі, причому Воротинський на «більшій половині», а Глинський на «меншій». Спроба Глинського заявити, що йому «менше» Воротинського «бути недоречно» привела до суперечки: «бояри все йому про те говорити та наказували бути йому у князя Михайла в менших»². Відношення до князів Глинських з ймовірністю проявилось і в період подій в Москві в 1547 році³. В такій ситуації мали бути достатньо впливові сили, на які повинна була спиратися велика княгиня Олена для зміцнення та збереження свого положення в московській еліті. Дослідники неодноразово звертались до цього питання й розглядали ті чи інші аспекти цієї проблеми. Вчені вже давно відзначали, що велика княгині правила широко застосовуючи терор до

¹ Полное собрание русских летописей. Т.34. М., 1978. С.20-21.

² Разрядная книга 1475-1605 гг. Т.1. М., 1977. С.179-180.

³ ПСРЛ. Т.29. М., 2009. С.54.

своїх підлеглих¹. Вказується на величезну роль І.Ф. Овчини Телепнева в її правлінні. Однак, як уявляється, терор та вплив Овчини Телепнева ледь міг допомогти правительці втриматись при владі більше трьох років. М.М. Кром в останній час висловив думку, що Глинська потрібна була московській еліті як «правитель-арбітр», котрим не міг поки що виступати малолітній Іван IV². Дане ствердження не здається нам безперечним. Насправді, в якості «арбітра», ймовірно, найбільш вдалимими постатями були Юрій Дмитровський чи Андрій Старицький – сини Івана III. Велика княгиня явно програвала їм як іноземка. Столична еліта, правда, могла побоюватись серйозної конкуренції зі сторони наблизений удільних князів.

Але роль Глинської як «арбітра» для придворного середовища представляється нам скоріш слідством того, що вона могла отримати реальну владу. І знову повертаємось до того, хто і що допомогло Олені її отримати та утримувати.

Спробуємо відповісти на це запитання. А.Л. Корзинін та М.М. Кром справедливо відзначають, що «в очах багатьох прихильників Олена була матір'ю законного государя і тому мала право називатись государинею та правити від ім'я малолітнього сина»³. Очевидно, без цієї умови вона ніяк не могла прийти до влади. Малолітній Іван IV забезпечував легітимність влади Глинської в очах населення країни. Цілком можливо, як пише М.М. Кром, що сама велика княгиня джерелом своїх повноважень вважала «приказ» покійного чоловіка⁴. Гадаємо, однак, що цей «приказ», звістки про який з'являються лише у Воскресенському літописі⁵ та відсутні в Повісті про хворобу й смерть Василя III, не існувало в сенсі передачі Олені реальної повної політичної влади. Насправді, історики з'ясували, що перші місяці після смерті Василя Івановича при владі знаходилися інші люди, а велика

¹ Карамзин Н.М. История государства Российского. Кн. 2. Т.8. М., 1989. С.12.

² Кром М.М. «Вдовствующее царство» С. 111

³ Корзинин А.Л. Политическая борьба в России в годы боярского правления (1533-1538 гг.) С.21

⁴ Кром М.М. «Вдовствующее царство» С.128.

⁵ ПСРЛ. Т.8. М., 2001. С.285.

княгиня нею не володіла¹. Вона добилася влади до осені 1534 року². Виходить, що Глинська могла вважати або прагнути представити «приказ» чоловіка основою свого правління, але в дійсності це було не так. Навіть якщо хтось із підданих і міг вірити в існування цього «приказу», то все одно в очах переважної більшості населення головною підставою влади великої княгині Олени було дитинство і, отже, не повна дієздатність Івана IV.

Окрім власного малолітнього сина владу Глинської, підтримувала й Руська церква в обличчі митрополита Даниїла. Йому було вигідно, щоб при влади знаходилася велика княгиня Олена, яка в певній мірі була зобов'язана Даниїлу влаштуванням свого яскравого шлюбу. З іншої сторони, Глинська розуміючи всю складність положення митрополита, могла спиратися на авторитет Церкви, яка освячувала своїм благословенням всі дії уряду³. Окрім того, в подібній ситуації велика княгиня та її соратники могли постаратись використати засоби Церкви та вирішення державних проблем. І дійсно, в період правління Глинської, церковні засоби широко застосовувалися державою.

Ряд цікавих спостережень про роль тих чи інших осіб в період правління Олени Глинської зробив А.Л. Корзинін, який частково відзначив, що реальна влада знаходилася в руках тих бояр, які з знаходилися у Москві та керували справами⁴. Ймовірно, цей висновок вважається вірним. Однак, він має виключення. Так, якщо слідувати за цією логікою, то слід визнати, що І.Ф. Овчина Телепнев, який як відомо із літописів та розрядів, приймав участь у двох походах проти Литви та в погоні за Андрієм Старицьким, являється «впливовим воєначальником», а не одним із керівників уряду того часу. Але з джерел також слідує, що князь І.Ф. Овчина був дуже впливовим діячем. Тобто, виходить, що постійна присутність у столиці та неучасть в

¹ Шапошник В.В. К вопросу о завещании Василия III // Вестник СПбГУ. Серия 2. Вып. 2, 2009. С.21-28.

² Смирнов И.И. Очерки политической истории Русского государства. // Изд-во. Академии наук СССР. С.33-34.

³ ПСРЛ. Т.8. С.288-289.

⁴ Корзинин А.Л. Политическая борьба в России в годы боярского правления// Вестник СПбГУ. Серия 2. Вып.2., 2008. С.19-29.

походах не є обов'язковою умовою впливовості того чи іншого представника московської еліти. Разом з тим, воєводами мали назначатися люди, в вірності яких не мало бути сумнівів. Сумніви викликає думка А.Л. Корзиніна про те, що весь час правління великої княгині продовжував існувати Регентська або Опікунська рада¹. Гадаємо, що це не так. З Осені 1534 року, влада перейшла в руки великої княгині Олени та її прихильників. Регентська рада припинила своє існування. Вплив зберігали окремі його члени, назначені вмираючим Василем III: князі В.В. та І.В. Шуйські, ймовірно М.Ю. Захар'їн та М.В.Тучков. Але вони зберігали вплив не як члени Регентської ради, а як члени Боярської думи та люди, в надійності яких правителька була, ймовірно, впевнена. В то й же час, князь Б.І. Горбатий та боярин М.С. Воронцов виявилися практично відсторонені від справ, знаходячись в Великому Новгороді. Складно погодитись і з думкою А.Л. Корзиніна про зріст впливу в 1537 році князя Д.Ф. Бельського. Цей висновок дослідник зробив на основі даних Розрядної книги про те, що цей Гедимінович названий намісником у Володимирі². З думкою про значну роль князя Д.Ф. Бельського не згоден й М.М. Кром³. Подібне назначення пов'язано, за нашою думкою, з місцевим положенням Д.Ф. Бельського як самого визначного боярина Думи та з напруженими відносинами з Казанським ханством. В то же час, в той же 1537 рік не видно участі Бельського в перемовинах з Великим князівством Литовським в подавленні «заколоту» удільного князя Андрія Старицького. М.М. Кром відзначає велику зраду Челядніних в найближчому оточенні великої княгині. Цей висновок дослідник зробив на основі аналізу жіночої частини двору Олени Глинської. Крім ого, існували родинні зв'язки між Челяднініми, Оболенськими та Глинськими: рідна сестра І.Ф. Овчини Аграфена була дружиною В.А. Челядніна, а сестра великої княгині Олени Анастасія була заміжня за І.І. Челядніним, який був маленькому великому

¹ Корзинин А.Л. Политическая борьба в России. в годы боярского правления// Вестник СПбГУ. Серия 2. Вып.2., 2008. С.25,27.

² Там само С. 26-27

³ Кром М. М. «Вдовствующее царство»: Политический кризис в России... М., 2010. С. 144.

князю «замість дяді»¹. М.М. Кром відзначає, що «кадрова політика» правительки була консервативною та націленою на збереження статусу в середовищі придворної еліти. При цьому вчений має на увазі зміни в складі Боярської Думи².

Підведемо деякі висновки. На питання, поставлене на початку, можна відповісти наступним чином: влада великої княгині спиралася в першу чергу на те, що вона була матір'ю законного монарха, який в силу свого віку не був повністю дієздатним. Однак це само по собі не може повністю пояснити факт її правління. Зіграло свою роль, ймовірно, й владолюбство Олени Глинської, збіг обставин, та наявність добровільних або вимушених союзників. До них можна віднести першоієрарха Руської церкви митрополита Даниїла, авторитет якого залишав бажати кращого. Поставивши велику княгиню, Даниїл забезпечив собі спокійне перебування на чолі Церкви на декілька найближчих років.

Підтримували Глинську й князівські роди, пов'язані з нею особистими або сімейними зв'язками Оболенські та Ярославські. Невипадково у найважливіших походах цього часу представники цих родів займали не менше половини воєводських посад. Лояльно налаштовані до великої княгині були й представники нетитулованих родів, що підтверджується роллю в її оточенні Челядніних, І.Ю. Шигоні, Ф.І. Карпова. Крім того, про це говорить й досить велике представництво нетитулованих воєвод в крупних походах. Лояльною до великої княгині була й дяцька верхівка. Про це свідчить участь уважливих подіях Федіра Мішуріна, Меншого Путятіна, Елізара Циплятева. Князі В.В. та І.В. Шуйські зберігали великий вплив в період правління Глинської та приймали участь у важливих подіях. Однак їх роль визначається скоріш їх походженням та авторитетом в середовищі московської еліти, а не наближеністю до правительки³.

¹ Сборник РИО Т.9. С.61

² Кром М.М. «Вдовствующее царство»: Политический кризис в России... М., 2010. С. 163-164

³ Шапошник В.В. Правительница Елена Глинская и московская элита // Древняя Русь: во времени, в личностях, в идеях, 2016. Вып. 5. С. 408.

Не можна забувати й про репресії, які уряд Олени Глинської не соромився застосовувати у випадку, коли вважав це необхідним. Всі ці обставини та люди зробили можливим прихід до реальної влади великої княгині. Але створена владна конструкція була, як показало майбутнє, дуже хиткою – варто була випасти головній ланці (самій Олені Василівні Глинській), як розсипалася вся будівля, тимчасовий союз князів Оболенських, Ярославських, керівництво Руської церкви, нетитулованих родів та дяцького апарату.

В 1538 році Олена раптово помирає. Багато джерел повідомляють, що княгиня була отруєна¹. Наступні кілька років пройшли у боротьбі за владу боярських угруповань, які не визнавали владу, грабували казну, поводили себе як «люті звірі»². Першочергово владу захопили противники централізації князі Шуйські, потім Бельські, Воронцові, потім знову Шуйські, і, нарешті, повернулись Глинські на чолі з бабкою Івана IV Анною³.

Дорого коштували країні боярські самоуправства: «міста Гомель та Любеч довелося віддати Литві, на південні та східні порубіжжя Русі раз у раз нападали татари»⁴. Кожна зміна влади супроводжувалася кровавою розправою з противниками та залишала болісний слід у свідомості малолітнього Івана. «Він навіть азартно, зі злобою вмішувався у палацові інтриги. Ще будучи хлопчиком, але вже відчуваючи себе государем, він віддав розпорядження кинути на розтерзання собакам Андрія Шуйського та наказав стратити Воронцових»⁵.

Політична ситуація в країні змінилася в рік, коли спадкоємцю виповнилося 17 років. В січні 1547 року Іван Васильович прийняв титул царя та великого князя «всієї Русі»⁶. Політичний сенс цієї події полягав в укріпленні влади московського государя, його авторитет виключав з цього

¹ Филюшкин А.И. Мать Ивана Грозного // Наука и религия. № 4. 2011. С. 23

² Шапошник В.В. Борьба за власть в Москве после смерти Василия III и внешняя политика русского государства. С. 32-33.

³ Абрамович Г. В. Князья Шуйские и Российский трон. Л., 1991. С. 55

⁴ Козлов Ю.Ф. От князя Рюрика до императора Николая II. М., 1992. С. 180

⁵ Там само С. 180.

⁶ Там само С. 181.

моменту будь-які притягання на верховну владу потомків аристократичних родів. Новий титул зрівнював голову Руської держави з ханами Золотої Орди та імператорами Візантії.

Слідом за вінчанням на царство в житті юного монарха відбулося ще одна важлива подія – одруження. Вибір Івана пав на Анастасію, що походила зі старовинної родини Захар'їних-Юр'євих. Батько Анастасії Роман був вірним слугою ще князя Василя III. За його ім'ям Захар'їни й отримують своє нове прізвище Романові. Відповідно зі сталою на Русі традицією та правовими нормами того часу шлюб робив молодого царя повнолітнім та правомочним¹. Влітку того ж року руську столицю настигла небувала пожежа. Погода тоді стояла сухою, дув сильний вітер, що перетворив Москву в одне величезне вогнище. Дотла вигорів весь посад: «от Калужских (Покровских) ворот до Чертолья»². Проник вогонь й у Кремль. Вогненна стихія забрала життя 1700 жителів. Винуватцями того, що трапилося народ вважав царських родичів Глинських (за збігом обставин двори Глинських не постраждали).

По місту розійшлися чутки, що «бабка царя Анна в ночі перевтілювалася у птаха, літала над Москвою, кропила місто кров'ю, взятою із сердець мертвеців, від чого і сталась пожежа»³.

У Москві спалахнуло повстання. Міщани розгромили двори Глинських та вбили царського дядю Юрія. Решту членів «ненависної сім'ї», в тому числі «відьму» Анну та її сина Михайла, ніде не могли знайти. Вони, на щастя для себе, встигли втекти та переховувалися у Ржеві⁴.

Після підписання Люблінської унії в 1569 році – плодovitі та малозаселені землі Київщини та Брацлавщини, поставили коронну владу перед необхідністю їх роздачі магнатам, які володіють достатніми засобами, щоб організовувати тут оборону та відроджувати хазяйство. В Київському

¹ Козлов Ю.Ф. От князя Рюрика до императора Николая II. М., 1992. С. 181.

² Полное собрание русских летописей. СПб.: Типография И. Н. Скороходова, 1904. Т. 13. С. 255.

³ ПСРЛ. СПб.: Типография И.Н. Скороходова, 1904. Т.13. С.255.

⁴ Шмидт С. О. О Московском восстании 1547 г. // Крестьянство и классовая борьба в феодальной России. Л.: Наука, 1967. С. 118.

воєводстві осіли, насамперед, волинські князі, які проникали сюди ще до унії – Острозькі, Збараські, Вишневецькі, Корецькі, Чарторийські. Так, князі Вишневецькі, наприклад, змусивши князів Глинських продати їм свої права на землі по річці Сула, випросили у короля підтвердження на «пустиню», яка тягнулася від московського кордону до Дніпра¹. В Брацлавське воєводство стрімко рушили польські магнати Потоцькі, Конєцпольські та ін². З початку XVII ст., власниками «пустині Умань» стали магнати Калиновські³. Таким чином, біглі селяни, хуторяни, вольні власники пасік, рибних та тваринних угодів опинялися на господській землі. Щоправда, магнати, що захоплювали нові землі, не прагнули одразу ж починати наступ на право місцевого населення. Навпаки, насамперед, з метою залучення в свої володіння потенційної робочої сили вони приступали до організації слобод – поселень, – жителі яких на десятки років звільнялись від повинностей.

3.3. Повстання Михайла Глинського в Литві та еміграція до Москви.

Князь Михайло Глинський був, як то кажуть, золотою дитиною – з самого народження, завдяки своєму походженню, він володів маєтками та величезними статками. Відзначаючи його розум, батьки відправили Михайла в Європу на навчання – там юнак провів 12 років. На момент повстання у князя за спиною вже був гарний досвід – він встиг послужити у війську Альбрехта Храброго, графа Саксонії, разом з Максиміліаном I, імператором Священної Римської імперії, приймав участь у римських війнах. Завдяки життю у Європі Михайло вивчив декілька мов. Нічого дивного, що по поверненню в Литву він приглянувся королю Олександрові та став відігравати важливу роль в політичному житті країни: Олександр запропонував йому

¹ Владения Вишневецких в Полтавской губернии // Труды одиннадцатого археологического съезда в Киеве (1899 г.). Москва, 1902 г. Т. II. С. 96.

² Крикун М. Брацлавське воєводство у XVI—XVIII століттях: статті і матеріали. Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2008. С. 335.

³ Крикун М. Документи про надання пустині Умань у власність Валентію Александрові Калиновському 1609 року. Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2008. С. 699.

посаду маршалка надвірного литовського та взяв з собою на коронацію до Кракова¹.

Зріст впливу Глинського, звичайно, не подобався старій аристократії: Радзивілли, Кезгайлли та, насамперед, Ян Заберзинський, турбувалися про те, що після смерті короля Михайло Львович задумає взяти владу в свої руки. Нова Мельницька унія між Литвою та Польщею це цілком дозволяла: по суті, монарх ставав обраним. Щоправда, унію повинен був ратифікувати литовський сейм, чого її супротивники, серед яких був сам король Олександр та Михайло, не зробили. Лякали аристократів й військові успіхи Михайла – в 1506 році він розбив військо кримського хана під Клецьком. Підлило масла у вогонь й те, що Глинський посварився з Заберзинським: чи то Заберзинський побив слугу Михайла, за що той упросив короля позбавити ворога двох посад, чи то Глинський намагався відібрати посаду в одного відомого шляхтича та посадити на його місце свого двоюрідного брата. Як би то не було, факт залишається фактом: у Заберзинського був зуб на Михайла Львовича. Останній навіть звинувачував ворога в тому, що той організував замах на його життя².

Велике значення мало те, що в 1506 році помирає король Олександр, і кермо його правління переходить до його молодшого брата Сигізмунда. Михайло підтримав нового правителя, але було пізно: Заберзинський вже встиг розповісти, що начебто Глинський збирається завоювати владу. Сигізмунд поспішив позбавити Михайла та двох його братів важливих постів. Ображений Михайло звернувся за допомогою до кримського хана та угорського короля, але навіть їх заступництво не допомогло. Глинський затаїв образу та заявив Сигізмунду, що «зробить такий поступок, про який з часом пожалкує і він, і сам король». Деякі історики вважають, що влаштувати повстання князя спровокував польський канцлер Ян Ласький³.

¹ Кром М.М. Михайло Глинський // Історія України в особах. Литовсько-польська доба./ упор. О. Русина. С.65

² Зимин А. А. Отношения с Литвой и восстание Михаила Глинского. М.: Мысль, 1972. С. 80-81.

³ Кром М. М. Мятеж Глинских. Православные князья и русско-литовские войны первой трети XVI в. С. 140.

Михайло Глинський почав збирати прихильників. Спершу, він пустив слух про те, що в Великому князівстві Литовському збираються всіх православних звернути в католицтво, а тих, хто відмовиться – стратити¹. Сам князь при цьому був католиком, охрестившись ще в Італії. Потім він зібрав вірних людей і разом з 700 вершниками відправився у Гродно, де й ховався Заберзинський. Ворога він наказав стратити – так і почалося повстання².

Перші походи Глинського були невдалими: він розіслав загони по всій Литві, а сам зробив спробу взяти Ковенський замок та Новогрудок, але зазнав поразки. До Вільно він навіть не став підходити: місто вже готувалося до осади. Так що Глинський повернувся в свій Турів та почав перемовини з Сигізмундом та великокнязівською радою³. Тоді ж Глинський вступив у контакт з великим князем московським Василем III. Хто був ініціатором, історики сперечаються, але Михайло обіцяв Москві перейти на службу до Василя, якщо той пообіцяє зберегти всі землі Глинського та допомогти в боротьбі проти Литви. Переманити до себе Глинського намагався й кримський хан, але той відмовився. Так повстання князів переросло в русько-литовську війну 1507-1508 років⁴.

Щоправда, навіть після того, як Василь III взяв Глинського під крило та направив йому на допомогу декілька воєвод, справи у князя краще не пішли. Йому вдалося взяти Мозирь, де намісником був його двоюрідний брат. Але більше йому не вдалося взяти жодного міста: Глинські намагалися осадити Клецьк та Гомель, Житомир та Овруч, розорили Київщину. Разом з Василем Шемячичем війська осадили Мінськ, але взяти його повністю не змогли. Після декількох невдач армія відійшла до Почепу, де Глинський залишив військо та казну, а сам направився у Москву просити допомоги у Василя III⁵. Великий князь московський щедро його обдарував та надав декілька загонів у допомогу, але незабаром почав мирні перемовини з Литвою. Був

¹ Там само С. 143.

² Кром М. М. Мятаж Глинских. Православные князья и русско-литовские войны первой трети XVI в. С. 144.

³ Бычкова М. Е. Русско-литовские политические контакты XV — начала XVI в. М.: Наука, 1979. С. 145.

⁴ Там само С.146.

⁵ Там само С.147.

підписаний «вічний мир»: Литва визнавала всі завоювання Москви та відпускала Глинських на руську землю. Володіння заколотників в Литві були конфісковані, але в Москві вони отримали нові. Так безславно завершилося повстання Михайла Глинського.

За що саме Глинський боровся, історики до сих пір не визначили. Хтось вважає, що його повстання було вираженням боротьби православного в Литві проти всього католицького, руського проти литовського. Інші історики відмічають, що повстання було скоріше стихійним, а більшість дій та пересувань Глинського хаотичними та не мали конкретних цілей¹. Скоріш за все князь зовсім не збирався ділити Литву на руське та литовське, а хотів всього лиш повернути Львовичам колишню владу.

В історіографії часто зустрічається порівняння виступу в 1508 році князя Михайла Глинського з рухом «московської партії»², чи, тим паче, з народним повстанням, але воно є не більш ніж міфом. Ніякого етнічного або релігійного підґрунтя дана подія не мала. Тим паче, що католик Глинський вів себе в Великому князівстві Литовському як у ворожій країні, а місцеве населення тільки постраждало від його авантюри. Це був заколот, піднятий Глинським через небажання змиритися з втратою високого положення при великокнязівському дворі, і далі, при Василю III теоретичне обґрунтування прав московських князів Рюриковичів на білоруські та українські землі знайшло закінчене вираження в теорії «Москва – третій Рим». Але саме в цей час промосковські симпатії західноруської знаті починають зникати під враженням самодержавної політики московського князя, яка невігідно контрастувала з гнучким та толерантним правлінням великого князя литовського Сигізмунда I Старого. Остаточний удар по колишніх симпатіях завдав період кривавого терору, розгорнутого у Московському царстві Іваном IV під час введення опричнини³.

¹ Зимин А. А. Новое о восстании Михаила Глинского в 1508 году // Советские архивы. № 5. 1970. С. 70-73.

² Шэйфер В. Мяцеж ці паўстанне? Выступ Міхала Глінскага падчас вайны Маскоўскай дзяржавы з ВКЛ у 1507—1508 гг. Гістарычны Альманах. 1999. Т. 2. С. 101-109.

³ Зимин А. А. Опричнина Ивана Грозного. М.: Мысль, 1964. С. 96

РОЗДІЛ IV

КНЯЗІ ОСТРОЗЬКІ ТА ЇХ ВОЛОДАРЮВАННЯ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ

4.1. Теорії походження роду князів Острозьких

Представники роду князів Острозьких протягом XIV – початку XVII, відігравали значну роль в історії південно-руських земель, а саме Волині та Київщини, які в цей період входили до складу спочатку Великого князівства Литовського, а згодом Речі Посполитої. До початку XVI ст. Острозькі займали в цьому регіоні виключно, як за своїм багатством, так і за політичним та духовним впливом, положення, що викликало аргументований інтерес до їх діяльності серед широкого кола дослідників. Найбільшу увагу традиційно привертає постать князя Костянтина-Василя Острозького, яка була, мабуть, найкрупнішою, складною та суперечливою постаттю в історії південно-руських земель XVI – початку XVII ст.¹

Активну участь, яку князь К. Острозький приймав практично у всіх подіях свого часу, і насамперед його роль в історії підготовки та проведення Брестської унії 1596 року, а потім боротьби з нею, привертали увагу сучасників, які бачили непослідовність його дій, а також невизначеність в конфесійному відношенні. Однак всі ці протиріччя були затушовані останнім десятиліттям життя князя Костянтина-Василя боротьбою з унією, яка ніби затьмарила собою всю попередню діяльність князя, створюючи пройдешний практично незмінний крізь віки застиглий образ політичного діяча, лідера православного населення південно-руських земель Речі Посполитої, захисника та покровителя православної церкви, найбагатшого магната, що поклав немало сил на ниві просвітництва свого народу. Саме від цього стереотипного образу відштовхувалися пізніші історики, вивчаючи та оцінюючи діяльність князя. Цей образ механічно прилягав до всіх періодів

¹Дзярнович О., Рагаускене Р., Тесленко І., Черкас Б. Князі Острозькі // Балтія Друк: Київ, 2014. С. 15.

життя князя: наче він завжди був «найбагатшим», «лідером», «покровителем та захисником» та – «старим»¹.

У зв'язку з тим значенням, яке князь Костянтин Острозький відігравав в історії ВКЛ, необхідним є більш уважно придивитись до раннього етапу його діяльності, а саме до періоду до початку 80-х років XVI ст. Саме до цього часу, на нашу думку, завершується процес затвердження князя в ролі політичного лідера православного населення південно-руських земель Речі Посполитої, і з іншого боку, відбувається поступове висування його на роль духовного лідера, в якості якого Острозький вже безсумнівно виступає в 90-ті роки XVI ст.

В літературі давно відмічається, що в житті середньовічного суспільства значну роль традиційно відігравали генеалогічні легенди, які обумовлювали право представників правлячих кіл на виключеність². У зв'язку з цим однією з важливих складових, що підтримувала претензії Острозького на політичне та духовне лідерство, повинно було стати ідеологічне обґрунтування виключного положення його роду серед інших волинських князівських сімей, що відігравали визначальну роль в житті регіону. Тому актуальним буде більш детально зупинитись на розгляді генеалогічної легенди роду Острозьких, що у більшості випадків зводить їх до «короля Русі» Данила Галицького. Адже в документах відсутня інформація про їх точне походження. Через це в історіографії з'явилося декілька гіпотез стосовно походження. Серед наявних гіпотез є походження від Гедиміна та гіпотеза походження від Галицьких князів, які в свою чергу, походили від кореню Рюриковичів.

Питання про походження роду князів Острозьких привертало неабияку увагу істориків XIX ст. Так, М.А. Максимович висунув версію про походження Острозьких від турово-пинських Рюриковичів³, яку на той

¹ Кулиш П.А. История воссоединения Руси. СПб, 1874. С.261.

² Бычкова М.Е. Русское государство и Великое княжество Литовское с конца XV в. до 1569 г. Опыт сравнительно-исторического изучения политического строя. Москва, 1996. С.54.

³ Максимович М.А. Письма о князьях Острожских графине А.Д. Блудовой. Киев, 1866. С.4.

момент підтримала більшість спеціалістів з русько-литовської генеалогії¹. В той же час низка дослідників виступили у підтримку традиційної, що знайшла відображення у джерелах XVI ст., версії походження Острозьких від сина Данила Галицького Романа². Розходячись у деталях, всі ці автори, не ставили під сумнів сам факт приналежності Острозьких до Рюриковичів. Між цим на початку XX ст., польський історик Ю. Пузина припустив, що князі Острозькі були нащадками Наримунта Гедиміновича, який підкорив Турово-Пинську землю на початку XIV ст. Як слід, перший документально підтверджений представник роду князів із Острогу Данило, був онуком Наримунта³. Аргументи Ю. Пузини зустріли низку заперечень з боку таких крупних спеціалістів, як З.Л. Радзимінський, А. Прохаска та В. Семкович⁴. У дослідженнях останніх років думки також розділились. Так. Н.Н. Яковенко висказалась у підтримку версії Ю. Пузини⁵, Л. Войтович намагався об'єднати версії походження Острозьких від Данила Галицького та від турово-пинських Ізяславовичів⁶, Т. Кемпа підтримав традиційну версію, яка пов'язує Острозьких з галицько-Волинськими князями⁷.

Цей, далеко не повний, нарис історіографії питання достатньо чітко свідчить, про те, що ;одному із авторів не вдалося знайти переконливих аргументів у підтримку своєї точки зору, і питання про походження князів Острозьких залишається відкритим аж до знахідки якого-небудь нового джерела, яке б схилило чашу ваг на користь однієї із версій. Тому зараз про родословну князів Острозьких, що існувала в XVI ст., можна говорити саме як про генеалогічну легенду.

¹ Wolff J. Kniazowie litewsko-ruscy od konca XIV wieku. - Warszawa, 1895. S. 221.

² Баумгартен Н.Е. Вторая галицкая династия // Известия русского генеалогического общества. СПб, 1909. Т.9. С.160

³ Puzyra J. Daniło, xs.Turowski, Ostrogski i Chełmski i jego potomstwo. 1931. № 11. S. 251–258.

⁴ Radziwiński Z. W sprawie pochodzenia Fed'ka Nieswizkiego / Z. L. Radziwiński // 1911. № 9–10. S. 143.

⁵ Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття (Волинь і Центральна Україна). Київ, 1993. С. 475.

⁶ Войтович Л. В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII– XVI ст. / [НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича] / Л. В. Войтович. Львів, 1996. С. 256.

⁷ Kempa T. Konstanty Wasył Ostrogski (ok. 1524/1525-1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej. Toruń, 1997. С.133.

Перша згадка про походження Острозьких міститься у виданій в 1574 році в Болоньї праці Я. Красинського «Польща», що розрахована, насамперед на західноєвропейського читача. Достатньо коротко описуючи коронну Русь, автор порахував необхідним згадати князя Костянтина-Василя Острозького. За словами Красинського, це «чоловік, повен великих переваг та досвідчений у воєнному мистецтві, що виводить свій блискучий рід від старих київських княжат, колись пануючих володарів всієї Русі»¹. Загалом, сама по собі знатність Острозьких біла в ті часи, ймовірно, загальноприйнятною. Про це можуть свідчити й написані в 1577 році слова П. Скарги, для якого князь Костянтин-Василь Острозький був «першим в цьому Грецького законі, і родом великих предків своїх, й увагою до справ Божих, й славою добродійників та багатством від Бога обдарований»².

Перші конкретні свідчення про походження князів Острозьких міститься у працях Б. Папроцького та М. Стрийковського.

Геральдична праця Б. Папроцького, опублікована у Кракові в 1578 році³, містить у собі дані про герби, а до них дуже скупі свідчення про деяких родів. В число останніх потрапили й Острозькі. Окрім двох панегіриків цьому князівському роду, Папроцький намагався представити родословну Острозьких, починаючи її від Рюрика та його братів. Спроба ця виявилася невдалою: неймовірна плутанина в іменах та назвах виявила повне незнання автором руської історії та її діячів. В той же час Папроцький правильно» назвав першого «острозького князя», який у наслідок міцно посів місце в генеалогічних працях. Ним виявився Володимиро-Волинський князь Давид Ігорович (за Папроцьким – у цьому видавництві – Всеволодович), у якого, за словами автора, було «відняте руське Князівство, а надані йому Острог,

¹ Krasinski J. Polska czyli Opisanie topograficzno-polityczne Polski w wieku XVI oraz materyaly do panowania Henryka Walezjusza. Warszawa 1852 c.112

² Skarga P.O jednosci kosciola Bozego pod jednym pasterzem // Русская историческая библиотека. СПб, 1882. Т.7. с.230

³ Paprocki B. Gniazdo cnoty: zkad herby rycerstwa slawnego Krolestwa Polskiego, Wielkiego Ksiestwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mazowieckiego, Zmudzkiego y inszych Państw do tego Krolestwa nalezacych Książąt y Panow poczatek swoy maia / B. Paprocki. – Kraków : Druk Andrzeja Piotrkowczyka, 1578. S. 208

Люблін, Дрогобуж, Чарториськ, Пожеско, в Етичах на Сеймику¹. Незрозуміло, яким письмовим джерелом користувався в даному випадку Папроцький. В цілому уривок був написаний явно поспішно: ймовірно, в історичних текстах було знайдено першу згадку про Острог, і пов'язаний з ним князь був об'явлений родоначальником Острозьких. При цьому Папроцький не мав даних, які б дозволили йому представити яку-небудь послідовну генеалогічну лінію: так, хоча він називає ряд ніби нащадків Давида Смоленського (за Папроцьким – Острозького та Заславського) князя Мстислава Давидовича, Заслава Мстиславовича та Мстислава Заславовича, Данило Острозький також виявляється «сином Давидовим»².

Дослідники вважають, що Папроцький сам працював із джерелами, створюючи генеалогічні дерева nobilitetu³. Однак, вважаємо, що якийсь матеріал йому все ж таки надавали представники знатних родів. Зокрема, портрети Василя-Костянтина та всіх його синів (включно з малолітнім Олександром), племінниці Гальшки та старшого брата Іллі (сина Костянтина Івановича від першого шлюбу, батька Гальшки), які Папроцький помістив у своїй книзі, побічно свідчать про це.

У наступній своїй книзі в 1584 р. Папроцький запропонував докладнішу генеалогію Острозьких: Давид Ігорович → Данило Романович → Роман Данилович → Василько Романович "князь острозький" Данило Васильович. Саме від Данила Васильовича розпочинали раніше свою генеалогію князі Острозькі, у тому числі Костянтин Іванович⁴. Так, пошуки «кореня роду» Острозьких призвели до галицько-волинських Рюриковичів. Саме цей варіант родового дерева зберігався в архіві князів Острозьких і був скопійований одним із дослідників у XIX ст.

Пошуки руськими князівськими родами Речі Посполитої «альтернативної генеалогії» відобразив у своїх текстах Мацей

¹ Там само С. 208.

² Paprocki B. Gniazdo cnoty: zkąd herby rycerstwa sławnego Krolestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego... / Kraków : Druk Andrzeja Piotrkowczyka, 1578. S. 478.

³ Там само С. 479.

⁴ Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego, zebrane, wydane r.p. 1584 / wyd. J. Turowski. - Krakow, 1858. S. 344.

Стрийковський. В 1582 році в Кенігсберзі була видана «Хроніка» М. Стрийковського, предмет якої був значно ширше – це історія всього східноєвропейського регіону¹. Примітно, що Острозькі, Василь-Костянтин та його старший син Януш були його меценатами. Про це свідчать посвяти обом князям відповідних розділів хроніки. У першій рукописній поемі-хроніці, створеній при дворі князя Юрія Слуцького (родича В.-К. Острозького по материнській лінії), хроніст виводив Острозьких та Заславських від останнього київського князя Дмитра, який утік від монголів до Друцька і заснував там династію князів Друцьких від якої і «пішли» Острозькі². У своїй «Хроніці польської, литовської, жмудської та всієї Русі» (1582) Стрийковський наводить кілька варіантів генеалогії Острозьких. У першій книзі він заявляє, що Острозькі походять від галицько-волинських Мономаховичів – від Давида Ігоровича (насправді не Мономаховича), першого власника Острога, при цьому предком Острозьких називає Василька Ростиславича. У другій книзі «Хроніки» першопредком Острозьких названий «монарх і цар всієї Русі» Данило Романович, а як його наступники – знову князі Друцькі³. Подібні протиріччя пов'язані з тим, що Стрийковський використовував різні джерела, інформацію з яких не звіряв, а відтворював.

Версія про походження Острозьких від Данила Романовича найбільше відповідала поставленому завданню – ув'язати початок роду з найвідомішим із правителів земель, що були на той момент у володіннях Острозьких. До того ж, як забути, що сам понтифік вручив Данилові Романовичу королівську корону, – це додавало княжому дому Острозьких політичної ваги, особливо в періоди безкоролів'я. «Хроніка» Стрийковського знайшла поширення в середовищі польської еліти, яка знала про Данила Романовича та його державу, а також його зв'язки зі Священною Римською імперією, папською курією та Польським королівством. Подібна «вестернізація» родової легенди

¹ Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, ĩmódzka i wszystkiej Rusi. Warszawa, 1846. T. II. S. 116.

² Strykowski M. O początkach, wywodach, dzielnościach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego. Warszawa: PIW, 1978. S. 663-665.

³ Strykowski M. Kronika polska, litewska, Ĺmódzka i wszystkiej Rusi / M. Strykowski. Warszawa: Nakładem Gustawa Leona Glücksberga, 1846. T. I. S. 283.

допомагала Острозьким інтегруватися в нове для них середовище польської католицької еліти¹.

Ці генеалогічні досліді 1570-х – 1580-х років підтверджують, що Острозькі знаходилися тоді в пошуку свого генеалогічного коріння. Це пов'язано ще й з тим, що після 1569 р. князь Василь-Костянтин Острозький став одним із найвидатніших і найвпливовіших сенаторів від Русі в Польському королівстві, а з 1574 р. перетворився на найбагатшого землевласника держави. Все це вимагало адекватних зовнішніх символів влади: нової генеалогії та нового герба. Саме тоді остаточно оформився величезний герб В.-К. Острозького, розтиражований згодом острозькими книжниками: символ Рюриковичів (св. Георгій) – родоначальників по лінії батька, символ Гедиміновичів (наїзник із мечем у правій руці) – по лінії матері, доповнені стародавніми гербами предків по обох лініях у нижньому полі².

Проведений нами аналіз двох праць Б. Папроцького та М. Стрийковського показує, що до 1578 року остаточного варіанту легенди про походження Острозьких ще не існувало. При цьому необхідно відмітити, що безперечно признавалась приналежність цього князівського роду до династії Рюриковичів. В той же час представлені у Стрийковського та Папроцького версії про міфічного Дмитра та представника молодшої гілки нащадків Ярослава мудрого Давида Ігоровича були для Острозьких мало прийнятними. Тому йдеться про пошуки для Острозьких відповідних, гідних їх високого положення у суспільстві прабатьків. Як для читачів польських хронік, так і для православного населення південно-руських земель найбільш відомим представником із династії Рюриковичів був Данило Галицький, який отримав королівську корону із рук легата римського папи. Поява версії про походження Острозьких від «короля Русі», які ми бачимо у працях авторів початку 80-х років XVI ст., свідчили про різке підвищення «статусу» предків

¹ Strykowski M. Kronika polska, litewska, Żmódzka i wszyskiej Rusi / M. Strykowski. Warszawa: Nakładem Gustawa Leona Glücksberga, 1846. T. II. S. 334 - 335.

² Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego, zebrane, wydane r.p. 1584 / wyd. J. Turowski. Krakow, 1858. S. 850.

цього князівського роду та забезпечувало Острозьким найпочесніше положення серед Рюриковичів¹.

І врешті, в 1590 генеалогічна легенда В.-К. Острозького склалася. Про це свідчить офіційне звернення до неї на судовому процесі навколо багатії Степанської волості, на яку претендували Заславські, Радзивіли, Гольшанські, Чарторийські. Щоб розплутати клубок спорідненості, Костянтин Острозький представив на засідання Люблінського трибуналу свою генеалогію «по полську писану»². «Генеалогія крові» пов'язала рід Острозьких із стародавніми Рюриковичами, а через них – зі старою Руссю. Ця «генетична пам'ять» багато в чому зумовила майбутні дії, заяви та навіть застереження обох Костянтинів Острозьких. Їх стара Русь – це їхні предки. Вони самі – їх продовження за умов існування Русі.

Таким чином, більшість сучасників тепер виводять корінь походження Острозьких від Рюриковичів. Надаючи характеристику князям Острозьким Леонтій Войтович писав: Роман Данилович, залишив по собі сина Василя, князя Острозького». Останній «залишив по собі сина Данила, князя на Острогу; по Данилу залишився син його Федір на Острогу»³. Аналогічне походження надавали князям Острозьким Мацей Стрийковський, Олександр Гваньїні та Бартош Папроцький. Данила Галицького пращуром Острозьких вважав український літописець та ігумен Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря Феодосій Софонович⁴.

Свідчення нового часу про походження Острозьких від Рюриковичів надійно підтверджується матеріалами сфрагістики. На печатках володарів Острогу протягом довгого часу зберігався родовий герб. Даний герб складався з півкола зі стрілою та зіркою у півколі. Близькою до князів Острозьких була геральдика князів Головня-Острожецьких⁵. Вказані вище

¹ Соболев Л.В. Генеалогическая легенда рода князей Острожских / Славяноведение, №2, 2001. С. 43.

² Там само С. 44.

³ Войтович Л.В. Генеалогія династій Рюриковичів та Гедиміновичів. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. С. 304.

⁴ Шараневич И. И. О первых князьях Острожских // Галичанин: сборник. 1863. С. 226.

⁵ Дзярнович О., Рагаускене Р., Тесленко І., Черкас Б. Князі Острозькі // Балтія Друк: Київ, 2014. С. 15.

факти наглядно демонструють те, що нема ніяких припущень виводити Острозьких від кореню Гедиміновичів.

4.2. Генеалогія роду та родинні зв'язки з іншими родами

Першою документально засвідченою особою з роду Острозьких є Данило з Острога, згадуваний починаючи з 1340 року. Гіпотеза про його походження від турово-пінських князів, яку свого часу обґрунтував Михайло Максимович і підтримав Юзеф Вольф, не викликає заперечень¹. Однак постає питання: яких саме турово-пінських князів? Адже, як зауважує Пузина, Турово-Пінська земля перейшла у власність Наримунта вже на початку XIV ст. Тому логічно переконливим є міркування Пузини, який на підставі аналізу Києво-Печерського і Супрасльського пом'яників, а також відомостей з тогочасних хронік і документів, дійшов висновку, що «Данило з Острога» був онуком князя Наримунта, котрий у 1316-1317 роках заволодів Пінськом і Туровом². Між 1366-м і 1376-м Данило, як доводить Пузина, одержав від Казимира III Холм і помер 1376 року³. На безперечний зв'язок «Данила з Острога» та його родичів, князів пінських і городоцьких, із іншими Гедиміновичами вказують спільні гербові елементи Острозьких, Несвізьких, Збаразьких, Ружинських та інших, зафіксовані у печаткових знаках XIV – XV ст⁴. До синів князя Данила належали, за висновком Пузини, Юрій Данилович Холмський, згаданий пів 1376 роком як державця Холма після смерті батька, а також Федір, Михайло, Дмитро і Олександр Даниловичі. Двоє з них (Михайло Данилович і Дмитро Волинський) загинули в битві Вітовта з татарами на річці Ворсклі 1399 року⁵. Молодший син Олександр, за сумнівною гіпотезою Пузини, став родоначальником князів Четвертинських, старший Федір (Федько) – гілки Острозьких. Уперше князя Федора згадано 1385 року як швагра галицького боярина Чурила

¹ Wolff J. Książowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku / J. Wolff. – Kraków : Drukiem J. Filipowicza, Skład główny Gebethnera i Wolffa, 1895. S. 342.

² Puzyna J. Danił, xs. Turowski, Ostrogski i Chełmski i jego potomstwo / J. Puzyna // МН. 1931. № 12. S. 251-253

³ Там само С. 254.

⁴ Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego / J. Puzyna // МН. 1911 № 5–6, S. 76-78

⁵ Wolff J. Senatorowie i dignitarze Wielkiego księstwa Litewskiego 1386–1795 / 1887. S. 343

Бродовського, який у посагу за сестрою Агафією передав йому Бродівську волость¹. До 1386 року належить і перша згадка про Острог як спадкове володіння князя Федора «та його предків князів Острозьких»: Владислав Ягайло потверджує права Федора на Острог за умови виконання тих самих служб, які виконувалися «володимирському найяснішому князеві, покійному Любарту»². Попервах після усунення Любартовичів, протягом 1386 року, князь Федько був луцьким намісником; помер близько 1410 року ченцем Києво-Печерського монастиря, постригся під іменем Феодосій³.

Із синів Федора Острозького про Дашка Федоровича згадано у 1412-1415-х роках серед придворних Владислава Ягайла, у 1418-1420-х – в оточенні князя Свидригайла, про Андрушка Федоровича – серед слуг Владислава III. Під 1460 роком є згадка про його сина Вацлава, який служив гейтманом у одного з чеських магнатів. Юзеф Пузина припускає, що Федір Данилович, інакше Митька, якого Зигмунт Радзімінський помилково зарахував до нащадків князя Федора Любартовича⁴.

У наступному поколінні рід острозьких продовжив Василь Федорович, наймолодший із синів князя Федька Даниловича, якого великий князь Вітовт близько 1428 року одружив зі своєю родичкою чи вихованкою княгинею Ганкою (Агафією), надавши їй у посаг кілька сіл на Волині⁵. Один із синів Василя Федоровича, Юрій заснував гілку роду Заславських. Другий син Іван був батьком відомого Костянтина Івановича Острозького.

Костянтин Іванович, був брацлавським, звенигородським та вінницьким намісником у 1497-1530 роках, луцьким старостою з 1507 по 1522 рік, віленським каштеляном з 1511 по 1522 рік, 1522 року – троцьким воєводою та від 1497 і до смерті, був першим гетьманом Великого князівства Литовського. Взявши до рук по смерті бездітного брата Михайла чималу

¹ Яковенко Н.М. Українська шляхта (Волинь і Центральна Україна) // Київ: Критика, 2008. Вип.2. С. 93

² Rulikowski E. Radziminski Z. Kniaziowie i szlachta między Sanem Wieprzem Bugiem Prypiecia Dnistrem i ponocnymi stokami Karpat osiedleni. Krakow 1880. T.1. С. 29-20

³ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku / J. Wolff. Kraków: Drukiem J. Filipowicza, Skład główny Gebethnera i Wolffa, 1895. S. 350

⁴ Puzyna J. Potomstwo Narzymunta Gedyminowicza / J. Puzyna // МН. 1931. № 5. S. 256-258

⁵ Яковенко Н.М. Українська шляхта (Волинь і Центральна Україна) // Київ: Критика, 2008. С. 95

родову спадщину, а також маєтки волинської гілки князів Гольшанських, які принесла йому в посаг перша дружина, Тетяна Семенівна Гольшанська, князь Костянтин став одним із найбагатших магнатів литовсько-руської держави¹.

Економічна потужність роду не зменшилася і за синів князя Костянтина, Іллі та Василя Костянтиновичів. Старший із них Ілля, був сином Тетяни Гольшанської, молодший, Василь, народився від другої дружини – Олександри Семенівни Слуцької, небоги київського князя Семена Олельковича².

Князь Ілля Костянтинович (1510-1539), брацлавський та вінницький староста, не залишив по собі нащадків чоловічої статі. Вся його величезна спадщина перейшла дружині Беаті Костелецькій – вихованці та, можливо, позашлюбній доньці Зигізмунта I Старого, а також доньці Галшці, яка народилася уже після раптової смерті батька. Боротьба зі їх повернення князем Острозьким, супроводжувана драматичними перипетіями в долі нещасної Гальшки, чиє заміжжя стало предметом інтриг самого королівського двору, точилася понад 40 років³. По смерті хворобливої напівбожевільної Гальшки, у 1582 році, яка з 1574 року в Дубні під опікою дядька, князя Василя-Костянтина, всі маєтки, за її заповітом, повернулися у власність роду Острозьких⁴.

Про їх подальше примноження великою мірою подбав молодший брат князя Іллі Василь, який із 40-х років, тобто по смерті брата, прибирає собі «князівське» ім'я Костянтина. Постать «некоронованого короля Русі», лідера антиунійного руху, щедрого мецената, який чимало прислужився освіті та культурі в Україні, відома і добре досліджена⁵. Залишається додати, що часи життя володимирського старости й маршалка були не тільки zenітом слави та впливовості роду Острозьких, але й періодом його найбільшої економічної

¹ Войтович Л. В. Родина князів Острозьких // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Львів, 1996. Т. 321. С. 355.

² Яковенко Н.М. Українська шляхта (Волинь і Центральна Україна) // Київ: Критика, 2008. С.95

³ Власев Г.А. Происхождение князей Острожских // Записки императорского генеалогического общества. СПб., 1906. Т.2. С. 309.

⁴ Там само С.310.

⁵ Яковенко Н.М. Українська шляхта (Волинь і Центральна Україна) // Київ: Критика, 2008. С. 97

потужності. Саме тоді до волинської Острожчини долучилися маєтки в Галичині й Малій Польщі, які принесла у спадок дружина князя Софія Тарновська, одинака спадкоємиця магнатської родини Тарновських. Протягом останньої третини XVI – початку XVII ст., Костянтин та його син Януш активно скуповують та привласнюють землі на Брацлавщині¹.

Землі Костянтина Костянтиновича ще за його за життя було розділено між синами Янушем та Олександром (третій син Костянтин помер бездітним у 1588 році). Поділ братів, які ненавиділи один одного і вже готувалися до збройного зіткнення, стався у березні 1603 року². Надалі кожна з двох частин Острожчини мала власну історичну долю.

Януш Васильович (1554-1620), старший син князя, волинський воєвода, краківський каштелян, білоцерківський, володимирський, канівський, черкаський та переяславський староста, помер як останній представник чоловічої статі в роді Острозьких, переживши двох дорослих небожів. Не маючи прямого спадкоємця і не бажаючи, щоби маєтки перейшли до нащадків, Януш вирішив створити на своїх землях майорат, що й було затверджено ухвалою сейму від 1609 року³. Згідно із Янушевим заповітом, Острозька ординація мала перейти до представників чоловічої лінії князів Заславських, синів його доньки Євфрузини, а в разі припинення роду – до рицарів Мальтійського ордену⁴. Так у 1620 році частка краківського каштеляна Януша Острозького дісталася його онукові, народженому дочкою Євфрузиною у шлюбі з князем Олександром Заславським. Прямі нащадки цієї жінки князі Заславські, Любомирські та Сангушки по чергово обіймали половину Острожчини та носили титул острозьких ординатів. Останній із них – надвірний литовський маршалок Януш-Олександр Сангушко (1712-1775) – був бездітний. У середині XVIII ст. він роздав своїм кредиторам та

¹ Яковенко Н.М. Українська шляхта (Волинь і Центральна Україна) // Київ: Критика, 2008. С. 96

² Там само С. 97.

³ Ковальський Н.П. Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник // Вопросы отечественной историографии и источниковедения. Днепр, 1975. Вып. 2. С.116-117.

⁴ Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник...С.122.

приятелям неподільні ординатські володіння, порушивши у такий спосіб заповіт свого пращура¹.

Доля володінь брата князя Януша, Олександра Васильовича, склалася інакше. Олександр (1570-1603), мав п'ятьох синів, троє з яких померли малими, а двоє – Адам Костянтин і Павло Януш – раптово померли у 20-літніми у 1618-1619 роках. Тому спадкові землі розійшлися між трьома Олександровими доньками, з котрих старша Софія була одружена зі Станіславом Любомирським, середня Анна Алоїза – з Яном Каролем Ходкевичем² та молодша із сестер Катерина Замойська була одружена з київським воєводою Томашем Замойським, у шлюбі з яким народила трьох дітей та була свекрухою князя Яреми Вишневецького та бабкою польського короля Міхала Корибути-Вишневецького³.

Хоч якими впливовими та заможними людьми були її нащадки, жоден з них не дожив до початку XVIII ст. Середня з сестер Острозьких – Анна-Алоїза – взагалі не залишила потомства: дружина великого литовського гетьмана Яна-Кароля Ходкевича спочила в 1654 році бездітною вдовою і ця частина Острожчини стала власністю відповідно родин Любомирських та Замойських. На відміну від Катерини та Анни-Алоїзи, життя старшої дочки Олександра Острозького Софії виявилось доволі коротким (княжна померла в 27 років), але поклало початок новим родам, які мають коріння Острозьких. За 9 років шлюбу зі Станіславом Любомирським вона народила п'ятьох дітей. Нашадки її сина – коронного маршалка Єжи-Себастьяна – живуть і в наш час⁴. Окрім тих, які належать до роду Любомирських, серед багаточисельних нащадків Софії Острозької вистачає представників найвідоміших аристократичних фамілій колишньої Речі Посполитої, таких, як Потоцькі, Браницькі, Радзивіли, Сапіги, Сангушки, Замойські, Тарновські, Тишкевичі та інші. У давнину вони займали ключові позиції в управлінні

¹ Дзярнович О., Рагаускене Р., Тесленко І., Черкас Б. Князі Острозькі // Балтія Друк: Київ, 2014. С. 18.

² Ворончук І. Родоводи волинської шляхти XVI — першої половини XVII ст. К., 2009. С. 211

³ Там само С. 212.

⁴ Дзярнович О., Рагаускене Р., Тесленко І., Черкас Б. Князі Острозькі // Балтія Друк: Київ, 2014. С. 19.

Польсько-Литовською державою, а після її поділів влилися до політичних еліт Російської та Австрійської імперій¹.

4.3. Князь Костянтин Іванович Острозький – політичний та духовний лідер ВКЛ.

У результаті заключення Люблінської унії в 1569 році, була створена «Республіка двох народів», яка остаточно об'єднала, хоча й зі збереженням внутрішньої автономії, Польське королівство та Велике князівство Литовське. Для нашої теми особливе значення тут має те, що в рамках нового державного утворення фактично виділилася третя його складова частина – «руські землі», які раніше становили на половину автономні області Великого князівства Литовського, а тепер об'єднані у складі Корони в єдине ціле завдяки праву на власне судочинство та руську адміністративну мову, тобто, використовуючи визначення Н.Н. Яковенко, «культурно-адміністративною автономією»². Проникнення польського елемента на цю територію до кінця 60-х років XVI ст., було ще незначним, а литовські магнати, у зв'язку з переходом цих земель до Корони, втратили колишні потужні важелі впливу. Завдяки цьому єдиною крупною реальною силою, яка була освячена столітньою традицією та володіла величезними матеріальними ресурсами, ставали волинські князі, які вже займали до того часу практично всі найважливіші місцеві адміністративні посади. Першим серед них, згідно сенатської ієрархії, був київський воєвода, який отримав почесне чотирнадцяте місце серед світських сенаторів³. Фактично, князь К. Острозький, вже протягом 60-х років XVI ст., висунувся на лідируючі позиції в південно-руських землях Великого князівства Литовського та на Люблінському сеймі сприймався поляками головним представником населення цих територій, тепер офіційно ставав першим сенатором «руських земель» Польського королівства.

¹ Дзярнович О., Рагаускене Р., Тесленко І., Черкас Б. Князі Острозькі // Балтія Друк: Київ, 2014. С. 19.

² Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII (Волинь і Центральна Україна). Київ, 2008. С. 268.

³ Akta unji Polski z Litwa, Krakow. 1932. №152 С. 373-375.

Однак матеріальні ресурси князя Костянтина-Василя були обмежені рамками частини острозького спадку, що дісталася йому, проблему об'єднання якого ще потрібно вирішити. Поки ж що важливим кроком на шляху поступового перевтілення київського воєводи в найбагатшого магната Речі Посполитої стало успішне завершення в 1571 році боротьби на спадок Я. Тарновського, що принесла князю найкрупніше на той момент магнатське володіння в Короні та суттєво закріпила його положення. Наслідком цього було створення кінцевого варіанту герба князів Острозьких, того варіанту, який з'явився у виданнях острозької типографії (Азбуки 1578 р, Пластирі 1580 р. та Біблії 1581 р.) і в ці ж роки герб знайшов своє віддзеркалення на сторінках праць Папроцького. Останній свідчить, що цей герб був пожалуваний князю Костянтину-Василію «польськими королями» «у недавні часи», після приєднання «руських земель» до Корони¹, тобто у період після Люблінської унії 1569 року. До цього герб, ймовірно, при князю К.І. Острозькому об'єднував зображення «мужа на коні, а він дракона б'є» та литовську Погоню; потім в результаті шлюбу в 1539 році князя І.К. Острозького з Беатою Костелецькою з'явилося зображення герба польського роду Огоньчиків. Після шлюбу ж з Софією Тарновською київський воєвода надав своєму гербу його кінцевий вигляд, додавши до нього герб польського роду Леліва, об'єднаний з гербом Огоньчиків в одному полі. Таким чином, новий герб поєднував у собі елементи гербів правлячих династій Російської держави (та, ширше, Рюриковичів), Великого князівства Литовського (Гедиміновичів) та двох знатних польських родів².

Необхідно відмітити, що придбання величезних володінь на території Польщі не привело до переміщення політичних інтересів князя. Навпаки, основну увагу Острозький приділяв Волині та Київщині. Про це свідчить й та доволі обмежена роль, яку Острозький відігравав у подіях першого

¹ Paprocki B. Gniazdo cnoty: zkład herby rycerstwa sławnego Krolestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mazowieckiego, Zmudzkiego y inszych Państw do tego Krolestwa należących Książąt y Panów początek swoy mają / B. Paprocki. – Kraków : Druk Andrzeja Piotrkowczyka, 1578. S. 206.

² Соболев Л.В. Генеалогическая легенда рода князей Острожских // Славяноведение, Вып. №2, С. 40.

безкоролів'я. Схоже, що київський воєвода, як і інші волинські князі, до цього моменту ще не усвідомлював до кінця значення змін. Свідченням цього є підпис Острозького під зверненням навесні 1573 року, senatorів Волинського, Брацлавського та Київського воєводств до французьких послів з проханням про повернення цих земель до складу Великого князівства Литовського¹. Однак, вже через рік, навесні 1574 року, Острозький змінює свою позицію й різко виступає проти подібних планів литовських магнатів². Це був дуже значний крок, якщо взяти до уваги, що протягом 50-60-х років XVI ст., князь твердо слідував в руслі політики Радзивілів. Тепер же можна, ймовірно, говорити про те, що правляча еліта південно-руських земель вже впевнилась у вигодах нового положення та не має наміру ділитися владою в регіоні зі старими його «хазяїнами» – литовськими магнатами.

Не дивлячись на свою відносну пасивність в цей період, Острозький в очах сучасників вже виступав в якості безсумнівного лідера, який недавно приєднав до Корони «руські землі». Про це може свідчити те, що його тепер ставлять по значимості в один ряд з самим впливовими литовськими магнатами – М. Радзивілом Рудим та Я. Ходкевичем³.

В той же час «джерела» збільшення могутності та впливу для князя Костянтина-Василя були далеко не вичерпані – попереду вирішення питання про острозький спадок. Обставини, які супроводжували боротьбу Острозького за возз'єднання в своїх руках батьківських володінь, яку він вів протягом 40-х – початку 70-х років XVI ст., достатньо детально описані в літературі⁴. Слід тільки відмітити, що весною-влітку 1774 року князю нарешті вдалося об'єднати у своїх руках весь величезний комплекс острозьких володінь. Таким чином, київський воєвода з середини 70-х років

¹ Флоря Б.Н. Русско-польские отношения и политическое развитие Восточной Европы во второй половине XVI – начале XVII в. М., 1978. С. 68.

² Orzelski S. Bezkrólewia ksiąg osmioro czyli dzieje Polski od zgonu Zygmunta Augusta roku 1572 aż do roku 1576. T.1. S. 262.

³ Elementa ad Fontium Editiones. T. XLV: Dokumenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia, XV pars. Romae, 1978. S. 196.

⁴ Kempa T. Konstanty Wasył Ostrogski (ok. 1524/1525-1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej. Toruń, 1997. С. 35.

XVI ст., стає найкрупнішим після короля землевласником Русі Посполитої. В руках князя виявляються зосередженими колосальні матеріальні ресурси, що дозволяє йому значно розширити сферу своєї діяльності¹.

В першу чергу Острозький зміцнює свої позиції на Волині та Київщині, розправляючись з противниками озброєним шляхом: він віднімає у впливового литовського магната стольника М. Дорогостайського Черичицький монастир², що входив до складу острозького спадку, а потім на чолі з двохтисячним військом осаджує Дорогостай³. Розорює маєтки свого давнього недруга волинського каштеляна М. Мишки-Варковського⁴. Виганяє з Києва багатолітнього «справця» воєводства князя В.А. Збаразького та без санкції сенату саджає там в якості намісника свого сина князя Я.К. Острозького⁵.

Про розширення сфери інтересів Острозького у цей період свідчить й початок його участі у внутрішньополітичних акціях Речі Посполитої. Перші свідчення про спроби втягнути київського воєводу в молдавські справи відносяться до 1570- років коли господар Богдан Олександрович просив, через Сигізмунда Августа, руки доньки князя. Однак Острозький тоді відмовив⁶, не вважаючи, мабуть, себе достатньо сильним для такого кроку. Але вже незабаром, успішно вирішивши матеріальні проблеми, князь починає проявляти інтерес до молдавських справ. Вплив на це мали надати й татарські напади на Волинь, що почастишали на початку 70-х років XVI ст.

Питання про роль київського воєводи в оновленому в кінці 1575 – початку 1576 років великомасштабному наступу козаків на кримські улуси та турецькі фортеці Причорномор'я в літературі не вирішене, хоча ряд даних свідчить про можливість такої участі. Як би то не було, саме на володіння

¹ Войтович Л. Військова діяльність князя Костянтина Івановича Острозького // Військово-науковий вісник. 2019. №32. С. 213.

² Архив Юго-Западной России. Акт № 132. С. 406.

³ Малиновский И.А. Сборник материалов, относящихся к истории панов-рады Великого княжества Литовского. Вып 2. №83. С. 123-126.

⁴ Там само. Вип. 1. №47. С. 168-469.

⁵ Там само. Вип.1 №47. С. 127.

⁶ Scriptores Rerum Polonicarum. Krakow, 1871. T.1. С 135, 139.

Острозького був направлений головний удар татарських військ в 1577 та 1578 роках, коли були осаджені в першому випадку Дубно, а в другому – Острог з самим власником.

В останньому випадку воєвода, фактично від імені уряду, заключив з ханом мир, пізніше санкціонований королем¹. Ці татарські напади заподіяли володінням Острозьких величезну шкоду, про що, зокрема, свідчить і Папроцький². Це слід сприймати до уваги, коли мова заходить про дорогі ініціативи князя Костянтина-Василя в області освіти та книгодрукування.

Між цим Острозький не задовольняється тільки політичним лідерством. В його діях кінця 70-х років XVI ст., можна побачити прагнення і до духовного лідерства серед своїх земляків.

Багато писалось про відносини князя Костянтина-Василя з православною церквою, про його активну участь в її внутрішньому житті, яка виражалась, зокрема, у фактичному призначенні ієрархів і т.д. Дійсно, величезні багатства та заслуги пращурів забезпечували Острозькому значний вплив в цій сфері. Дані джерел говорять про значне, можна навіть сказати якісне у порівнянні з попереднім періодом, посилення уваги князя до справ Церкви. Київський воєвода здійснив ряд практичних дій у відношенні церковних закладів. В контексті боротьби за подальше зміцнення свого положення в південно-руських землях можна поставити спробу князя підчинити піз свій вплив авторитетніший місцевий релігійно-культурний центр – Києво-Печерську лавру. Однак, архімандритом, в супереч бажанню Острозького, був затверджений Метелій³.

До початку 70-х років XVI ст., відносяться й перші дані про церковну організацію у володіннях самого Острозького. З 1571 року князь починає видачу ігуменам своїх монастирів жалуваних грамот, що письмово

¹ Akta historyczne do panowania Stefana Batorego, krola polskiego, od 3 marca 1578 do 18 kwietnia 1579 r. Warszawa, 1881. С 23.

² Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego, zebrane, wydane r.p. 1584 / wyd. J. Turowski. Krakow, 1858. S. 453.

³ Дневник новгородского подсудка Ф. Евлашевского (1564 – 1604) // Киевская старина, 1886. Т. 14. С. 135.

оформляли різноманітні привілеї, пожалувані ще його пращурами¹. Ймовірно, одним із мотивів цих дій острозького могло бути бажання документально оформити права своїх церковних закладів в умовах невизначеності положення православної церкви в умовах, що склалися після Люблінської унії.

В той же час, можна відзначити і факти, що свідчать про серйозне невдоволення князя Костянтина-Василя станом Церкви, грубими звичаями духовенства². Так, він надав сприяння в наведенні порядку в Туровській єпархії тамошньому єпископу К. Терлецькому, суворо припиняючи, за проханням владики, зловживання своїх урядників³.

Значно яскравіше в даний період Острозький проявив себе в сфері культурно-просвітньої діяльності. Саме до другої половини 70-х років XVI ст., відноситься заснування в Острозі навчального закладу та початок роботи типографії. На фоні роз'єднаних та відносно некрупних волинських культурних центрів, які існували в маєтках Загоровських, кн. Чарторийських та Корецьких, а також кн. О.М. Курбського, Острозький проявив себе як ініціатор цілковито нової для південно-руських земель справи. Питання про мотиви, яким керувався князь Костянтин-Василій, починаючи культурно-просвітню діяльність, і загалом питання про ступінь його особистої участі в ній, в літературі не вирішено. Причиною часто називаються «суто особисті мотиви», прагнення «звеличити свій рід»⁴, говориться навіть про «роздратовану пиху князя», яка дозволила визначити себе Г.А. Ходкевичу та львівським міщанам⁵. Всі ці мотиви могли відігравати свою роль, не виключено, що і значну. Але можливо, що князь хотів надати землякам можливість для підвищення свого культурно-освітнього рівня, недостатність

¹ Грамота от 30.03.1571 года. Переговский В.И. Бывшие православные монастыри в г. Дубне // Волинские епархиальные ведомости, 1880. №28-29.

² Дмитриев М.В. Православие и реформация. Реформационные движения в восточнославянских землях Речи Посполитой. М., 1990. С. 111.

³ Колекція та архів єпископа Павла Доброхотова. Київ, 1992. С. 110, 113.

⁴ Исаевич Я.Д. Острожская Библия как памятник межславянских культурных связей // Федоровские чтения. 1981. М., 1985. С. 13.

⁵ Gebarowicz M. Iwan Fedorow I jego działalność w latach 1569-1583 na tle epoki. Cz. II. Opiekunowie i współpracownicy // Roczniki Biblioteczne. Wrocław – Warszawa. 1969. R. 13. С. 449.

якого могла особливо виявитись в умовах посилення контактів з Короною, а це, в свою чергу, повинно було підняти статус південно-руської шляхти в очах більш освічених польських та литовських побратимів. Запрошення ним першодрукаря І. Федорова та заснування училища знаменують перший крок на шляху перетворення Острога в культурний центр південно-руських земель, а підготовка та видання в Острозі І. Федоровим Пластирі та особливо Біблії, пошук князем нових кадрів для училища, яке в очах його сучасників поступово усвідомлювалося як академія, а також спроба посилити свій вплив в Луцькій єпископії, використовувавши «духовні хліби» для нагородження працюючого в Острозі Ф. Грека свідчить про зростання активності князя Острозького в культурно-просвітницькому та церковному житті. Вінцем цієї діяльності являються на початку 80-х років перемовини з представниками папи, що передбачали можливість створення патріархії з центром в Острозі. При цьому, звичайно, створення в Острозі культурного центру сприяло й укріпленню духовного авторитету його власника, а видання його типографії першої повної церковнослов'янської Біблії робило ім'я Острозького відомим всьому православному світу.

Історія острозьких культурно-просвітніх закладів дуже докладно висвітлена в історіографії¹. Для нас важливо, як оцінювали цю діяльність князя Костянтина-Василя його сучасники. Г.Д. Смотрицький в своїй праці підкреслює не стільки кровне, скільки духовне спорідненість князів Володимира та Ярослава з їх нащадком²: «Володимир свій народ хрещенням освятив, / Костянтин же богорозумним письмом освятив...Ярослав зданием церковним Київ та Чернігів прикрасив, / Костянтин же єдину соборну церкву писанням возвисив». Сам Бог, стверджує Смотрицький, обрав князя для цієї діяльності, приготувавши йому місце серед обраних³.

¹ Мицько І.З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). Київ, 1990. / Ісаєвич Я.Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства в Україні, Львів, 1975.

² Яковенко Н.М. Українська шляхта (Волинь та Центральна Україна) // Київ: Критика, 208. С.81.

³ Библія сиреч книги Ветхаго и Новаго Завета по языку словенску. М., Л., 1998. С. 75.

В цих умовах немаленьку роль повинна була відіграти й легенда про походження Острозького із династії шанованого тут «монарха та царя всієї Русі» Данила Галицького, виникнення якої можна віднести саме до періоду після 1578 року. Приналежність князя до роду законно по тодішнім поняттям коронованого правителя Галицько-Волинських земель надавала своєрідну ідеологічну основу для його домагань на політичне та духовне лідерство.

Блискучі успіхи князя Костянтина Острозького та його неперевершені досягнення на тривалий час забезпечили всій родині Острозьких високе становище в політичній еліті Великого князівства Литовського та Польського Королівства. Завдяки здобутим перемогам у битвах проти татар і Москви К. острозький уславився не лише в Литві та Польщі – європейські сучасники на початку XVI ст. називали його «руським Сципіоном». Його полководницькі здібності сьогодні визнають і польські історики, що зазвичай критично оцінюють військову діяльність більшості литовських гетьманів.

ВИСНОВКИ

Генеалогія роду Вишневецьких є досить складною, адже через нестачу документально підтверджених свідчень, важко визначити від якого кореню походять Вишневецькі – від литовського, тобто Гедиміновичі чи від руського - Рюриковичі? Тому під час дослідження було проаналізовано існуючі версії походження роду та, завдяки залученню широкого кола джерел, встановлено, що Вишневецькі, ймовірно, є нащадками Гедиміновичів. Федір Несвіцький, якого більшість істориків вважає родоначальником Вишневецьких, ототожнюється з внуком Ольгерда Гедиміновича – Федіром Корибутом, що і вказує на литовське походження роду Вишневецьких. Така версія підтверджується тим, що у документах вони ніде не згадуються разом, також за деякими даними збігаються їх дати народження, діяльності та смерті. А своє прізвище Несвіцький, Федір Корибут, ймовірно приписав собі від назви містечка Несвіж, яке отримав у спадок від свого батька Дмитра Корибута.

Базуючись на широкій джерельній та історіографічній базі було проведено комплексну генеалогічну розвідку та складено генеалогічне дерево роду Вишневецьких [Додаток 1], за допомогою якого було виявлено, що у Федіра Несвіцького був син – Василь Федорович, який отримав довічний привілей на володіння Збаразькою волостю та став іменуватись Збаразьким. Сини Василя – Семен, Солтан та Василь, після смерті батька у 1463 році, провели розподіл Збаражчини, старшому сину Василю Васильовичу Збаразькому дістався Збараж та 30 прилеглих до нього сіл. Після смерті Василя Васильовича Збаразького, його середній син Михайло Вишневецький – родоначальник усіх подальших князів Вишневецьких, успадкував частку батькових земель, зробивши головним місцем свого перебування містечко Вишнівець, звідси й походить прізвище всієї династії Вишневецьких, а замок у Вишнівці став князівським родинним гніздом. Вище наведені факти, свідчать про те, що

рід Вишневецьких є відгалуженням на генеалогічному дереві князів Збараських.

Особливе тюркське походження мали князі Глинські. Під час дослідження було виявлено, що Глинські є нащадками Мамає, який програвши Куликівську битву був вбитий генуезцями, а його син Мансур Кият, побоюючись репресій нового хана був змушений покинути Крим, та перекочував до половецьких степів. Згодом з набраним військом двинувся на північ з метою створення там власного князівства. Осівши на території сучасних Полтавської та частини Сумської областей, Мансур відновив там декілька містечок (серед яких була Полтава та містечко Глинськ), проголосивши їх своїми володіннями незалежними від сусідніх держав. Так виникло Глинське князівство, з центром у містечку Глинськ. Але Мансур Кият був вбитий 1393 році у боротьбі з військами Тимура, і всі земельні володіння перейшли до його сина Олекси, який знаходячись між двох воюючих держав: Золотої Орди та Великого князівства Литовського, визнає зверхність литовського короля Вітовта. Щоб закріпити свої політичні зв'язки Олекса охрестився на ім'я Олександр, а прізвище приписав від назви містечка Глинськ. Так, нащадок Мамає, став першим згаданим у документах князем Глинським. Олександр Глинський – родоначальник усієї подальшої династії Глинських, став земельним магнатом, майже рівним Рюриковичам та Гедиміновичам. Провівши комплекс генеалогічну розвідку було створено генеалогічне дерево роду князів Глинських. **[Додаток 2]**

Рід князів Острозьких, як і Вишневецькі, також має декілька версій походження. Тому проаналізувавши існуючі версії в роботі було виявлено та підтримано версію, що Острозькі походять від руського кореню Рюриковичів, а їх основоположником роду є Данило Романович Галицький. Було досліджено, що онук Данила Галицького – Василько Романович, отримав від короля Русі Юрія II, Острозький уділ на Волині. Після смерті уділом став володіти його син Данило Васильович, який

згадується вже як князь Острозький у документі від 1340 року, про наділ великим Волинським князем Любартом, дрібних князів уділами, задля схилення їх дружин до боротьби проти противника. Набувши законні права на уділ, Данило утворив васальне Острозьке князівство. Центрами князівства стали містечка-фортеці Дубно та Острог. Отже, можемо припустити, що прізвище Острозький також походить від назви міста Острог, яке собі приписав Данило, ставши родоначальником роду могутніх правителів та землевласників у ВКЛ, князів Острозьких. На основі широкої джерельної та історіографічної бази було розроблено родинне дерево князів Острозьких. **[Додаток 3]**

Досліджуючи родинні зв'язки родів з іншими родами, було визначено, що всі три досліджуваних родини у певному поколінні споріднювалися та мали загальні зв'язки з іншими визначними родами. Так, найпершим шлюбом, який споріднив Острозьких з Глинськими, став шлюб Олександра Глинського з донькою Данило Острозького, Анастасією. Цей шлюб значно зміцнив становище Глинського серед знаті на південно-руських землях.

У 1516 році відбулося становлення родинних зв'язків Вишневецьких з Острозькими, коли Іван Вишневецький одружився за Анастасією Олізар, батьками якої були Семен Олізар та княжна Олена Острозька, рідна сестра князя Костянтина Острозького.

Досліджуючи родинні зв'язки Вишневецьких з Глинськими було визначено, що Олена Глинська – мати Івана IV Грозного, була двоюрідною сестрою Івану Вишневецькому. А значить Іван Грозний був двоюрідним племінником, сину Івана Вишневецького – відомому Дмитру-Байді Вишневецькому, який згодом потрапить на службу до московського царя.

За допомогою складених генеалогічних дерев досліджуваних родів, було прослідковано також їх родинні зв'язки з іншими могутніми литовськими, білоруськими та українськими родами. Серед родів з якими

були споріднені як Вишневецькі, так і Острозькі – Могили, Радзивілли, Заславські, Замойські, Зеновичі, Лещинські, Скандербеги, Збараські, Ходкевичі, Собеські, Дольські, Якшичі, Капустяни, Тишковичі, Чарторийські, Тарновські, Олельковичі та ін. Всі ці шлюбні союзи та династичні зв'язки відігравали важливу роль в укріпленні політичного впливу, розширюючи загальну сферу впливовості роду. А об'єднання земель та ресурсів значно укріплювало економічну міць роду.

Під час дослідження було виявлено, що литовсько-польський період (1569-1795) у Великому князівстві Литовському ознаменувався значними соціальними та політичними змінами для української шляхти. В цей час українські князівські родини асимілювалися в литовсько-польській культурі та адміністративній системі. Вони все частіше починали приймати участь в політичному житті ВКЛ, отримуючи високі посади та земельні наділи за службу. Так, за свої значні військові заслуги 1580 року до сенату Речі Посполитої був включений Михайло Олександрович Вишневецький, який отримав від польського короля Зигмунда привілей на володіння пустелею на Посуллі, на якій згодом його наступники розбудували цілу Задніпровську державу, яка охоплювала території сучасних Полтавської, Черкаської, частини Київської та Сумської областей, та увійшла в історію під назвою «Вишневещина». До отримання Михайлом Вишневецьким цих земель, їхніми володарями були князі Глинські. Як вже згадувалось, вони ще в 1393 році отримали від великого князя литовського Вітовта частину Лівобережної України, коли Олекса, представник роду Глинських, знаходячись між двох воюючих держав: Золотої Орди та ВКЛ, визнав над собою зверхність Вітовта, і для закріплення своїх політичних зв'язків з новим сюзереном охрестився на ім'я Олександр, тоді ж Вітовт і наділив його волостями в межах сучасних Полтавської та частинки Сумської областей. Свою резиденцію Олександр розбудував у містечку Глинськ, звідки й походить прізвище всіх подальших князів Глинських. Але за часів володарювання на Глинщині

останніх з роду представників, а саме Богдана Глинського, князівство почало занепадати, перетворюючись на малозаселену пустелю, яку згодом і підняли князі Вишневецькі. Маємо не забувати, що Вишневецькі також мало значні земельні володіння на Волині, які здебільшого передавались у спадок.

Князі Острозькі також були наділені за свої заслуги земельними володіннями. Як вже згадувалось, Острозький уділ отримав Данило Романович, згодом утворивши там Острозьке князівство. У 1353-1388 роках сини Данила заволоділи також і Холмською землею, утворивши Острозько-Холмське князівство. За пів століття князівство поширилося на значні частини західної та південної Волині, за рахунок різноманітних пожалувань, а також придбання територій. Найбільшого розквіту та розширення князівство набуло за діяльності Михайла Івановича Острозького та його брата Костянтина Острозького. За свої військові заслуги брати отримали багаточисельні пожалування від великого князя литовського, а також за власне придбання земель, територія володінь Острозьких зросла удвічі та стала значно перевищувати їх родове Острозьке князівство. Острозькі володіння охоплювали купу повітів в різних воєводствах на Волині. На українських землях князівська родина Острозьких стала наймогутнішою.

Українська шляхта ставала все активніше приймати участь в міжнародних відносинах та дипломатії, що забезпечувало їх зростання їхнього впливу в регіонах. Династичні шлюби та політичні альянси з іншими могутніми родами, розвиток своїх земельних володінь, релігійні зв'язки (зокрема перехід у католицизм) – все це у сукупності сприяло трансформації князівських родів та їх входженню до політичної еліти Великого князівства Литовського.

Під час дослідження було визначено, що реальна влада в Великому князівстві Литовському належала господарській раді «панам-раді» – це

було нечисленна рада за великого князя, до якої належали найвищі державні урядники та представники найвизначніших титулованих магнатських родів Литовсько-Руської держави, керівники найважливіших територіально-адміністративних одиниць: воєводи, окремі намісники та каштеляни. Багато княжих родів мало, зокрема, право на участь у господарській раді не відповідно до власних заслуг чи займаних урядів, а за походження «дому» свого. Так, серед найпотужніших княжих домів, що увійшли до господарської ради бачимо і князівську родину Вишневецьких та Острозьких. Досліджуючи князівських шлях при владі, можемо припустити, що саме завдяки своєму походженню князі Вишневецькі та Острозькі інкорпоровалися до політичної еліти Великого князівства Литовського, а завдяки своїй широкій політичній та економічній діяльності, змогли втримати владу та авторитет у регіонах. Як стверджує українська дослідниця Наталя Яковенко: «Князем стати не можна, ним треба було тільки народитись».

Князі суттєво впливали на політику цілого Великого князівства Литовського та Руського. Складали присяги вірності великому князю литовському та зобов'язувалися допомагати йому збройно під час війни. Згідно з «Пописом земським ВКЛ 1528 року», князі Острозькі мали ставити до литовського війська 426 вершників, князі Вишневецькі разом зі Збараськими поставляли 98 вершників. Ці найзаможніші представники литовської-руської знаті мали право виставляти військові контингенти під власними хоругвами, на яких були зображені відповідні родові герби.

Подібною до господарської ради ВКЛ була Боярська Дума в Московській державі. Але до Думи входили представники обмеженого числа сімей, які століттями виставляли своїх представників у великокнязівську раду. До Боярської Думи входили лише світські особи.

Провівши порівняльний аналіз функціонування Боярської Думи та панів-Ради було визначено, що склад панів-ради набирался із представників вищої адміністрації князівства (канцлер, воєвода,

намісник). Рада, як і Дума приймала рішення по найважливішим питанням внутрішньої та зовнішньої політики. Дума та Рада мали спільні корені: вони вирости з великокнязівської ради, перетворившись в державний орган. Єдине, що Рада формувалася за принципом посад, а не за принципом представників окремих сімей, як у Думі. Адже в Московській державі підкреслювалася винятковість походження династії та спадкова влада государя. Тому довгий час провідне місце у верхівці Московської держави займала багатовікова династія Рюриковичів. До якої у 16 столітті увійшли і князі Глинські, цьому сприяв шлюб Олени Глинської з московським царем, представником династії Рюриковичів – Василем III. Цей шлюб зміцнив позиції Глинських при дворі та сприяв їхньому впливу на державні справи. Адже регентом при своєму малолітньому наступнику сину Івану IV, після смерті Василя III стала Олена Глинська. Велика княгиня Глинська фактично правила Московською державою з осені 1534 до самої смерті в квітні 1538.

Але зв'язок Глинських з політичної верхівкою Московської держави зав'язався ще раніше, коли після невдало піднятого у 1508 році повстання у ВКЛ на чолі з Михайлом Глинським, князі емігрували до Москви де перейшли на службу до московського царя. Тоді Василь III скориставшись нагодою наділив всіх Глинських милістю жалуваннями та захистом. Михайло, як і в Литві тридцять років тому, знову піднявся на недосяжну висоту, ставши одним із найголовніших людей у державі. Та ненадовго. Його занапастило суперництво з фаворитом племінниці Олени Глинської князем Іваном Овчиною-Телепньовим-Оболенським. Михайла вкотре було звинувачено у спробі захопити одноосібну владу у державі, та знову кинуто у в'язницю, де він і помер 1534 року.

Князі Глинські інкорпоровались до політичної верхівки у статусі служилих князів. Адже нижче великого князя на станових сходах були литовські князі – Гедиміновичі, що правили в колишніх руських або у новостворених князівствах, та руські Рюриковичі, які сиділи на своїх

спадкових престолох. І якщо відносини великого князя з Гедиміновичами скоріш за все регулювалося на основі родинних відносин старшинства, та правління другої династії – Рюриковичів, на території держави, де верховним правителем був Гедимінович, призвело до появи статусу служилих князів, яких не знала ні Русь, на Польща. Виходячи з московських документів де цей термін з'являється в 20-х роках 15 ст., можна припускати, що великий князь жалував служилому князю вотчину або зберігав за ним спадкову, при умові, що він буде нести за неї службу великому князю. Можна припустити, що така форма відносин закріплювалася між великим князем литовським та князями Рюриковичами або вихідцями з інших династій, що сиділи на приєднаних до Литви родових князівствах.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Акт 1579 г. представляет запись, составленную по имению женой князя Збаражского, княжной Мстиславской (Ягеллоновской крови) // Акты Юго-Западной России, Т. III, 1861. Акт № 114. С. 112.
2. Акт о разделе Збаражчины (9 июля 1463 г.) // Архив князей Сангушковых. Т. I. 1882. Акт № 53. С. 55.
3. Акти Литовської Метрики. Т. 1. Вип. 1: 1413-1498 pp. // Зібрані Ф. І. Леонтовичем. Варшава, 1896. Акт № 339. С. 131-132.
4. Акти Литовської Метрики. Т. 1. Вип. 2: 1498-1541 pp. // Зібрані Ф. І. Леонтовичем. Варшава, 1897. Акт № 684. С. 134-135;
5. Акты, относящиеся к истории Западной России. Санкт-Петербург, 1848. Т. II. № 41. С. 49. (посольство короля Жигимонта до хана Менглі-Гірея 1508 р.)
6. Акты, относящиеся к истории Западной России. Санкт-Петербург, 1846. Т. I. № 178. С. 201-202.
7. Акты, относящиеся к истории Западной России. Т. 1 (6): Сборник документов канцелярии великого князя литовского Александра Ягеллончика, 1494-1506 гг. Шестая книга записей Литовской метрики / Отв. ред. тома С. М. Каштанов; РАН, Институт российской истории. СПб., 2012. 664 с.
8. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные Археографической комиссией. Санкт-Петербург, 1865. Т. 11. № 73.
9. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. Т. II. 1599-1637. № 134. С. 151.
10. Архив Юго-Западной России. К., 1890. Ч. VII. Т. II: Акты о заселении Юго-Западной России (1471-1668) / Под. ред. М. Ф. Владимирского-Буданова. 345 с.
11. Владимирский-Буданов М. Население Юго- Западной России от половины XIII до половины XV века // Архив Юго-Западной России.

- Часть VII. Том I: Акты о заселении Юго-Западной России (1386–1700). Киев, 1886.
12. Волинська інструкція 1662 р. // Архів Південно-Західної Росії. К., 1888. Ч. II. Т. II: Акти для історії провінційних сеймів Південно-Західного краю в другій половині XVII ст. (1654-1697). С. 124.
 13. Генеалогічні записки князів Вишневецьких та справа Острозької ординації Мальтійського ордену (невідомий мінський рукопис кінця XVII століття) // Білоруський археографічний щорічник. Мінськ, 2009. Вип. 10. 247 с.
 14. Грамота от 30.03.1571 года. Пероговский В.И. Бывшие православные монастыри в г. Дубне // Волынские епархиальные ведомости, 1880. №28-29.
 15. Грамоти князів // Архів князів у Славуті, виданий під керівництвом З.Л. Радзимінського. Львів, 1887. Т. 1. 190 с.
 16. Дневник Люблинского сейма 1569 года: Соединение Великого княжества Литовского с Королевством Польским. СПб., 1869. С. 661.
 17. Договорные и духовные грамоты великих и удельных князей XIV - XVI вв. М., 1950.
 18. Збори державних та приватних актів, що стосуються історії Литви та поєднаних із нею володінь (від 1387 до 1710 року). Вільно, 1858. С. 140-141.
 19. Інструкція волинських послів 1639 р. // Архів південно-Західної Росії. К., 1848. Ч. II. Т. I. С. 253.
 20. Князь Михайло Васильович іменувався ще князем Збаразьким та Вишневецьким, як це видно зі привілея короля Сигізмунда I від 7 вересня 1507 року // Акти Західної Русі. Т. II. 1857. С. 28.
 21. Литовська Метрика. Вільнюс, 1998. Книга №23 (1440-1498). 311 с.
 22. Литовська Метрика. Вільнюс, 1998. Книга №3 (1440 – 1498). 107 с.
 23. Литовська Метрика. Вільнюс, 2012. Книга №5 (1427 – 1506). 303 с.

24. Матеріали для родоводу князів Гедиміновичів, витягнуті з архіву князя Федора Олексійовича Куракіна // Літопис Історико-родовідного товариства в Москві 1905 р. Вип. 4. С. 1-23.
25. Полное собрание русских летописей. Т. II: Ипатьевская летопись. СПб., 1908. 638 с.
26. Полное собрание русских летописей. Т. XXIV: Типографская летопись. М., 1964. 272 с.
27. Полное собрание русских летописей. Т. VIII: Продолжение Летописи по Воскресенскому списку. СПб., 1859. 313 с.
28. Полное собрание русских летописей. Т. XXXII. Хроники: Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного. М., 1975. 241 с.
29. Полное собрание русских летописей. Т. IX: Никоновская летопись. СПб., 1863. 288 с.
30. Полное собрание русских летописей. Том I: Лаврентьевская летопись. Выпуск I-III. Л., 1926-1928. 379 с.
31. Полное собрание русских летописей. Том II: Ипатьевская летопись. М., 1998. 11 с.
32. Разрядные книги последней четверти XV- начала XVII вв. // В. И. Буганов. М., 1962. 263 с.
33. Родословная князей Вишневецких // Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1893 г. Т. III. 405 с.
34. Родословная князей Глинских // Российская родословная книга, издаваемая князем Петром Долгоруковым: в 4-х частях. Санкт-Петербург, 1854-1857. Ч. 1. 1854. 350 с.
35. Статути Великого князівства Литовського у 3-х томах. Том I: Статут Великого князівства Литовського 1529 року. Одеса, 2002.
36. Akta historyczne do panowania Stefana Batorego, króla polskiego, od 3 marca 1578 do 18 kwietnia 1579 r. Warszawa, 1881. С 23

37. Akta unji Polski z Litwa, Krakow. 1932. №152 С. 373-375
38. Абрамович Г. В. Князья Шуйские и Российский трон. Л, 1991. 192 с.
39. Антонович В. О происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России // Архив Юго-Западной России. Ч.IV. Т.I. Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России. Киев, 1867. С. 1-62.
40. Андрияшев А. Очерк истории Волынской земли до конца XIV ст. К., 1887. 369 с.
41. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки. М., 1992. 110 с.
42. Багале́й Д. И. История Северской земли до половины XIV столетия / Д. И. Багале́й. К., 1882. 364 с.
43. Баранович О. Л. Залюднення України перед Хмельниччиною. Ч.1: Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. Київ, 1930. 155 с.
44. Бартошевич Ю. Стаття про князів Вишневецьких // Універсальна енциклопедія. Т.27. С.229.
45. Баумгартен Н. А. фон. Происхождение князей Вишневецких, Збаражских и Воронежских // Летопись Историко- родословного общества в Москве. 1910. Вып. 4. С. 27-32.
46. Баумгартен Н.Е. Вторая галицкая династия // Известия русского генеалогического общества. СПб, 1909. Т.9. 160 с.
47. Бедрій М. Становлення та розвиток інституту права власності за Литовськими статутами // Правова система, громадянське суспільство та держава. Львів, 2007. С. 35-36.
48. Бердяев Н. Философия неравенства. М., 1990. 220 с.
49. Беспалов Р. А. Литовско-московские отношения 1392-1408 годов в связи со смоленской, черниговской и рязанской политикой Витовта и Василия I // Средневековая Русь. Москва, 2016. Вып. 12. С. 169, 171.

- 50.Блануца А. Земельні володіння волинської шляхти в другій половині XVI ст. Київ, 2007. 310 с.
- 51.Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863). Київ, 1996. 415 с.
- 52.Бочкарёв. К. Очерки лубенской старины. Москва, 1900. 163 с.
- 53.Брега В. Міхал Сервацій Вишневецький – засновник родової книгозбірні Вишневецького палацу на Волині // Актуальні питання культурології. Вип. 9. Київ, 2019. С. 10-19.
- 54.Брянцев П. Д. История Литовского государства с древнейших времен / П. Д. Брянцев. Вильно, 1889. 579 с.
- 55.Буганов В.И. Разрядные книги последней четверти XV- начала XVII вв. М., 1969.
- 56.Бычкова М. Е. Родословие Глинских из Румянцевского собрания // Бычкова М. Е. Русско-литовская знать XV – XVII вв. Источниковедение. Генеалогия. Геральдика. М., 2012. 372 с.
- 57.Бычкова М. Е. Русское государство и Великое княжество Литовское с конца XV в. до 1569 г. М., 1996. 121-138.
- 58.Бычкова М. Е. Сословная структура правящего класса и III Литовский статут 1588 года. Вильнюс, 1989. С. 139-142.
- 59.Ващук Д. П. Привілейовані верстви суспільства Великого князівства Литовського за правовими джерелами XV – першій третині XVI ст. (на прикладі Київської землі) // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. Київ, 2006. Т. 1. С. 199-205.
- 60.Веселовский С. Б. Исследования по истории класса служилых землевладельцев. М., 1969. С. 9-10.
- 61.Винар Л.Р. Князь Дмитро Вишневецький. Історична студія. Мюнхен, 1964. 94 с.
- 62.Власьев Г.А. Происхождение князей Острожских // Записки императорского генеалогического общества. СПб., 1906. Т.2. 309 с.

63. Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: Портрети еліти // НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Львівський національний університет ім. І. Франка. Біла Церква, 2006. 784 с.
64. Войтович Л. В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження // НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2000. 649 с.
65. Войтович Л. В. Нашадки Чингіз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. Львів, 2004. 249 с.
66. Войтович Л. В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. // НАН України, Ін-т українозн. ім. І. Крип'якевича. Львів, 1996. 256 с.
67. Войтович Л. Військова діяльність князя Костянтина Івановича Острозького // Військово-науковий вісник. 2019. №32. С. 213.
68. Войтович Л. Князі Острозькі: спроба відтворення генеалогії династії // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. Острог, 2008. Вип. 13. С. 45-49.
69. Ворончук І. Родоводи волинської шляхти XVI — першої половини XVII ст. (реконструкція родинних структур: методологія, методика, джерела). Київ, 2009. 512 с.
70. Голубовский П. В. История Северской земли до половины XIV столетия. Киев, 1881. 435 с.
71. Гриськів В. Шляхи формування землеволодінь князівської родини Вишневецьких. Львів, 2001. 115 с.
72. Грінко Н. Генеалогія // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки. 2004. Вип. 1. С. 294-300.
73. Грушевський Михайло. Ілюстрована історія України. Львів, 1913. 331 с.

- 74.Дворниченко А. Русские земли Великого княжества Литовского: Очерки истории общины, сословий, государственности (до начала XVI в.). СПб, 1993. 430 с.
- 75.Дзярновіч О., Рагаўскене Р., Тэсленка І., Чэркас Б. Князі Острозькі. Київ, 2014. 280 с.
- 76.Дмитриев М.В. Православие и реформация. Реформационные движения в восточнославянских землях Речи Посполитой. М., 1990. 111 с.
- 77.Довбищенко М. Князь Михайло Сервацій Вишневецький та його підтримка Уніатської церкви в Луцько-Острозькій єпархії в 30-40-х рр. XVIII ст. // Науковий вісник. Серія: Історичні науки. 2015. № 7. С.7-15.
- 78.Довнар-Запольский Н. В. Украинские староства в первой половине XVI в. К., 1908. 118 с.
- 79.Довнар-Запольський М. Князь, его дума и администрация // Русская история в очерках и статьях. М., 1912. Т. 1. С. 248-268.
- 80.Зимин А. А. Княжеская знать и формирование Боярской думы во второй половине XV - первой трети XVI в. // Исторические записки. Т. 109. 1979. 300 с.
- 81.Зимин А. А. Новое о восстании Михаила Глинского в 1508 году // Советские архивы. 1970. № 5. С. 70-73.
- 82.Зимин А. А. Опричнина Ивана Грозного. М., 1964. 535 с.
- 83.Зимин А. А. Отношения с Литвой и восстание Михаила Глинского. М., 1972. С. 80-82.
- 84.Зимницька С.П. Родові володіння Вишневецьких на території Волині, Брацлавщини і Київщини в рецепції українських і польських істориків // Гуманітарний журнал. 2005. №. 2. С. 127-133.
- 85.Исаевич Я.Д. Острожская Библия как памятник межславянских культурных связей // Федоровские чтения. М., 1985. С. 13-17.

- 86.Івакін В.Г. Поменники як джерело з історії роду князів Вишневецьких // Медієвістика: Історія Церкви, науки і культури. К., 2000. Вип. 4. С. 70-80.
- 87.Ісаєвич Я. Д. Княжа доба: історія і культура: зб. наук. пр. Вип. 1. Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України. Л., 2007. 336 с.
- 88.Ісаєвич Я. Д. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль: Іст.-генеал. дослідж. Ін-т українознав. ім. І.Крип'якевича НАН України. Л., 2000. 649 с.
- 89.Ісаєвич Я.Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства в Україні. Львів, 1975. 155 с.
- 90.Карамзин Н.М. История государства Российского. Кн. 2. Т.8. М., 1989. 952 с.
- 91.Катин-Ярцев М. Ю. Императоры, господа и князья Кантакузена и князья Кантакузины, графы Сперанские // Дворянские роды Российской империи. Том 3. Князья. 255 с.
- 92.Келембет С. Князі Глинські: походження роду, Глинське князівство, володіння в Сіверській землі // Сіверянський літопис, 2019. Вип. №2. С. 3-18.
- 93.Келембет С. М. Князі Несвізькі, Збарзькі та Вишневецькі – Гедиміновичі чи ні? // Культура народів Причорномор'я. 2009. № 162. С. 111-118.
- 94.Кляшторний М. Лекції з дисципліни «Основи елітології». Київ, 2022. 177 с.
- 95.Кобрин В.Б. Власть и собственность в средневековой России. М., 1985. 278 с.
- 96.Ковальський Н.П. Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник // Вопросы отечественной историографии и источниковедения. Днепр, 1975. Вып. 2. С.116-117.
- 97.Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. К., 2004. 351 с.

98. Козлов Ю.Ф. От князя Рюрика до императора Николая II. М., 1992. 349 с.
99. Конфуцій. Лунь Юй: Изречения. М., 2006. 180 с.
100. Корзинин А.Л. Политическая борьба в России в годы боярского правления // Вестник СПбГУ. Серия 2. Вып.2., 2008. С.19-29.
101. Короткова Н. В. Концепция политической власти Г. Д. Лассуэлла: дисс. канд. полит. наук: 23.00.01. М., 1999. 170 с.
102. Кочубей Л.О. Політична еліта та політичний клас: класичні зарубіжні концепції // Сучасна українська політика. К., 2009. Вип.17, С. 96-107.
103. Крашевский Ю. И. Князь Михаил Вишневецкий / Перевод с польского О. Шевчук. Киев, 1991. 139 с.
104. Крикун М. Брацлавське воєводство у XVI—XVIII століттях: статті і матеріали. Львів, 2008. 416 с.
105. Крикун М. Документи про надання пустині Умань у власність Валентію Александрові Калиновському 1609 року. Львів, 2008. 112 с.
106. Кром М. М. Мятеж Глинских. Православные князья и русско-литовские войны первой трети XVI в. М., 1995. 304 с.
107. Кром М.М. Михайло Глинський // Історія України в особах. Литовсько-польська доба./ упор. О. Русина. С. 65-67.
108. Кузнецов О.Ю. Рыцарь дикого поля. Князь Д.И. Вишневецкий. Москва, 2013. С. 193.
109. Кузьмин А. В. Родословная князя Дмитрия Михайловича Боброка- Волынского // Дмитрий Донской и эпоха возрождения Руси: События, памятники, традиции. Труды Юбилейной научной конференции. Тула, 2001. С. 111-136.
110. Кузьмин А.В. На пути в Москву очерки генеалогии военно-служилой знати Северо-Восточной Руси в XIII – середине XV в. Т.1. Москва, 2014. 316 с.
111. Кулиш П.А. История воссоединения Руси. СПб., 1874. 363 с.

112. Кухта Б., Теплоухова Н. З історії формування політичної еліти в Україні в XI-XIX ст.// Політичні еліти і лідери. Л.,1996. 224 с.
113. Кучкин В. А. Из истории генеалогических и политических связей московского княжеского дома в XIV в. // Исторические записки. 1974. Вып. 94. С. 29-38.
114. Куштан Д. Князі Вишневецькі на урядах черкаських старост: міфи та стереотипи // Матеріали науково-практичної конференції «Князі Вишневецькі та козацтво», присвячена 30-й річниці Незалежності України. смт. Вишнівець. 20 серпня 2021 р. 203 с.
115. Лазаревський О. Нариси, замітки та документи з історії Малоросії. Київ, 1899. 148 с.
116. Лазаревський О. Лубенщина та князі Вишневецькі // Київська старина, 1886. №2. С. 354-414.
117. Ластовський В. В. Геополітичні інтереси Москви і діяльність Дмитра Вишневецького: від історіографічного міфу до реальності. Київ, 2004. 208 с.
118. Леонтович Ф.И. Бояре и служилые люди в Литовско-Русском государстве // Журнал Министерства юстиции. 1907. №6. С. 120-150.
119. Леонтович Ф.И. Очерки истории Литовско-русского права. Выпуск I: Образование территории Литовского государства. СПб., 1898. 400 с.
120. Леонтович Ф.И. Рада великих князей литовских // Журнал Министерства народного просвещения. 1907. №9. С. 122-178; №10. С. 273-331.
121. Леонтович Ф.И. Сословный тип Территориально-административного состава Литовского государства и его причины / Ф. Леонтович. СПб., 1895. 104 с.
122. Лобанов-Ростовский А. Б. Русская родословная книга. Князья и дворяне Глинские. Том I. СПб., 1895. 136 с.

123. Лойка П. А. Шляхта беларускіх зямель у грамадска-палітычным жыцці Рэчы Паспалітай другой паловы XVI – першай трэці XVII ст. Мінск, 2002. 99 с.
124. Любавский М. К. О распределении владений и об отношениях между великими и другими князьями Гедиминова рода в XIV и XV вв. М., 1896. С. 68-98.
125. Любавский М. Областное деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута. Исторические очерки. М., 1892. 314 с.
126. Ляскоронський В. Історія Переяславської землі з давніх часів до половини XIII ст. К., 1903. 425 с.
127. Макиавелли Н. Государь. пер. с итальян. М., 2006. С. 293-360
128. Максимович М.А. Письма о князьях Острожских графине А.Д. Блудовой. Киев, 1866.
129. Малиновский И.А. Сборник материалов, относящихся к истории панов-рады Великого княжества Литовского. Вып 2. №83. С. 123-126
130. Мандзій Л. Методологія дослідження політичної еліти // Вісник Львів. універ. ім. І. Франка,. Вип.2, 2012. С. 115-121.
131. Маркевич М. «Історія Малоросії». М., 1842. Т.3. 406 с.
132. Мельник Л. Князь Ярема Вишневецький // Київська старовина. 1994. №2. С. 103-115.
133. Милевич С.В. Князі Великі, удільні, служилі: генеалогічний склад та політичний статус // Записки історичного факультету. Одеський держ. універ. ім. І.І. Мечникова. Вип. 7, 1998. С. 173-182.
134. Михельс Р. Социология политических партий в условиях демократии. Диалог. 1990. № 5-9. 119 с.
135. Мицько І.З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). Київ, 1990. 180 с.
136. Модзалевский В. Л., Малороссийский родословник, Том V. Вып. 3. СПб., 2004. 330 с.

137. Моска Г. Правлячий клас // Соціологічне дослідження. 1994. №10. 186 с.
138. Николайчик Ф. Материалы по истории землевладений князей Вишневецких на Левобережной Украине. К., 1901. 198 с.
139. Однороженко О. А. Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст. Харків, 2008. 180 с
140. Однороженко О. Українська (руська) еліта доби середньовіччя і раннього модерну. Київ, 2011. 418 с.
141. Парето В. Компендиум по общей социологии. М., 2008. 511 с.
142. Петрушевич А. Матеріали до історії роду кн. Острозьких 1879 р. / Львівська наукова бібліотека М. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. Книга 1. С. 71-80.
143. Платон. Діалоги. М., 2005. 105 с.
144. Поляков О. До питання про методологію дослідження політичної еліти. Л., 2011. С. 112-120.
145. Полякова А.О. Батьківська лінія родоводу князя Дмитра Вишневецького // збірник матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф., 2013. С. 110-114.
146. Попов М.П. Албанія в російській та українській літературах XV–XX ст. Київ, 2010. 331 с.
147. Пятраўскас, Р. Літоўская знаць у канцы XIV–XV ст.: Склад – структура – улада / Смаленск, 2014. 386 с.
148. Розов В. Українські грамоти. Т. I. XIV в. і перша половина XV в. Київ, 1928. № 65. С. 117-119.
149. Рудницький Ю. Єремія Вишневецький: спроба реабілітації. Львів, 2008. 177 с.
150. Русина Е. В. Яголдай, Яголдаевичи, Яголдаева «тьма» // Славяне и их соседи. М., 2001. Вып. 10. С. 144-152
151. Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. Київ, 1998. С. 207, 209-210, 216.

152. Русина О. Україна під татарами і Литвою. К., 1998. 70 с.
153. Сицинский Ю. Й. Город Каменец-Подольский – историческое описание. К., 1895. 247 с.
154. Смирнов И.И. Очерки политической истории Русского государства. М., 1958. 516 с.
155. Соболев Л.В. Генеалогическая легенда рода князей Острожских / Славяноведение, №2, 2001. С. 31-44.
156. Срезневський І. «Український альманах». Харків, 1831. 153 с.
157. Стороженко А. Дмитрий Иванович Вишневецкий по народному прозвищу Байда // Киевская Старина. Т.56 (январь-март 1897 г.) С. 522-530.
158. Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Т. 3. Почаев, 1893. 421 с.
159. Трепавлов В. В. Предки «Мамая-царя». Киятские беки в «Подлинном родословии Глинских князей» // Мамай. Опыт историографической антологии. Казань, 2010. С. 137-166
160. Филюшкин А.И. Мать Ивана Грозного // Наука и религия. № 4. 2011. С. 23-25.
161. Флоря Б. Н. Литва и Русь перед битвой на Куликовом поле // Куликовская битва. М., 1980. 173 с.
162. Флоря Б.Н. Русско-польские отношения и политическое развитие Восточной Европы во второй половине XVI – начале XVII в. М., 1978. 303 с.
163. Шапошник В.В. Борьба за власть в Москве после смерти Василия III и внешняя политика русского государства // Петербургские славянские и балканские исследования, 2014. Вып. 1 Январь - Июнь. С. 27-37.
164. Шапошник В.В. К вопросу о завещании Василия III // Вестник СПбГУ. Серия 2. Вып. 2, 2009. С. 21-28.

165. Шапошник В.В. Правительница Елена Глинская и московская элита // Древняя Русь: во времени, в личностях, в идеях, 2016. Вып. 5. С. 395-409.
166. Шараневич И. И. О первых князьях Острожских // Галичанин: сборник, 1864. 226 с.
167. Шенников А. А. Княжество потомков Мамая / Депонировано в ИНИОН., Ленинград, 1981. С. 20-22
168. Шиян Л. Вишневець і князі Корибут-Вишневецькі. Тернопіль, 2006. 152 с.
169. Шмидт С. О. О Московском восстании 1547 г. // Крестьянство и классовая борьба в феодальной России. Л., 1967. 119 с.
170. Шэйфер В. Мяцеж ці паўстанне? Выступ Міхала Глінскага падчас вайны Маскоўскай дзяржавы з ВКЛ у 1507-1508 гг. Гістарычны Альманах. 1999. Т. 2. С. 101-109.
171. Экземплярский А.В. Великие и удельные князья Северной Руси в татарский период с 1228 по 1505 гг. М., 1889. 486 с.
172. Яковенко Н. Від партикулярних привілеїв до правничої системи: Литовські Статути й реформи // Нариси історії середньовічної та ранньомодерної України. К., 2005 584 с.
173. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. (Волинь і Центральна Україна), Київ, 2008. 472 с.
174. Яковенко Н. М. Політична культура еліт / Культурне життя в другій половині XV – першій половині XVI ст. // Історія української культури. Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століть. Київ, 2001. С. 359-372.
175. Яковенко Н., В.Ульяновський, І.Тесленко, Б.Черкас. Князі Вишневецькі // Київ, 2015. 320 с.
176. Aleksander Walerian Jabłonowski. Historia Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej. 1912. С. 89.

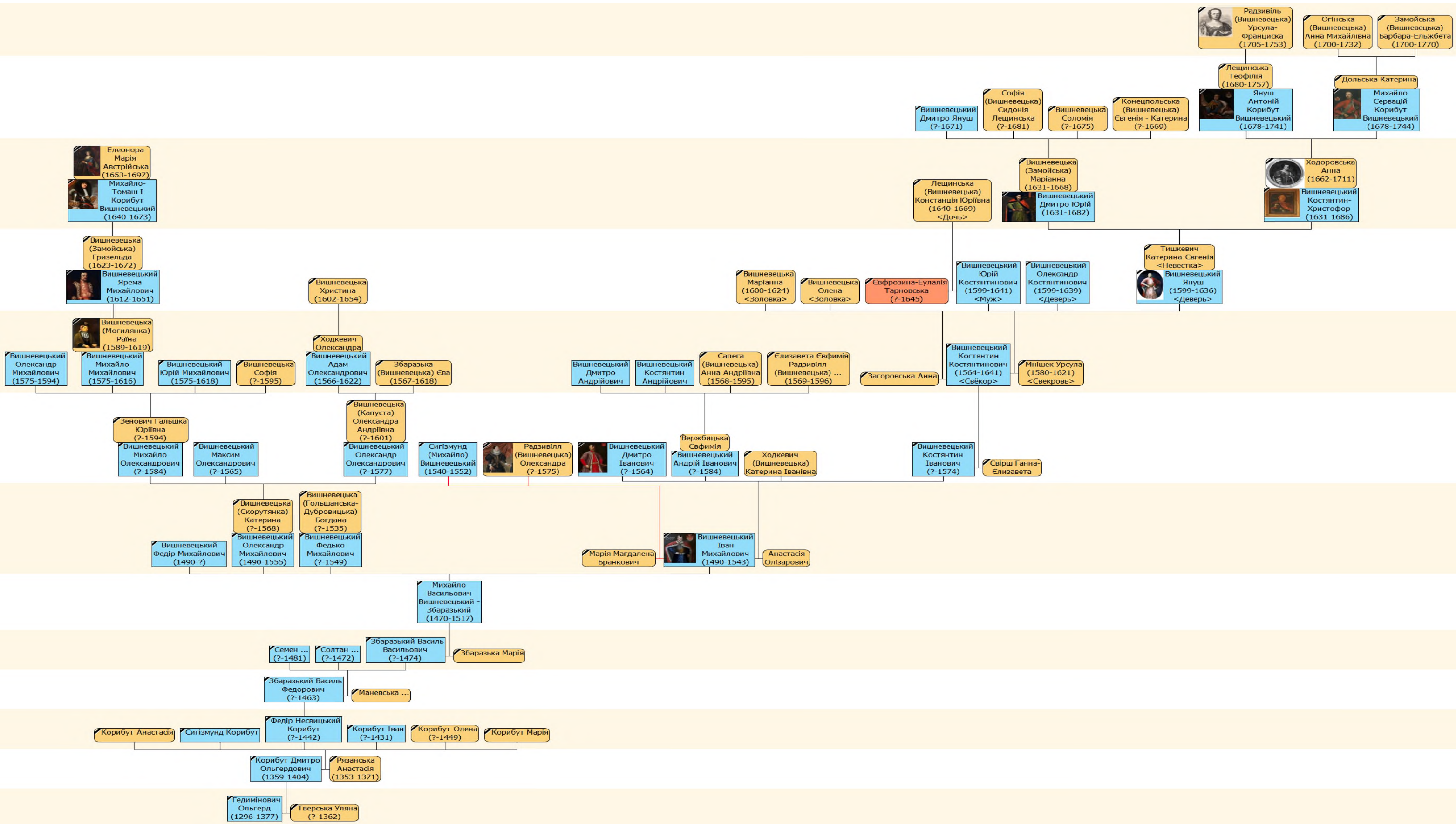
177. Bak J. M. Studying medieval rulers and their subjects. Central Europe and beyond. Aldershot, 2010.
178. Błaszczyk Grzegorz. Dzieje stosunków polsko-litewskich. Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492-1569. Poznań, 2002. 199 s.
179. Czamańska Ilona. Wiśniowieccy: Monografia rodu. Poznań, 2007. 210 s.
180. Elementa ad Fontium Editiones. T. XLV: Dokumenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniae spectantia, XV pars. Romae, 1978. S. 196
181. Gebarowicz M. Iwan Fedorow I jego działalność w latach 1569-1583 na tle epoki. Cz. II. Opiekunowie i współpracownicy // Roczniki Biblioteczne. Wrocław – Warszawa. 1969. R. 13. S. 449
182. Graus F. Die Entstehung der mittelalterlichen Staaten in Mitteleuropa F. Graus // Historica. Bd. 10. 1965. S. 5–65.
183. Ioannis Długossii Annales; seu, Cronicae incliti regni Poloniae. Varsaviae, Państwowe Wydawn. Naukowe, 1964.
184. Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej. Toruń, 1997. S. 133
185. Koneczny F. Geneza uroszczeń Iwana III do Rusi Litewskiej // Ateneum Wileńskie. Wilno, 1925/1926. S. 203. Pr. 1.
186. Krasinski J. Polska czyli Opisanie topograficzno-polityczne Polski w wieku XVI oraz materiały do panowania Henryka Walezyusza. Warszawa 1852 S. 112
187. Kryczyński S. Początki rodu książąt Glińskich // Prace historyczne w 30-lecie działalności profesorskiej St. Zakrzewskiego. Lwów, 1934. S. 404–405.
188. Orzelski S. Bezkrólewia ksiąg osmioro czyli dzieje Polski od zgonu Zygmunta Augusta roku 1572 aż do roku 1576. T. 1. S. 262
189. Paprocki B. Gniazdo cnoty: zkład herby rycerstwa sławnego Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mazowieckiego, Zmudzkiego y innych Państw do tego Królestwa

- należących Książąt y Panow początek swoy mają / B. Paprocki. Kraków, 1578. S. 208
190. Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego, zebrane, wydane r.p. 1584 / wyd. J. Turowski. Krakow, 1858. S. 453.
 191. Piotr Borawski. Tatarzy w dawnej Rzeczypospolitej. Warszawa, 1986. C.80
 192. Puzyna J. Daniło, xs.Turowski, Ostrogski i Chełmski i jego potomstwo. 1931. № 11. S. 251–258.
 193. Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego / J. Puzyna // 1911 № 5-6, S. 76-78
 194. Radziwiński Z. W sprawie pochodzenia Fed'ka Nieswizkiego / Z. L. Radziwiński // 1911. № 9-10. S. 143.
 195. Rulikowski E. Radziminski Z. Kniaziowie i szlaczta między Sanem Wieprzem Bugiem Prypiecia Dnistrem i ponocnymi stokami Karpat osiedleni. Krakow 1880. T.1. S. 29-20
 196. Scriptores Rerum Polonicarum. Krakow, 1871. T.1. S 135, 139
 197. Skarga P.O jedności kościoła Bożego pod jednym pasterzem // Русская историческая библиотека. СПб, 1882. Т.7. S.230
 198. Stadnicki K. Bracia Władysława-Jagiełły Olgierdowicza króla Polski, wielkiego xięcia Litwy. Lwów, 1867. S. 210
 199. Stadnicki K. Korijat Gedyminowicz i Korijatowicz. Kraków, 1883. 146 s.
 200. Stadnicki K. Synowie Gedymina. Kraków, 1875; Lwów, 1881. 129 s.
 201. Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, ĩmódzka i wszystkiej Rusi. Warszawa, 1846. T. II. S. 116.
 202. Strykowski M. O początkach, wywodach, dzielnościach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego / [oprac. J. Radziszewska]. Warszawa: PIW, 1978. S. 663-665.
 203. Urbańczyk P. Władza i polityka we wczesnym średniowieczu. Wrocław, 2008.

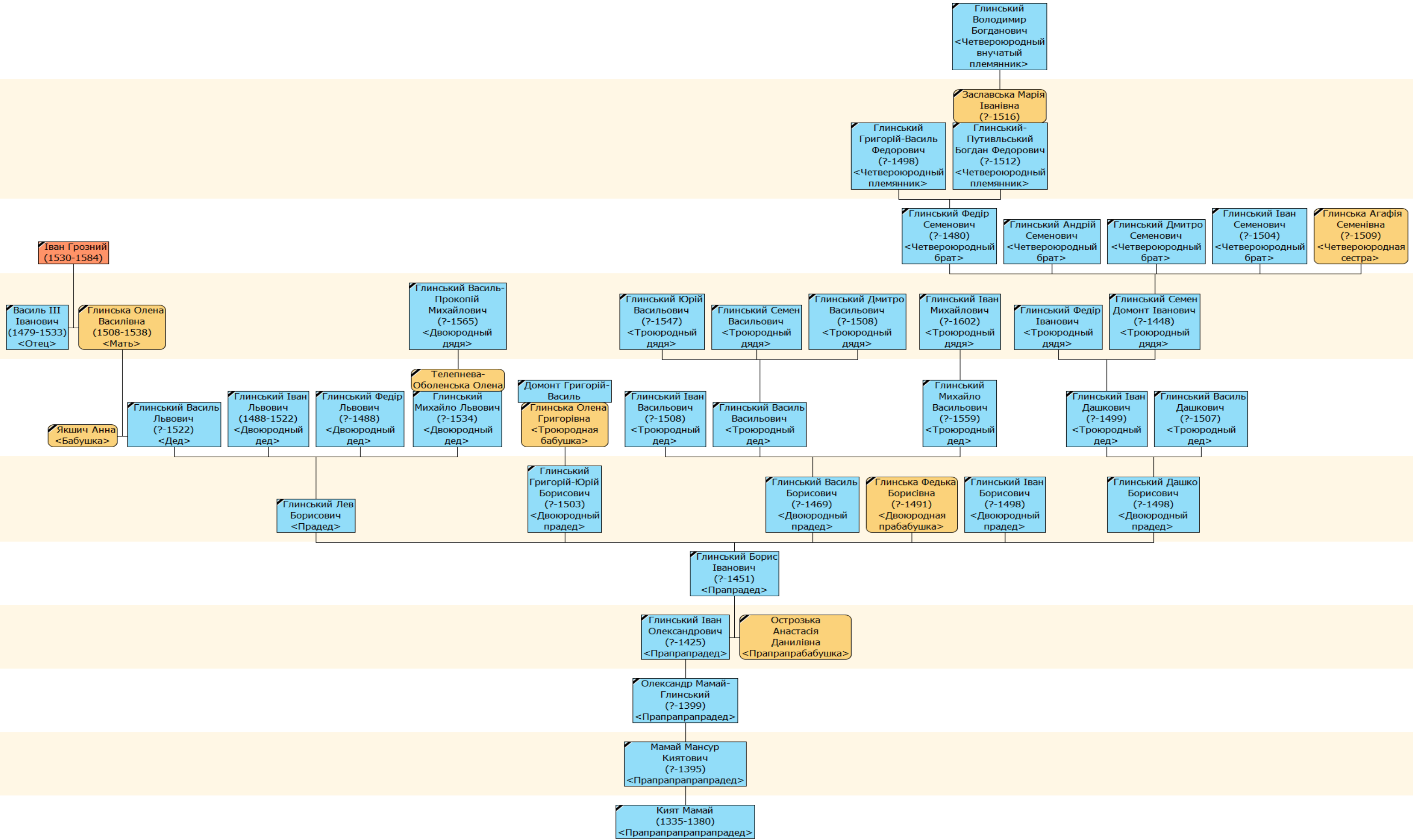
204. Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku / J. Wolff. Kraków: Drukiem J. Filipowicza, Skład główny Gebethnera i Wolffa, 1895. 350 s.
205. Wolff J. Senatorowie i dignitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. 1386-1795. Kraków, 1885. 343 s.

ДОДАТКИ

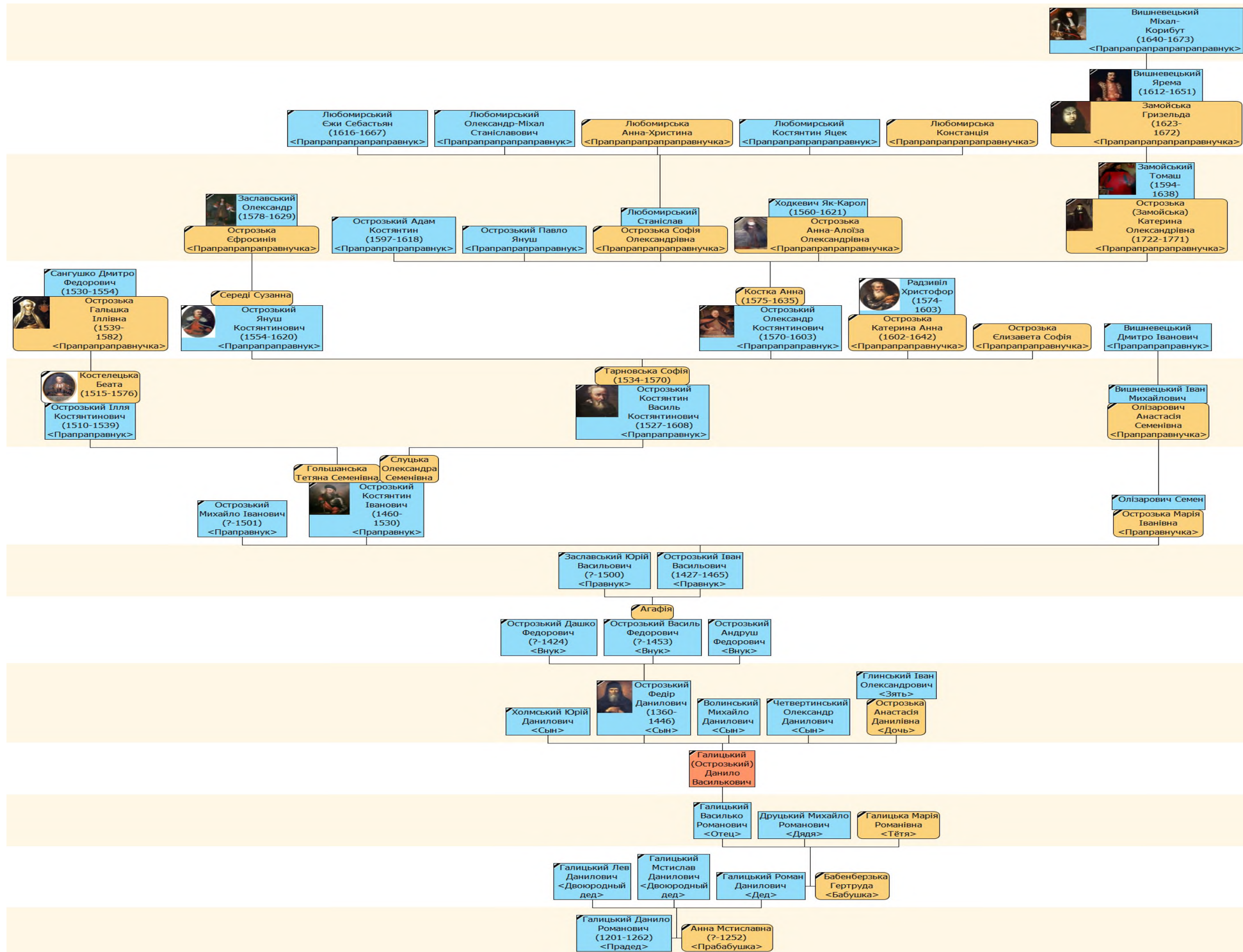
ДОДАТОК 1. Розробка автора. «Генеалогічне дерево роду князів Вишневецьких»

ДОДАТОК 2. Розробка автора. «Генеалогічне дерево роду князів Глинських»

ДОДАТОК 3. Розробка автора. «Генеалогічне дерево роду князів Острозьких»

РЕЗЮМЕ

Дипломна робота магістра присвячена темі «Українська шляхта у формуванні політичної еліти Східної Європи у XIV – XVIII ст.» Робота містить 116 сторінок, 4 розділи, 3 ілюстрації, 205 джерел у переліку посилань.

Провідним об'єктом роботи виступає рід князів Вишневецьких, Острозьких та Глинських.

Головними цілями роботи є дослідження генеалогії, просопографії, та діяльності представників роду, виявлення чинників інкорпорації князівських родів до політичної еліти.

У першому розділі представлені теорії походження аристократичного роду Вишневецьких, їх родинні зв'язки, генеалогія та діяльність представників. У другому розділі містяться – дані про князів Глинських, їх генеалогію та долю у Великому князівстві Литовського, а згодом у Московській державі. У третьому – дані про князівський рід Острозьких, їх генеалогію, зв'язки з іншими родами та діяльність.

Завдяки залученню широкого кола джерел та вдалої комбінації використаних методів дослідження, в результаті роботи було уточнено дані щодо походження та становлення родів Вишневецьких, Глинських та Острозьких, створено генеалогічні дерева родів, проаналізовано діяльність окремих представників, та на основі генеалогічної розвідки визначено чинники інкорпорації до політичної еліти Великого князівства Литовського.

Ключові слова: еліта, князі, Вишневецькі, Глинські, Острозькі, генеалогія, просопографія, Вишневецьчина, Глинщина, князівство.

Summary

The master's thesis is devoted to the topic "The Ukrainian nobility in the formation of the political elite of Eastern Europe in the 14th - 18th centuries." The work contains 116 pages, 4 chapters, 3 illustrations, 205 sources in the list of references.

The leading object of the work is the family of princes Vyshnevetskyi, Ostrozkii and Glinskyi.

The main goals of the work are the study of genealogy, prosopography, and activities of representatives of the family, identifying the factors of incorporation of princely families into the political elite.

The first chapter presents the theories of the origin of the aristocratic Vyshnevetsky family, their family ties, genealogy and activities of representatives. The second chapter contains information about the Glynskyi princes, their genealogy and fate in the Grand Duchy of Lithuania, and later in the Moscow State. In the third - data on the princely family of Ostrozki, their genealogy, connections with other families and activities.

Thanks to the involvement of a wide range of sources and a successful combination of used research methods, as a result of the work, the data on the origin and formation of the Vyshnevetskyi, Glynskyi and Ostrozki families were clarified, genealogical trees of the families were created, the activities of individual representatives were analyzed, and the factors of incorporation into the political elite were determined on the basis of genealogical research Grand Duchy of Lithuania.

Key words: elite, princes, Vyshnevetskyi, Glynskyi, Ostrohskyi, genealogy, prosopography, Vyshnevechchyna, Glynyschyna, principality.